

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE MESELLER

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KAYA

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“Kur’ân-ı Kerîm’de Meseller” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

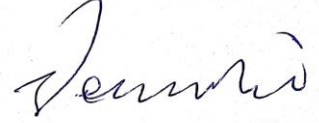

Ahmet KAYA

EK 3: TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalının Temel İşlam Bilimleri Bilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ

Jüri : Prof. Dr. Kadir POLATER

Jüri : Doç Dr. Hasan YILMAZ

KUR'ÂN-I KERİM'DE MESELLER

Ahmet KAYA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2019

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ

ÖZET

İki şeyi birbirine benzetmek veya kıyas etmek suretiyle soyut olayları somutlaştırıp insan zihnine yaklaşmasına sebep olan meseller Kur'ân-ı Kerîm'de de kullanılmıştır. Bu çalışmada öncelikle Belâgat ilminde “temsîl” konusu ele alınmış ardından Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Mesellerin yapıları, hedefleri, özellikleri çeşitleri ve misalleriyle Kur'ân'ın sunduğu temsiller hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Tarihsel metot ve tarama modeliyle yapılan bu araştırma neticesinde, Kur'ân-ı Kerîm'in bolca meselleri kullandığı, itikâdi, amelî, ahlakî ve ictimâî alanda birçok meseleyi değişik misallerle izah ettiği, bununla insanları bâtıla ve yanlışla karşı korumayı hedeflediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Belâgat, Mesel, Tasvir, Teşbih.

PARABLES IN THE QURAN

Ahmet KAYA

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
The Department of Basic Islamic Sciences M. A. Thesis, May 2019

Thesis Supervisor: Lecturer PhD Sabri DEMİRCİ

ABSTRACT

The proverbs which are the reason to approach the abstract phenomena to the human mind by comparing or contrasting similarly two things were likened to each other are also used in Qur'an. Firstly in this study, the theme of eloquence is discussed then “the parable” of the Qur'an has been studied in various aspects. The aim of this course is to give information about the types of structures, the characteristics of the works and their representations. As a results of this research conducted with historical method and screening model, The Qur'an used a lot of proverbs as religious, moral and internally explained many issues in different fields and it is understood that it aims to protect people against superstition and false.

Keywords: Quran, Eloquence, Parable, Description, Simile.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm ihtiva ettiği bilgilerle insanlığı mutluluğa ulaştıran, doğru yolu bulmasına yardımcı olarak iman esaslarına dayalı erdemli bir yaşamı gerçekleştirmek için Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed (as.)'e vahiy yoluyla yirmi üç yılda gönderilmiştir. Kur'ân bir vahiy ürünü olmakla kalmamıştır. O aynı zamanda inananların ruh gıdasını, ibadetlerinin temelini ve davranışlarının öznesini teşkil etmektedir. Başka bir ifade ile yaşamın tüm yönlerini düzenleyen bir rehberlik görevini üzerinde taşımaktadır. İnsanlık için hidâyet ve rahmet kaynağı olarak indirilen Kur'ân, indiği ilk dönemden itibaren okunup anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu anlama çaba ve çalışmaları günümüze kadar devam etmiş ve gelecekte de devam edecektir. Evrensel mesajların insanlara sağlıklı bir şekilde ulaşması için onu doğru anlamak ve yorumlamak gerekir. Çünkü hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmanın yolu onu doğru anlamaktan geçmektedir.

Bununla birlikte insanlar arasında algı, yetiştirilme tarzı, çevresel faktörler, eğitim ve kültürden kaynaklanan birtakım anlayış farklılıkları vardır. Bu nedenle her insan aynı seviyede anlayış ve kavrayış istidâdına sahip değildir. Bu çalışmaya konu edinilen meseller veya diğer adıyla temsiller, bu farkı ortadan kaldırarak her seviyeden anlayış yeteneğine sahip insana hitap etmekte, böylece aradaki anlayış ve kavrayış farklılığını aza indirmektedir. Meseller soyut bilgileri duyular âleminden getirip örneklerle somut bilgilere dönüştürürler. Böylece kapalı konular onlar vasıtasıyla açıklığa kavuşmuş olur.

Kur'ân'da geçen mesellerin insanlara hitap ettiği ve hakikatleri onlara anlatmak, vurgulamak ve belletmek istediği tartışmasız bir gerçektir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin araştırılması, açıklanması, bunlarla ne anlatılmak istendiğinin ortaya konulması bilinmeyen veya anlaşılmayan özellikle metafizik alana ilişkin birçok konuyu bilinir ve anlaşılır kılacaktır.

Araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak hazırlanan bu araştırmayla; mesel kelimesinin tanımı ve kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan mesellerin incelenmesi tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Bu itibarla araştırmamızın ana problemini Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin yapısı teşkil

etmektedir. Bu problem araştırılırken Kur'ân-ı Kerîm tarafından kullanılan meselin anlam zenginliği, çeşitleri, özellikleri, hedefleri ve bir başka anlatım tekniği olan kıssa ile arasındaki ilişkisi de incelenerek konu daha geniş bir perspektiften ele alınmaya çalışılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellere bakıldığında, kulun Allah, kâinat ve insanla olan ilişkilerine yönelik örnekler içermekte olduğu, ayrıca gerek bireyin gerekse toplumun dinî, ahlakî, toplumsal sorunlarına ışık tutmakta ve onlara çıkar yolları sunduğu görülmektedir. İşte Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin toplumun sorunlarına çözüm yolları ve yöntemleri sunması durumu konuyu seçmemizde etkili olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in îcaz ve i'câzını keşfetmeye ve anlamaya yönelik azim ve isteğimiz de söz konusu konu üzerinde çalışma yapılmasında etkili olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan mesellerin değişik yönleriyle ele alınıp incelendiği bu çalışmanın temel amacı, Kur'ân-ı Kerîm'de temsile dayalı anlatımların mevcudiyetini örneklerle ortaya koyarak bahse konu temsilî anlatımların vurgulamak istediği hakikatlere ve hakikatlerle muhataplarına ulaştırmak istediği mesajlara dikkat çekmektir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de çokça yer alan mesellerin, itikâdî, amelî ve ahlâkî konuların anlaşılmasına nasıl bir katkı sağladığını ortaya koymak da çalışmanın önemli amaçları arasındadır. Önceki din bilginlerinin büyük bir titizlikle ele alarak üzerinde durmaya çalıştığı Emsâlu'l-Kur'ân konusunu günümüze taşıyarak ilim dünyasına katkı sunmak da bir diğer amaçtır. Geçmişten günümüze kadar konuyla alakalı yapılan çalışmalar, şüphesiz Kur'ân'ın doğru bir biçimde anlaşılmasına yönelik gayeyle yapılmış çalışmalardır. Bu çalışma da kendisinden öncekiler gibi Kur'ân'ın sahih, düzgün bir biçimde anlaşılmasına ve sonrasında yapılacak çalışmalara bilimsel anlamda bir katkı sağlarsa araştırma gerçek amacına ulaşmış olacaktır.

Çalışma bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında mesel olgusunun mâhiyetine ilişkin açıklamalarla mesel kelimesi ve müştakkâtının/türevlerinin sözlük ve terim anlamları, Kur'ân-ı Kerîm'deki manaları ile mesel kelimesinin anlam zenginliği anlambilim çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde mesellerin özellikleri ile ihtivâ ettiği edebi unsurlara değinilerek Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller hakkında yazılan meşhur telifât sıralanmıştır.

Birinci bölümde ise mesel olgusu Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ele alınarak kavramın belâgatı ilgilendiren yönü olması sebebiyle Kur'ân'ın belâgatı ve i'câzına değinilmiş, ana hatlarıyla sınırlı kalmak üzere belâgat ve kısımları hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin özellikleri, hedefleri ve çeşitleri de bu bölümde açıklanmıştır. Bu bölümün sonunda meseller gibi bir başka anlatım tekniği olan ve kimi zaman da Kur'an'da mesel olarak darbedilmeleri nedeniyle mesel ve kıssa arasındaki ilişkiye değinilmiş, ikisinin birbirleriyle örtüştüğü, ayrıştığı noktalar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Kur'ân'da yer alan mesellerden büyük bir kısmı açıklamalı olarak verilmiştir. Böylece temsillerin Kur'ân'ın temel konularını ifade etmede nasıl kullanıldığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Âyetlerin Arapça metinlerinin verildiği bu bölümde âyetlerin temsil yönleri, konu hakkında yorum belirten özellikle müfessir ve yazarların ilgili kitap ve makalelerinden istifadeyle özlü bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak ulaşılan neticelerden önemli olanları zikredilmiştir.

Çalışmanın Kur'ân'ın okuyucularına ve konuyla ilgilenenlerine önemli bakış açıları kazandıracığı ve yeni çalışmalara kapı aralayacağı düşünülmüştür. Çalışma Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel mesajının gerektiği gibi anlaşılması ve mesajın günümüz insanıyla buluşup hayatında olumlu değişiklikler meydana getirmesi noktasında bir nebze dahi katkı sağlarsa amacına ulaşmış olacaktır.

Bu çalışmada emeği geçenlere teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim. Öncelikle çalışmanın başlangıcından sonuçlandırılmasına kadar görüş ve önerileri ile bana rehberlik eden Tez Danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ, Prof. Dr. Kadir Polater, Doç. Dr. Hasan YILMAZ'dan oluşan jüri üyelerine şükranlarımı arz ederim. Yüksek Lisans çalışmam süresince derslerine katılarak kendilerinden istifade ettiğim tüm öğretim üyelerine, kütüphaneleri başta olmak üzere yararlandığım tüm kurum ve kuruluşlara, eser ve çalışmalarından faydalandığım bütün kaynak sahiplerine teşekkür eder, vefat edenlere Allah'tan rahmet dilerim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca şahsıma maddi-manevi destek veren annem babam ve tüm hocalarıma minnet ve

şükranlarımı sunarım. Eserin ilim dünyasına faydalı olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Ahmet KAYA
Erzincan – 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XVI

GİRİŞ

MESELİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ve MÂHİYETİ	1
I. Mesel Kavramının Arap Dilindeki Yeri	1
A. Mesel Kelimesinin Sözlük Anlamı	1
B. Meselin Terim Anlamı	5
II. Mesel Kelimesinin Kur'ân'daki Manaları	8
III. Vucûh Bağlamında Mesel Kelimesinin Anlam Zenginliği	12
IV. Mesellerin Nevileri	14
A. Yapılarına Göre Meseller	14
B. Çıkış Kaynağına Göre Meseller	17
C. Dönemlerine Göre Meseller	19
V. Mesellerin Özellikleri	20
VI. Mesellerin İçerdiği Edebi Sanatlar	21
A. Teşbih	22
B. İstiâre	25
C. Mecâz	27

D. Kinâye	28
VII. Kur'ân-ı Kerîm Mesellerine Dair Yazılan Eserler	29

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE MESEL OLGUSU	32
I. Kur'ân-ı Kerîm'in Belâgatı ve İ'câzı.....	32
II. Kur'ân-ı Kerîm'deki Deyimler.....	34
III. Kur'ân-ı Kerîm'deki Mesellerin Özellikleri	36
IV. Kur'ân-ı Kerîm'deki Mesellerin Hedefleri.....	38
A. İtikâda Yönelik Hedefler	38
B. Eğitime Yönelik Hedefler.....	40
V. Kur'ân-ı Kerîm'deki Mesellerin Sınıflandırılması	42
A. Açıklık veya Kapalılık Bakımından Meseller	42
B. Temsil Yönünün Sayısı Bakımından Meseller	56
C. Temsilin Duyu Organları veya Akılla İdrak Edilebilen Unsurlar İçermesi Bakımından Meseller (Mahsûs-Ma'kul).....	57
D. Tasvirin Hayâle veya Vâkıya Dayanması Bakımından Meseller	60
VI. Kur'ân-ı Ker'im'de Mesel ve Kıssa İlişkisi.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KER'İM'DEN MESEL ÖRNEKLERİ	65
I. İtikâdî Konularla İlgili Meseller	66
A. Cevher ile Cüruf	66
B. Karanlık ve Aydınlık Yol	66
C. Sivrisineğin Yaratılması	67
D. Beceriksiz Köle ile Hünerli Köle	69
E. Köle Efendisine Denk Olur mu?.....	70

F. Örümcek Evi	71
G. Gökten Düşüp Parçalanıp Kuşlar Tarafından Kapılan Kişi	72
H. Sinekten de Aciz.....	73
İ. Öfkeden Yüzü Simsiyah Kesilenler	73
K. Tartışmak İçin Temsil Getirenler	74
L. Necis Oldukları İçin Mescid-i Haram'a Giremeyenler	75
M. Denk Olmayan İki Grup	75
N. Tatlı Su ile Tuzlu Su.....	76
O. Kör ve Gören, Nur ve Zulumat	77
P. Yüzüstü Yürüyen Kişi ve Dimdik Yürüyen Kişi	77
R. İnsanlar Arasında Işıkla Yürüyenler ile Karanlıktan Çıkamayanlar	78
S. Bâtıla ve Hakka Tabi Olanlar.....	78
T. Verimli Toprak Verimsiz Toprak	79
II. Kâfirlerin Değişik Halleriyle İlgili Meseller	80
A. Engin Denizde Karanlıklar ve Bulut Kaplı Dalgalar Arasında Kalan Adam	80
B. Kâfirlerin Kör, Sağır ve Dilsiz Şeklinde Nitelenmeleri	80
C. Kâfirlerin Bataklıkta Oynamaları	84
D. Kalplerinin Daralması	85
E. Kalplerinin Kilitli Olması	86
F. Kalplerinin Paslı Olması	86
G. Amellerinin Savrulmuş Kül Gibi Olması	87
H. Amellerinin Çöldeki Seraba Benzemesi.....	87
İ. Amellerinin Ekinleri Mahveden Kavurucu Rüzgâr'a Benzemesi	88
K. Kâfirin Duası	88

L. Karanlıktaki Sağır ve Dilsizler	89
M. Aslandan Ürküp Kaçan Yaban Eşekleri	89
N. Dilini Sarkıtıp Soluyan Köpek Gibi Olanlar	90
O. Hayvandan Daha Dalâlette Olanlar	90
III. Nifakla İlgili Meseller	91
A. Münafıkların Kâr Etmeyen Ticaretleri	91
B. Ateşi Söndürülüp Karanlıklar İçinde Bırakılan Kimse.....	92
C. Ölüm Korkusuyla Parmaklarını Kulaklarına Tıkayanlar.....	93
D. Ölüm Baygınlığı İçerisinde Olmaları	94
E. Hoş Görünümlü Keresteler	96
IV. Ehl-i Kitapla İlgili Meseller	96
A. Dünyayı Satın Alanlar	96
B. Kitabı Arkaya Atanlar	97
C. İliklerine Buzağı Sevgisi İşleyenler.....	98
D. Karınlarına Ateş Dolduranlar	98
E. Taş Kalpliler	99
F. Kitap Yüklü Merkepler	100
G. Üzerlerinde Ağırılık ve Zincir Bulunanlar	101
V. İslam'ın Çeşitli Umdeleri Hakkında Meseller	101
A. Kur'ân'-ı Kerîm'in Dağları Paramparça Edişi	101
B. Ağır ve Büyük Emanet Taşıyan İnsan	102
C. Kopmayan Sağlam Kulp.....	103
D. Allah'ın İpi ve O İple Cehennemden Kurtulanlar	103
E. Bir Kandil Gibi Etrafı Aydınlatan Peygamber	105
F. Filizlenip Kuvvetlenen Sahabe	105

G. Genişliğine Rağmen Dünya Başına Dar Gelenler	106
H. Allah'ın Canını ve Malını Satın Aldığı Müminler	107
VI. İnfak ve Hayırla İlgili Meseller	108
A. Birden Yediyüze Katlanan Ürün	108
B. Yağmurun Çıplak Bıraktığı Kaya Parçası	108
C. Her Hâlukârda Ürün Veren Bahçe.....	109
D. Bir Kasırğa ile Kül'e Dönen Bahçe Durumunda Olanlar.....	110
E. Hayırda Yarış	111
VII. Dünya, Dünya Hayatı ve Dünya'ya Saplanıp Hevâsına Uyanlarla İlgili Meseller	112
A. Ay ve Güneş Tarafından Aydınlatılan Dünya Evi	112
B. Ziyinet Takınıp Süslenen Yeryüzü	112
C. Oyun ve Eğlence Dünyası	113
D. Bir Su Misâli Dünya Hayatı	114
E. Sararıp Kuruyan Hayatlar	114
F. Sabahın Nefesi	115
VIII. Ahlakî Konularla İlgili Meseller	115
A. Kıl Kadar Zulüm Görmeyecekler	115
B. Dallarını Göğe Ulaşan Güzel Ağaç ile Ayakta Duramayan Kötü Ağaç.116	
C. Takva Üzerine Kurulan Bina İle Uçurumun Kenarına Kurulan Bina .117	
D. Bina Gibi Birbirine Kenetlenenler	118
E. Kuş Gibi Kanat Germek	118
F. Karınlarında Ateş Bulunanlar	118
G. Birbirlerine Örtü Olanlar	119
H. Burnu Damgalanmak.....	120

İ. Deve İğne Deliğinden Geçerse Cennete Girecekler	121
K. Bir Bağın Sahibi Kibirli ve Mütevâzi İki Adam	121
L. Emniyetli Huzurlu Bir Ülkeden Açlık ve Korku Elbisesi Giydirilen Bir Ülkeye	122
M. Şükretmeyen Bahçe Sahipleri.....	123
N. Ölmüş İnsan Eti Yiyenler	124
O. İpliğini Büküp Bozan Kadın.....	125
P. Alev Almış Saç	126
IX. Ahiret Hayatıyla İlgili Meseller.....	127
A. Birbirine Dolanan Bacaklar	127
B. Katlanıp Dürülen Güneş ve Dökülen Yıldızlar ve Yürütülen Dağlar .	128
C. Korkudan Sarhoş Olanlar	128
D. Ateşin Etrafını Saran Kelebekler ve Yün Gibi Savrulan Dağlar.....	129
E. Ölü Toprağın Kabarması Gibi Ölü İnsanın Dirilmesi	129
F. Bitki Gibi İnsanın Çıkışı	130
G. Boynu Bükük Kuru Toprak.....	131
H. Bir Yığın Kemik.....	131
İ. Ölmüş Merkebe Et Giydirilmesi.....	132
K. Etrafa Yayılmış Çekirgeler.....	133
L. Ak Saçlı İhtiyarlara Dönen Çocuklar.....	133
M. Ellerini Isıranlar	134
N. Başları Önde Gizli Bakış Atanlar	134
O. Günahlarını Sırtlarında Taşıyanlar	135
P. Sağdan Kitap Verilen Kişi ile Soldan Kitap Verilen Kişi.....	135
R. Yumurta Gibi Bembeyaz Olanlar	136

S. Saklanmış İnciler.....	137
T. Geniş Cehennem	137
U. Yedi Kapı Yedi Grup	138
V. Öfkesinden Çatlayan Cehennem	138
Y. Cehennemin Görevlileri	139
Z. Şeytan Başlı Zakkum Ağacı	140
AA. Saray Büyüklüğünde Saçılan Kıvılcımlar	141
BB. Ateşten Biçilmiş Elbise Demirden Yapılmış Kamçılar	141
CC. Susamış Deve Gibi Su İçenler	142
KAYNAKÇA	147

KISALTMALAR

as.	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
edt.	: Editör
h.	: Hicri
Hz.	: Hazret
İst.	: İstanbul
mad.	: Madde
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
as.	: Aleyhisselam
thk.	: Tahkik
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefat Tarihi
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınevi
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

MESELİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ve MÂHİYETİ

Arap veya Arap olmayan toplumların; açıklamaları ziyadeleştiren, beyanları tamamlayan, gizli manaları ibraz eden, hakikatlerin üzerindeki örtüyü kaldıran, hayâlleri gerçek gibi tasvir eden, mücerret düşünceleri yakîn bir şekilde sahneleyen, gâîp olanı şahit gibi gözler önüne seren mesel ve nazirelerden yararlanması bilinen bir durumdur. Allah Teâlâ'nın da Kitâb-ı Mubin'inde meselleri çokça kullanması, Rasulullah, diğer enbiyâlar ve hükemâ'nın da konuşmalarında mesellerden yararlanması yaygın bir gerçektir. Bundan dolayı meseller toplumların dinî ve kültürel hayatında büyük bir yer etmiştir. Onlarla bir milletin ahlâk değerleri, kültürleri, örf ve âdetleri, kısaca yaşam biçimleri ile hayata bakış açıları anlaşılabilir. Meseller çoğunlukla neşet ettiği halkın kendi öz ifadelerine dayanırlar. Bu sebeple onlarla toplumun düşünce dünyalarına yön veren arka plan kaynakları hakkında önemli ipuçları edinilir. Kur'ân-ı Kerîm'in meselleri zikretmesindeki amaç, bunlarla tezekkür yani meselleri zihin dünyasına almak, tefekkür yani üzerlerinde fikir yürütmek, düşünmek ve teakkul yani onları içselleştirmektir.¹

Temsilî anlatım metodu da denilen meseller konusu Arap dilciler tarafından değişik açılardan incelenmiştir. Aşağıda bu incelemeler ışığında meselin değişik mana ve tarifleri ele alınacaktır.

I. Mesel Kavramının Arap Dilindeki Yeri

A. Mesel Kelimesinin Sözlük Anlamı

M-s-l (م ث ل) harflerinden oluşan “mesel” (مَثَل) kelimesi kökü itibariyle Arapça bir kelimedir. Fiil halinde sülâsî mücerred bablardan birinci ve beşinci babdan kullanımları vardır. “Temsil” (تَمَثِيل) “mumâsele” (مُمَاثَلَة) “imtisâl” (إِمْتِسَال) “temessul” (تَمَثُّل) lafızları da kelimenin aynı kökten gelen sülâsî mezid fiil kalıplarıdır. Ayrıca kelimenin çok çeşitli formlarda isim olarak kullanımı mevcuttur.

¹İbrâhim, 14/25; el-Haşr, 59/21; el-Ankebût, 29/43.

Kelime birinci ve beşinci babda (مُثَلِّمٌ / مَثَلًا / مَثَلًا / مَثَلًا) “ayakta durmak, dikilmek, benzetmek, ortaya çıkmak, yontmak/şekil vermek, yerinden ayrılmak, denk olmak, kulak, burun gibi azasını keserek cezalandırmak, sakatlamak, örnek almak, manalarında kullanılmaktadır.² İlâveten beşinci babda (مَثَلًا / مَثَلًا / مَثَلًا) “durmak, bulunmak, hazırlamak, meziyyet sahibi olmak” anlamlarına gelmektedir.³

Mesel kelimesinin sülâsî mezid fiil kalıplarından tef’îl babında “temsîl” (تمثيل) formunda “benzetmek, yazı veya başka şeyle görüyormuşçasına tasvir etmek/resmini yapmak, açıklamak, ifade etmek, temsil etmek, cezalandırmak” anlamlarında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴ Tef’îl kalıbında masdardan çevirme bir isim olan “temsîl” (تمثيل) kelimesi lügat bakımından “mesel” (مَثَل) ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak temsil’le meselden farklı olarak daha genel anlamlar kastedilmektedir.⁵

Kelime mufâ’ale mezid fiil kalıbından “mumâsele” (مماثلة) formunda “benzetmek, andırmak, uymak, benzeşmek ve benzetmek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶

Kelime tefe’ül fiil kalıbına nakledilip “temessul” (تمثل) formunu aldığı anda “benzetmek, özümsemek, taklit etmek, örnek göstermek, delil getirmek, zihinde canlandırmak, (şiir) okumak” gibi bazı anlamlar kazanmaktadır.⁷

Kelime ifti’âl mezid fiil kalıbına aktarılıp “imtisal” (إمتثال) şeklinde kullanıldığında “açıklamak, ifade etmek, örnek almak, taklit etmek, boyun eğmek, bir meseleyi örnek vererek veya kısya yoluyla anlatmak” manalarına gelmektedir.⁸

²İbn Manzûr, Cemaluddin, *Lisânu’l-Arab*, nşr. Daru Sadr, Beyrut, 2000, XIV, 19; Heyet, *el-Muncid fi’l-lügâti ve’l-a’lam*; nşr. Mektebetü’ş-Şarkıyye, Beyrut/Lüban, 1986, s. 746.

³İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 19.

⁴İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 19.

⁵İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 19.

⁶İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 19.

⁷İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 19; Heyet, *el-Muncid*, s. 746-747.

⁸Zebîdî, Muhammed Murteza Vâstî, *Tâcu’l-Arûs Min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (thk. Mecmûatu’l-muhakkikin) nşr. Daru’l-Hidâye, Beyrut, 1994, XXX, 382; Âsım Efendi, *el-Okyanusu’l-Basit fi*

Yukarıda mesel kelimesinin isim olarak kullanıldığı belirtilmişti. Buna ilişkin kelimenin sözlükte isim halindeki kimi çeşitli kullanımları ve manaları ise şöyledir:

“Misl” (مِثْل) kelimesinin çoğulu “emsâl” (أَمْثَال) ’dir. Kelime; benzer, nâzir, eş, denk, küfüv gibi mumâsele (benzeşim) anlamlarında kullanılır.⁹

“Mesel” (مَثَل) kelimesinin çoğulu da “emsâl” (أَمْثَال) ’dir. Kelime; benzerlik, darb-ı mesel, örnek, ibret, sıfat, delil, bir şeyin özelliği gibi anlamlarda kullanılır.¹⁰

Mesel lafzıyla beraber bir terkip halinde kullanılan, dillerde ve ıstıhlalarda darb-ı mesel diye yerini alan önemli bir kavram da “darb-ı mesel” (ضرب المثل) terkidir. Bu terkip içerisindeki “darb” (ضرب) kelimesi birden çok manalara gelmektedir. Lafız darb-ı mesel terkipi halinde kullanıldığında şu manalara geldiği ifade edilmiştir:

1. ضرب في الأرض “Yeryüzünde yürüdü” meselin yeryüzünde dilden dile yayılıp dolaştığını,
2. ضرب درهم “Para bastı” meselin üretildiğini, bir forma sokulduğunu,
3. ضرب خاتم “Yüzüğe nakşetti” mesele biçim verilip süslendiğini,
4. ضرب خيام “Çadır dikti, göz önüne serdi” meselin gözler önüne serilip naspedildiğini ifade etmektedir.

ضرب lafzının bu manalardan alıntı yapılarak kullanıldığı belirtilmekle birlikte bu manalar, “ika” yani “uygulamak, gerçekleştirmek” temel anlamında birleşmektedir.¹¹ Darb lafzı mesel kelimesiyle terkip halinde kullanıldığında, hakiki manasının dışında manevi (izâfî-mecâzî) bir anlam kazanmaktadır. Bu durumda darb-

Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit, (çev. Koç, Mustafa, Tanrıverdi, Eyüp), 1.bs., Pasifik Ofset, İstanbul, 2013, IV, 83; Heyet, *el-Muncid*, s. 747.

⁹İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 18; Mustafa Sâmi, *Ahter-i Kebîr*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, h.1356, s. 346; Heyet, *el-Muncid*, s. 747.

¹⁰İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 17; Cürçânî, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rifât*, nşr. Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 201; Trablusî, Tâhir Ahmet ez-Zâvî, *Muhtasaru'l-Kâmus*, 7. bs., nşr. Daru'l-Arabiyyeti'l-Kitâbiyye, Tunus, 1977, s. 566; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXX, 380-389; Heyet, *el-Muncid*, s. 747.

¹¹İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 543-551; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXX, 380-389; İbrahim, Mustafa, vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, 1992, s. 536; Rahil Cagîfî, Abbâs, *el-Cuzur (d r b) beyne'l-istimâli'l-Mu'cemî ve Müsteviyâti'l-Hutâbi'l-Kur'ânî*, s. 1-25, (www.alukah.net 31.05.2018).

ı mesel terkinindeki “darb” ضرب lafzı “o şeyin benzerini getirmek, o şeikle sokmak, misal vermek” anlamlarını kazanır.¹²

Yukarıda zikredilenlerin dışında mesel kelimesinin emsileyi muhtelifenin değişik formlarından isim halleri ve buna göre de değişik manaları vardır.¹³

Râğıb İsfâhânî’ye (v. 425) göre (مَثَل) “mesel” maddesi, “musûl” (مُثُول) kökünden gelip iki çeşit kullanımı vardır. Bunlardan ilki, okunuşu “mesel” (مَثَل) şeklinde olup “şibh-şebeh” (شِبْه - شَبِه) yani benzer, eş anlamındadır. İkincisiyse, okunuşu “misl” (مِثْل) şeklinde olup; iki şey arasında herhangi bir bakımdan benzerlik (مِثَابَه) anlamına gelir. “Mesel” in içerdiği bu ikinci anlamla, benzerlik için konulan lafızların genelini kapsayan daha genel bir anlam kastedilir. Şöyle ki; benzerlik ifade eden lafızlardan olan “nidd” (نِد) yalnız özde benzerliği; “şibh” (شِبِه) yalnız nitelikte benzerliği; “müsavi” (مِساوِي) yalnız nicelikte benzerliği; “şekl” (شِكل) miktarda ve alanda benzerliği ifade eder. “Misl” (مِثْل) kavramı ise bütün bunların hepsinin anlamını içine alan bir tabirdir. “Misl” le yapılan benzetme diğer benzetmelere oranla daha genel bir benzetme olup müşâbehet için konulmuş tüm manaları kapsar.¹⁴ Bunun için yüce Allah'a hiçbir şeyin benzemediğini belirtmek için bu kelime kullanılmıştır. Bununla ilgili olarak âyette *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* “O'na benzer hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir.”¹⁵ denilmiştir. Böyle denilerek Allah Teâla’dan her türlü teşbih nefyedilmiştir.¹⁶

Kelimenin kökeninden hareketle mesel hakkında yapılan diğer bir tanımda; “Aralarındaki bir veya daha çok benzerlik (müşâbehet) veya benzeşim (mumâselet) unsuru sebebiyle bir şeyi bir şeye teşbih etmek” şeklindedir.¹⁷

¹²Zemahşerî, Carullah, Ebü'l-Kâsım Mahmûd el-Hârizmî; el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzil, 3. bs., nşr. Daru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, h. 1407, I, 204; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 548; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, III, 382.

¹³İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 17, 19; Heyet, *el-Muncid*, s. 746-747.

¹⁴İsfâhânî, Râğıb, *el-Mufredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, nşr. Daru’ş-Şamiyye, Dımeşk, 1992, s. 759.

¹⁵eş-Şûrâ, 42/11.

¹⁶Şerif, b. Mahmud, *el-Emsâl fi’l-Kurân*, 2. bs., nşr. Daru Ukâz, Riyad, 1399/1979, s. 123.

¹⁷Meydânî, Abdurrahman Hasan, Habenneke, *Emsâlu’l-Kur’ân ve Suverun min Edebihi’r-Refî’*, 2.bs., nşr. Daru’l-Kalem, Dımeşk, 1416/1996, s. 7.

Yapılan tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere “mesel” (مثل) ve müştakkatının/türevlerinin sözlükteki en yaygın anlamlarının örnek, misal, benzer, eş anlamları çerçevesinde olduğu görülecektir. Bu durum da her meselde gizli veya açık bir benzetmenin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

B. Meselin Terim Anlamı

Mesel terim olarak; halk arasında kabul görüp yayılmış, teşbihe dayalı, içerisinde bir düstur ve hikmet taşıyan kinâyeli, vecîz söz anlamına gelmektedir.¹⁸ Vaktiyle bir olay ya da bir deneyim sonunda söylenmiş “atalar sözü” diye dilden dile dolaşan, hikmet dolu güzel söz şeklinde de tarif edilmiştir.¹⁹ Mesel, yeni ortaya çıkan bir durumu daha önce mevcut olan bir duruma benzetmek için söylenen ve dilden dile dolaşan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu açıdan her meselin, ilkin, yani hakkında söylendiği asli haliyle (mevrid), buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci hali (madrib) vardır.²⁰ Bu mesel için, “madribi mevridine benzeyen yaygın söz” şeklinde bir tarif yapılmıştır.²¹ Bu halde meselin benzeyen hali madrib’tir. Çünkü benzeyen o söz veya olay darb mekanı menzilesindedir. Yani o söz ve/veya olay meselin darbedilmesine sebep olmaktadır. Meselin kendisine benzetilen hali de mevrid’dir. Mevrid, o söz ve/veya olayın ilk varid veya sadır olduğu durumdur. Mevrid su içmek üzere gelinen suyun kaynak mekanı menzilesindedir.²² Şu sözde olduğu gibi, رب رمية من غير رام. (Nice atışlar vardır ki atıcısının iradesi dışında hedefi tutmuştur).²³ Bu söz ilkin tesadüfen hedefi tutturmuş acemi bir avcı atıcı için söylenmiştir (mevrid). Daha

¹⁸İsfâhânî, *el-Mufredât*, s. 463; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 18; Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 60.

¹⁹Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XV, 382; Âsım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basit*, IV, 84.

²⁰Durmuş, İsmail, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), İSAM, Ankara, 2004, “Mesel” mad., XXIX, 293.

²¹İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 307; Şehhâte, Abdullah Mahmut, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 3.bs., nşr. Daru Garip, Kahire, 2002, s. 161; Muhammed, Ebu Süleyman, *Mevridu'z-Zamân*, s. 121.

²²Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1. bs., nşr., Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, I, 307.

²³Bu söz Türkçe’imizdeki “Ummadığın taş baş yarar” anlamında bir deyimdir. Bu deyim, elinden bir iş gelmediğini sandığınız kişi kendisinden umulmayan işleri yapabilir manasında kullanılmaktadır. Yazıcı, Numan, *Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça Atasözleri*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003, s. 312.

sonraları ise bu söz hedefi bazen isabet ettirenler için söylenmiştir (madrib). Şu halde mesellerin ilk kullanımının daha sonra kullanılan ortama/hale benzemesi gerekmektedir.²⁴ Bu duruma göre mesel, konunun duruma uygun düşen teşbih ve temsiller yardımıyla anlatılması anlamına gelmektedir.

Meseller hakkında ifade edilen “madribi mevriline benzeyen yaygın söz” tarifıyla alakalı Mennâ’ el- Kattân bu tanımın Kur’ân mesellerine uygun olmadığını belirterek şunları söyler: “*Madribi mevriline benzeyen yaygın söz*’ tanımı Kur’ân-ı Kerîm için söz konusu değildir. Çünkü Kur’ân mesellerinin teşbih edilen bir mevridi yoktur. Onların hamledileceği veya benzetileceği bir ilk vakıaları da yoktur. Onlar tamamen kendine özgü ve eşsizdirler. Kur’ân mesellerinin “deyim” anlamındaki diğer mesellerin benzer ve nâzir biçimindeki lugavî manasına hamledilmesi sahih değildir. Çünkü Kur’ân mesellerinin diğer meseller gibi bir kaynağı olmadığından, mevrinde bulunan bir benzetme yönü esas alınarak darb edilmiş meseller değildir.”²⁵ Buna göre edebiyatta genel meseller için yapılmış terimsel tanım Kur’ân-ı Kerîm meselleri hakkında geçerli bir tanım değildir. Kur’ân-ı Kerim meselleri için yapılan tanımlar da değinilecektir.

Arapça’da atasözleri ve deyimler hep mesel ismiyle ifade edilmektedir. Bazı emsâl kitaplarında mesel ya da mesel gibi kabul edilerek yer verilen birçok türe de rastlanmaktadır. Bunlar hikmet (vecîze, kelâm-ı kibar), deyim, mukennâ ve benzerleridir.²⁶ Kur’ân’daki meseller, vecîz sözler veya atasözleri anlamına gelen meseller değil, önemli, şaşırtıcı ve tuhaf hal, durum, özellik ya da kıssa manasına gelen mesellerdir.²⁷

Bir başka tarife göre mesel, Bedi’ ve belâgatı yüzünden insanlar arasında dolaşan, hıfz edilen, değişikliğe karşı korunan şaşılabacak ve ilginç olan sözdür. Bir

²⁴İbn Âşûr, *Tahrîr*, I, 306; Sâbir Hasan Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridu’z-Zamân fi-Ulûmi’l-Kur’ân*, (*Emsâlu’l-Kur’ân*) 1. bs., nşr. Daru’s-Selefiyye, Hindistan, 1984, s. 121;

²⁵Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetu’l-Maârif, 3. bs., y.y., 1421/2000, 1, 292.

²⁶Durmuş, *DİA*, XXIX, 293.

²⁷Kılıç, *İslâm’da Sembolik Dil*, s. 223.

sözün mesel olması için illâ içerisinde belâgat, hassaten lafzında fesahat ve îcaz bulunması gerekir. Ayrıca manasının da dolgun olması gerekir.²⁸

Yukarıda sözlük anlamları itibariyle meselin temsil kavramıyla sıkı sıkıya irtibatlı olduğu ve birbirlerinin yerine kullanıldığı ifade edilmişti. Meselle birbirine irtibatlı olan temsilin terim anlamı ise; atasözü ve hikâye ile örneklendirerek veya bir şeyi diğerine benzeterek ifade etmek demektir.²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır'da temsil hakkında “Edebiyatta bir hakikati diğer bir hakikate veya bir hayale veya meşhur bir mesele benzeterek misalî bir surette ifade etmeğe temsil tabir olunur.” demiştir.³⁰ Bu tarife göre temsil, dayandığı benzetme olayı da dikkate alınarak bir gerçeği bir gerçeğe, ya da bir hayâle benzeterek örnekleme yoluyla anlatmak demektir. Gerek mesel gerek temsil kelimeleriyle Türkçe’de kullanılan “darb-ı mesel” ifadesiyle izah edilmek istenen anlamlar kastedilmektedir.

Darb-ı mesel “bir şey vasıtasıyla başka bir şey hakkında ibret alınmasını sağlamak, o şeyle onu temsilde bulunmak” demektir. Daha yalın bir ifadeyle misal vermek, temsil getirmektir.³¹ Terkipte yer alan “ضرب” maddesinin “yürüdü, yaptı, inşa etti, dikti, temsil getirdi” gibi lügat anlamları dikkate alındığında darb-ı mesel’in; kişide bir etki meydana getirmek ve onda bir infîâl uyandırmak anlamını hâiz olduğu görülür. Bu nedenle darb-ı meselde bulunan kişi dinleyicinin kulağını çınlatarak meselin etkisinin kişinin kalbine nüfuz etmesini, tesirinin nefsinin derinliklerine ulaşmasını ister.³²

Tecrübeden sadır olan doğru bir kelâm çok istimâl olduğunda, değişik münasebetlerle söylendiğinde yaygınlaşır mesel’e dönüşür. Bu duruma binaen mesel, “ikinci halinin ilkin haline benzetilip dilden dile aktarıldığı söz” şeklinde tarif edilir. Bu yüzden yukarıda da açıklandığı üzere mesele “madribinin mevridine benzediği

²⁸Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 72; İbn Âşûr, *Tahrîr*, I, 303.

²⁹Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XV, 382; Âsım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basit*, VI, 682.

³⁰Yazır, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dîni Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971, I, 245.

³¹Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 204; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXX, 382.

³²İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 543-551; Beyânûnî, Abdülmecid, *Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'an*, nşr. Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1991, s. 28; Heyet, *el-Muncid*, s. 746-747.

şey” denilmiştir.³³ Ancak Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller meselin bilinen terim anlamıyla örtüşmediğinden bu meseller için farklı bir tarif yapılarak şöyle denilmiştir: “Kur’ân meselleri, benzetme veya deyim anlamı içermesi bir yana âyetlerdeki manaları nefislerde etki bırakacak ve hayranlık uyandıracak bir şekilde vecîz ve özlü bir üslupla ifade eden yapılardır.”³⁴ Zira yüce Allah’ta Kur’ân-ı Kerim de, hem insanların getirdiği mesellerden daha gerçek ve güzelini³⁵ hem de onların pek âşina olmadığı türden meselleri vermiştir. Bu sebeple o günkü Arap toplumu bu meseller karşısında şaşkınlıklarını dile getirmişlerdi.³⁶ Bundan dolayı Kur’ân’daki mesel getirme yöntemi Araplar ve diğer insanlarınkinden farklıdır. Şöyle ki; mesellerin kullanımını hemen hemen bütün dillerde sonradan ortaya çıkmış benzer bir durum için herkes tarafından bilinen önceki vecîz bir sözü örnek getirmek şeklindedir. Mesela الصيف ضيعت اللبن “Sen sütü yazın zayı ettin” meseli ilk önce, sahip olduğu olanağı kaybeden bir kadın için söylenmiştir. Sonraları ise bu mesel, formuda hiç değiştirilmeksizin sahip olduğu fırsatları kaçıran herkes için kullanılmıştır. Yani Araplara ait olan bu mesel, aynı cümle kalıbıyla, sonraki benzer bir hali açıklamak üzere, herkesçe bilinen bir sözün örnek olarak getirilmesi şeklindedir. Ancak Kur’ân’ın, bir hâli başka bir hâle benzetmek amacıyla sunduğu meseller, ne Arapların ne de başka bir toplumun kullandığı ve yaygın olduğu meselleridir. Bilakis O’nun meselleri sonradan insanlar arasında dolaşıp dillerde yaygın hale gelmiştir.

Buraya kadar meselin mahiyeti bağlamında meselin Arap dilindeki yeri, lügatteki ve ıstılahtaki anlamları açıklanmaya çalışıldı. Aşağıdaki kısımda ise mesel kelimesinin Kur’ân’daki manalarına değinilecektir.

II. Mesel Kelimesinin Kur’ân’daki Manaları

Mesel kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde isim, sıfat, fiil, izâfet tamlaması gibi çeşitli türevleriyle değişik manalarda kullanılmıştır. Kur’ân’daki kullanımlarında

³³İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 307; Şehhâte, *Ulûmu'l-Kur’ân*, s. 161; Muhammed, Ebu Süleyman, *Mevridu'z-Zamân*, s. 121.

³⁴Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292

³⁵el-Furkân, 25/33.

³⁶el-Bakara, 2/26; *el-Müddessir*, 74/30,31.

kelimenin kök anlamı olan; aralarındaki bir veya daha çok benzerlik (müşabehet) veya benzeşim (mumâselet) unsuru sebebiyle bir şeyi bir şeye teşbih etmek³⁷ manası bulunmakla beraber, meselin Kur'ân'da istimâl edilen manaları genelde şunlardır:

A. İbret manasına geldiği âyetler vardır.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ

“Onları, sonradan gelecek inkârcılara, geçmiş bir ibret ve bir örnek kıldık.”³⁸

Firavun ve kavminin Hz. Musa'nın tebliğine uygun hareket etmemeleri neticesinde maruz kaldıkları suda boğulma olayının sonradan gelenler için “ibretlik bir örnek” olduğu mesel kelimesiyle ifade edilmiştir. Âyette geçen "سَلَفًا" kelimesi nesil olarak arkadan gelenlerin kendilerinden öğüt ve ders aldığı öncü manasındadır. "مَثَلًا" kelimesi de öncekilerin yaşamış olduğu o kötü olayın sonucundan sonrakilerin alması gereken ibret anlamında kullanılmıştır.

B. Örnek anlamında kullanıldığı âyetler vardır.

إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ

“O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.”³⁹ Bu âyette mesel kelimesi “örnek” anlamında kullanılmıştır. Buradaki mesel kelimesinin ibret manasında olduğunu söyleyen müfessirler de bulunmaktadır.⁴⁰ Âyette örnek kılınan kul diye bahsi geçen kişi Hz. İsa'dır. Onun babasız yaratılması İsrailoğullarına ilahî kudretten bir örneklik teşkil etmektedir.⁴¹ Müşrikler Hristiyanların Allah'ı bırakıp Hz. İsa'ya tapındıklarını öğrenince, bu durumu kendi lehlerine çevirip putlara tapınmalarını haklı kılacak bir gerekçe gibi sunmaya çalıştılar. Bunun üzerine yüce Allah bu âyeti indirerek Hz. İsa'nın ilah değil nübüvvet nimeti verilmiş örnek bir kul olduğunu beyan etti.

Aşağıdaki âyette de mesel lafzı örnek anlamında kullanılmıştır:

³⁷Meydânî, *Emsâlu'l-Kur'ân*, s. 7.

³⁸ez-Zuhruf, 43 /56; İbn Âşûr, *Tahrîr*, XXV, 235, 241.

³⁹ez-Zuhruf, 43/ 59.

⁴⁰Kurtûbî, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, XVI, 104; İbn Âşûr, *Tahrîr*, XXV, 241.

⁴¹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 260-261.

فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ

“Biz bunlardan daha zorba olanları da helâk ettik. Nitekim öncekilerde örneği geçmiştir.”⁴²

C. Kelime Kur’ân-ı Kerîm’de Surete bürünmek/Tasvir etmek anlamında kullanılmıştır:

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا

“Meryem dedi ki: Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma).”⁴³ Âyette geçen “temessül” تَمَثَّلَ ifadesi “surete bürünmek” anlamındadır. Âyetin muhtevasına göre yüce Allah Hz. Meryem’e çocuk bağışlamak üzere melek Cebrâil’i göndermiş, ancak Meryem’in meleği hakiki suretinde algılaması mümkün olmadığı için onu melek şekliyle değil de düzgün bir insan suretine büründürerek göndermiştir. İşte Cebrail’in insan kılığına girip insan suretinde tasviri âyette temessül lafzıyla ifade edilmiştir.

D. Kur’an -ı Kerîm’de tasvir (suretlendirmek) anlamına gelen meselle aynı kökten türeyen bir diğer kelime “timsâl” التمثال kelimesidir. Timsâl, suret yani biçim verilmiş şey (heykel) demektir. Bu kelime Kur’ân’da çoğul halde zikredilmiştir. Kelimeyle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de geçen iki âyet şöyledir:

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ

“O, babasına ve kavmine: Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? demişti.”⁴⁴ Bu âyette “heykeller” diye çevrilen timsâlin çoğulu temâsil kelimesi ile putlar kast edilmektedir. Âyette geçen “Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?” ifadesi Hz. İbrâhim’in putperest atası ve kavmine yönelik sarf ettiği bir ifadedir. Hz. İbrâhim’in düşünmeye sevk eden bu sorusuna

⁴²ez-Zuhruf, 43/8. Bu âyette de mesel kelimesi “örnek” anlamındadır. Mekke kâfirleri dini inkârda ve Hz. Peygamberi yalanlamada önceki ümmetler gibi davranıyorlardı. Bu duruma üzülen Hz. Peygambere yüce Allah, geçmiş ümmetler içerisinde de aynı tavır ve hali sergileyen örneklerin olduğunu hatırlatarak onu tesellide bulunmuştur. (Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII, 619)

⁴³Meryem, 19/17.

⁴⁴el- Enbiyâ, 21/52.

putperest kavmi, “Atalarımızı bunlara tapar bulduk”⁴⁵ şeklinde cevap vermek suretiyle tahkike değil taklide dayandıklarını itiraf etmişlerdir.

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَتَمَاثِيلٍ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ ۗ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا
وَقَلِيلٍ مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورُ

“Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır!”⁴⁶

E. Sıfat anlamı verilen âyetler vardır:

وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Göklerde ve yerde (tecelli eden) en yüce sıfat O'nundur.”⁴⁷ âyetinde mesel sıfat anlamındadır. Eşi ve benzeri olmayan hâlık, râzık, kadir gibi ulvi sıfatların eksiksiz Allah'a ait olduğunun ifade edildiği bu âyette mesel kelimesi “sıfat” anlamında kullanılmıştır.⁴⁸

F. Şu âyette de mesel kelimesinin türevi olan “emsel” اَمْسَلْ kelimesi olgunluk, akıllılık manasında kullanılmıştır:

إِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً ۗ اِنْ لَّبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا

⁴⁵el- Enbiyâ, 21/53.

⁴⁶Sebe', 34/13. Bu âyette geçen timsâlin çoğulu olan temâsil kelimesi hakkında Kur'ân Yolu tefsirinde şu açıklamalar yer almaktadır: “‘Heykeller’ diye tercüme edilen temâsil kelimesi ile ilgili olarak tefsirlerde genellikle, bunların bakır, cam, mermer gibi maddelerden yapılmış melek, peygamber ve sâlih kişilerin heykelleri olduğu, insanların bu sembolleri görüp onlar gibi kulluk etmelerinin sağlanmasının amaçlandığı belirtilmekte; heykel yapmanın –zulüm ve yalan söyleme gibi– özündeki kötülük sebebiyle yasak bir fiil olmadığı hatırlatılıp bu konuda şeriatlar arasında farklılıkların bulunabileceği, Hz. Süleyman zamanında dinen yasak sayılmayan bu fiilin belirli şartlar altında ve belirli gerekçelerle İslâm'da yasaklandığı üzerinde durulmaktadır; bazı müfessirler ise o dönemdeki heykellerin de insan heykeli olmayabileceğinden söz ederler” (Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 4.bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2003, VI, 421-422)

⁴⁷Er-Rûm, 30/27.

⁴⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 613; Kurtûbî, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, X, 119; Kelimenin sıfat anlamında kullanıldığı diğer âyetler için ayrıca bkz. en-Nahl, 16/60; Fetih, 48/ 29; Muhammed, 47/14; er-Ra'd, 13/35.

“Onların en olgun ve akıllı olanı o zaman: «Bir günden fazla kalmadınız» der.”⁴⁹

Mesel kelimesinin türevi olan emsel kelimesiyle “*olgunluk, akıllılık*” manasının kast edildiği bu âyette, öldükten sonra yeniden diriliş için tekrar sûra üfürüldüğünde günahkarlar kendi aralarında fısıldaşarak kabirde kaç gün kaldıkları hakkında birbirlerine soru soracaklar, içlerinden rüşt itibariyle olgun olanı diğerlerine “bir günden fazla kalmadınız” diyecektir.

Mesel kelimesinin bu türevi yani “emsel” (أَمْتَلُ) rütbe ve konum yönünden yüce olanı belirtmek içinde kullanılır. Nitekim hadisi şerifte أشدّ الناس بلاءً الأنبياء ثمّ الأمثل فالأمثل فالأمثل “İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler Peygamberlerdir. Sonra sırasıyla (rütbeleri) onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir.”⁵⁰ buyrulmuştur.

Görüldüğü üzere mesel lafzı sözlüklerde temel anlamı itibariyle benzetmek anlamına gelmekle birlikte, Kur’ân-ı Kerim’de ibret, sıfat, olgunluk gibi manalarda kullanılmıştır. Kelimenin Kur’ân’daki manalarını Zebidi (v.1205) 10’a kadar çıkarmaktadır.⁵¹ Fakat kelimenin Kur’ân-ı Kerim’deki anlamları temelde bu manalar çerçevesinde dönmektedir. “مَثَلٌ” kelimesinin birden çok manasının olması onun mana zenginliğine sahip çokanamlı bir kelime olduğunu göstermektedir. Takip eden başlık bununla ilgili olacaktır.

III. Vucûh Bağlamında Mesel Kelimesinin Anlam Zenginliği

Kur’ân-ı Kerim’in edebi açıdan farklı düzeylere sahip olduğu kesindir. Metnini oluşturan âyetleri i’cazlı olacak seviyede belîğ ve şâheserdir. İbarelerinde bu durum

⁴⁹Tâhâ, 20/104; Neseî, Ebu’l-Berekat, Abdullah b. Ahmed; *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedevî), 1. bs., nşr. Daru’l-Kelimi’t-Tayyip, Beyrut, 1419/1998, I. 383.

⁵⁰Muhammed b. Kazvinî, İbn-i Mâce, (thk. Muhammed Fuat Abdu’l-Bakî), *Sunenu İbn-i Mâce*, nşr. Daru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye, Fiten Babı, Hadis No 4023, II, 1334; أَمْتَلُ kelimesinin müennesi/dışili olan “müslâ” مَثَلٌ kelimesinin geçtiği وَيَذْهَبُ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى “tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbaz.. (Hz. Musa, Hz. Harun)”⁵⁰ âyetinde meselin bu türevi Tâberi tarafından “sahip olduğunuz onurlu ve seçkin konum” şeklinde yorumlanmış, ayrıca kelimenin akıl, şeref, nesep anlamlarında kullanıldığı rivâyetlerine yer vermiştir. (Taberî, Ebu Ca’fer Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî; Câmi’ul-Beyân an Te’vîli’l-Kur’ân, (thk., Ahmed Muhammed Şakir), 1.bs., nşr. Müessetur’r-Risale, Beyrut, 1420/2000, XVIII, 331)

⁵¹Zebîdî, *Tâcu’l-A’rus*, XXX, 379-380.

çok net ve belirgin bir biçimde görülmektedir. Bu üstün özelliğinden dolayı Kur'ân mu'ciz bir kitaptır. Örneğin kelimî ifadenin gücüne güç katan ve anlam yönünden zengin oluşunu sağlayan mecaz, kinaye, teşbih, temsil, istiâre onda çokça bulunmaktadır. Konu ve içerik yönünden de zengindir. Bunun yanı sıra onda siyak/bağlam zenginliği vardır. Kur'ân'ın en öne çıkan özelliklerinden birisi, onun kimi lafızlarının çok farklı anlamlarla yorumlanabilir olmasıdır. Bir yerinde geçen bir lafız/ifade birden fazla manayla açıklanır. Dolayısıyla Kur'ân'daki lafızlar delâlet ettikleri manalar bakımından çok anlamlıdır. Onun bu durumu anlambilimin konusuna girmektedir.

Sözcüklerin lafız-mana ilişkisini inceleyen bilim dalına anlambilim denir. Bu ilmi disipline Arapça'da ilmu'd-delâle, İngilizcede semantics denir. Anlambilimin konusu sözcüklerin zaman içerisinde uğradığı anlamsal değişiklikleri incelemektir. Söz konusu sözcüklerin gerçek anlamı ile bu anlamının dışında mecaz, teşbih, kinaye ve istiâre gibi kullanımına sebep teşkil eden edebi söz sanatlarını inceler. Anlambilim aynı zamanda kelimelerin eş anlamlılık (müteradif), çok anlamlılık (vucûh-nezâir) ve karşıt anlamlılık (ezdâd) yönlerinin incelenmesini de konu edinir.

“Mesel” (مثل) lafzı çok anlamlı bir yapıya sahiptir. Sözcük Kur'ân'ın değişik bağlamlarında farklı manalarda kullanılması bakımından anlambilim konularından vucûh ve nezâirle ilişkilidir. Vucûh ve nezâir Kur'ân-ı Kerîm'in daha kolay ve daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayan yardımcı ilimlerden biridir. Kur'ân ilimleri literatüründe vucûh ve nezâir; Kur'an'da bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı değişik manaları mükerrerleriyle birlikte inceleyen bilim disiplinine verilen addır.” Aynı hareke ve lafza sahip bir kelimenin Kur'ân'da değişik yerlerde farklı anlamlarda kullanılması vucûh ve nezâir'in konusudur. Her kelimenin aynı olan lafızlarına nezâir, her kelimenin manasının dışında bir mana ile tefsirine vucûh denir. Daha açık bir ifadeyle vucûh bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı anlam; nezâir ise aynı anlama gelen farklı kelimelerdir. Buna göre nezâir lafızlarda, vucûh mânalarda gerçekleşen bir olgudur.⁵²

⁵²İbn Cevzî, Cemaluddin, Ebu'l-Ferec; *Nüzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî ilmi'l-Vücûh-i ve' n-Nezâir*, (thk. Muhammed Abdulkerim er-Radî) 3.bs., Beyrut 1987, s. 46-47; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 102.

Mesel sözcüğü Kur'ân'ı Kerîm'in değişik yerlerinde kimi zaman aynı manada kimi zaman da farklı manalarda tekrarlanarak zikredilmiştir. Bu bakımdan mesel kelimesi vucûh ve nezâirin konu sahasındadır. Vucûh disiplinine göre mesel kelimesinin birden çok vechi vardır. Yani birden çok manası vardır. Bu manalar yukarıda mesel kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'deki anlamsal delaletlerine değinilirken açıklanmıştı. Buna göre mesel kelimesi ibret, örnek, tasvir, sıfat, olgunluk gibi manalara gelmesinin yanında bu manaların Zebidî tarafından 10'a kadar çıkarıldığı söylenerek lafzın 10 vechi olduğu ifade edilmişti.

IV. Mesellerin Nevileri

Meseller konu hakkında inceleme yapanlar tarafından değişik şekillerde tasnife tabi tutulmuşlardır.

A. Yapılarına Göre Meseller

Yapıları veya farklı bir deyişle şekil ve muhtevâları itibariyle meseller Arap edebiyatında veciz/mûcez, kıyâsî ve hurâfî meseller diye üçe ayrılırlar.⁵³

1. Vecîz Meseller

Sonradan ortaya çıkmış bir olayı aralarındaki benzerlikten dolayı, önceki olaya benzetmek amacıyla o olaya ait kısa ve yaygın sözlerle istişhadda bulunmaktır. افعل من افعل من (..den daha üstün) kalıbında kullanılan kısa hikmetli sözler bu türdendir.

أثقل من أحد “Uhuddan daha ağır”

أجود من حاتم “Hatem'den daha cömert”

أحمق من هبنقة”⁵⁴ “Habennekâdan daha ahmak”

Dinî, ahlakî değerlerden bazılarını içeren bir takım âyetler grubu veya cüzleri de vecîz mesel diye isimlendirilmişlerdir. Bu tür âyetler ilk nazil olduğunda mesel

⁵³Durmuş, *DİA*, XXIX, 293.

⁵⁴Meydânî, Ebul Fadl; Mecmeu'l-Emsâl, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdul Hamid) nşr. Daru'l-Marife, Beyrut/Lübnan, tsz.; s. 156, 182, 217; Gatâmîş, Abdulmecîd, el-Emsâlu'l-Arabiyye, Dirâsetu Târihiyye Tahliliyye, 1. bs., nşr. Daru'l Fikr, Dımeşk 1988, s. 30;

hüviyetinde değillerdi. Bunlar insanların dilinde ve yazılarında devamlı kullanılmakla mesel oldular. Bu yüzden bunlar “sâire” adıyla da anılırlar.⁵⁵

الآن حَصَّصَ الْحَقُّ “Şimdi gerçek ortaya çıktı.”⁵⁶

كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ “Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.”⁵⁷

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ “Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.”⁵⁸

لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدِّلْكُمْ تَسْؤُكُمْ سORMAYIN.”⁵⁹

وَإِنْ تَعُدُّوا نَعْدُ “Eğer dönerseniz biz de döneriz.”⁶⁰

Vecîz meseller; el-Meselu’s-Sâir, İrsâl-i Mesel Cârîyetu Mecrâ’l-Emsâl şeklinde değişik isimlerle de anılmaktadırlar.

2. Kıyâsî Meseller

Kıyaslamalı olarak bir fikri veya zihni meseleyi betimleyici veya öyküleyici tarzda açıklayan, kısa olmayan mesellerdir. Vecîz mesellere nazaran oldukça uzun olan mesellerdir. Temsil diye de adlandırılırlar. Bu tür mesellerle benzetmede bulunarak mücerred konuların muşahhaslaştırıp tasvir edilmesi amaçlanır. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde çokça kullanılmışlardır.⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’de bazı kıssalar mesel diye anlatılmıştır. Bu yüzden meselle kıssa arasında bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Şu misaller kıyâsî mesellere birer örnektir:

⁵⁵Gatâmîş, el-Emsâlu'l-Arabiyye, s. 130; Güllüce, Veysel, *Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Erzurum, 2006, s. 97.

⁵⁶Yûsuf, 12/51; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

⁵⁷el-Bakara, 2/249; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 19.

⁵⁸Gatâmîş, el-Emsâlu'l-Arabiyye, s. 130.

⁵⁹el-Mâide, 5/101; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 17.

⁶⁰el-Enfâl, 8/19; Gatâmîş, el-Emsâlu'l-Arabiyye, s. 130.

⁶¹Gatâmîş, el-Emsâlu'l-Arabiyye, s. 28-30; Âbidîn, ‘Abdumecîd, *el-Emsâl fi'n-nesri'l-Arabiyyi'l-kadîm ma'a mukâranetihâ bi nazâirihâ fi'l-âdâb's-sâmiyyeti'l-uhrâ*, İskenderiye, 1989, s. 158

B. Çıkış Kaynağına Göre Meseller

Ortaya çıktığı kaynağına göre meseller altı gruba ayrılırlar.

1. Bir hadiseden neşet eden meseller

Bu tür meseller cereyan eden bir olaydan doğar ve olayın neticesinde söylenen söz mesel halini alır. Aşağıdaki misal bir olaydan sonra mesel olmuştur.

الصيف ضيعت اللبن “Sen sütü yazın zayi ettin” Yaşlı ve zengin bir kocayla evlenen bir kadın daha sonra kocasından boşanıp, ondan daha genç fakat fakir biriyle evlenir. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra iâşe yönünden sıkıntıya düşen kadın eski kocasının kapısını çalıp ondan kendisine biraz süt vermesini ister. Adam ise kadına, boşamakla hakkını kaybettiğini ima eden yukarıdaki sözü söyler. Bu olaydan sonra bu söz yaygınlaşıp mesel haline gelir.

2. Kıssadan neşet eden meseller

Bir takım meşhur hikâyeler ve Peygamber kıssaları dilden dile dolaşınca artık kısa bir cümleyle o hikâye veya kıssa anlaşılır hale geldi. O cümleyi söyleyen, muhatabın kıssayı keşfetmesini ve eğer gerekiyorsa aktüel olay arasında bir bağ kurmasını ister. Örneğin Yevmu'l-Halîme, Yevmu'l-Besuş, Yevmu Dâhis, Yevmu Gabra denilince Cahiliye döneminde vaki olmuş savaşlar anlaşılır. عصا موسى denilince de Hz. Musa'nın hikâyesi anlaşılır.⁶⁵

3. Teşbih yapmaktan oluşan meseller

Bu mesel türünün temelinde bir benzetme olayı vardır. Şu misal buna bir örnektir:

أَبْخَلُّ مِنْ مَادِرٍ “Mâdir'den daha cimri” Hikâyeye gerçek ismi Muhârik olan bir kişi bir kuyudan devesini sulayıp daha sonra kimse suyu kullanmasın diye suyu pisletti. Bununla da kalmayıp pisliğini elleriyle kuyunun kenarına sürdü. Bu duruma şahit olanlar bu davranışı onun cimriliğine yorarak ona pisliğini eliyle bulaştıran kişi

⁶⁵Yazıcı, *Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça Atasözleri*, s. 34; Çetiner, Bedrettin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, İSAM, Ankara, 2004, “Mesel” mad., XXIX, 294.

anlamında Mâdir dediler ve yukarıdaki sözü söylediler. Daha sonra bu söz mesel haline geldi.⁶⁶

4. Şiirden neşet eden meseller

Arap şiirlerinde hoşla giden ve çeşitli durumlara uygun düşen kimi lafızların halk tarafından kullanıla kullanıla zamanla mesel haline gelmesidir.

“يا باري القوس بريا ليس يصلحه *** لا تظلم القوس أعط القوس باريها” “Ey yayı iyi ayarlayamayan kişi, yaya zulmetme! Yayı ayarlayıcısına (ustasına) ver.” Bu şiirin içerisinde geçen işi ustasına ver anlamına gelen “Yayı ayarlayıcısına (ustasına) ver” أعط القوس باريها sözü daha sonraları mesel halini almıştır.

5. Kur’ân-ı Kerîm’den neşet eden meseller

Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâs edilerek mesel şeklinde kullanılan âyetler ile Kur’ân âyetlerinden, peygamber kıssalarından esinlenerek söylenen, konuyu toparlayıcı, özetleyici veya hatırlatıcı tarzdaki mesel diye kullanılan sözler bu gruba dâhildir.

“Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez.”⁶⁷

خاتم سليمان - عصا موسى - قميص يوسف - سفينة نوح - غراب نوح - ناقة صالح - درع داود - نار إبراهيم (Süleyman’ın Mührü) (Musa’nın Asası) (Yusuf’un gömleği) (Nuh’un Gemisi) (Nuh’un Kargası) (Sâlih’in Devesi) (Davud’un Zırhı) (İbrâhim’in Ateşi) (aleyhimusselam)

6. Hadislerden neşet eden meseller

Hız. Peygamber tarafından söylenen kimi sözler de tıpkı Kur’ân-ı Kerîm âyetleri gibi çok kullanımlarından dolayı sonradan mesel haline gelmişlerdir. Şu misallerde olduğu gibi:

“Gerçekten beyanın/konuşmanın bir kısmı sihirdir.”⁶⁸

⁶⁶Askerî, *Cemheretu’l-Emsâl*, I, 246.

⁶⁷el-En’am, 6/164.

⁶⁸Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, *el-Câmi’u’l-Müsnedü’s-Sahih (Sahih-i Buhârî)*, nşr.

لا يلدغ المؤمن من جحر مرتين”⁶⁹ “Mümin bir delikten iki kere ısırılmaz”⁶⁹

C. Dönemlerine Göre Meseller

Bütün meseller doğdukları dönemlere göre adlandırılmışlardır. Mesela Arap toplumundaki meseller Cahiliye dönemi, İslâmî dönem ve Muvelled meseller şeklinde tasnif edilmişlerdir.

1. Cahiliye dönemi meselleri

İslâmdan önceki dönemi kapsayan daha çok şiir kaynaklı, ya da bir takım kıssalar veya olaylardan doğan mesellerdir. O dönemde Araplar arasında yaşanan Yevmu'l-Halîme, Yevmu'l-Besuş, Yevmu Dâhis, Yevmu Gabra gibi savaşları konu edinen meseller bu dönemin meselleridir. Bu dönemin mesellerinin temasını genellikle çöl hayatı, çöl hayvanları veya çöl bitkileri gibi bedevî yaşam tarzını yansıtan unsurlar oluşturmaktadır.⁷⁰

2. İslâmî dönem meselleri

Bununla Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu zaman dilimi ve sonrasında Kur'ân'dan hareketle ortaya çıkan veya çıkarılan meseller ile Hz. Muhammed (as)'ın hadislerinden neşet eden meseller ve sahabe döneminde ortaya çıkmış meseller kastolunmaktadır.

H. Muhammed (as) Arapça'yı fasih ve vecîz şekilde konuşan bir insandı. O'nun hadis diye literatürlere geçen kimi sözleri de sık kullanılmalarından dolayı mesel haline gelmiştir. Aynı zamanda hadis olan bu tür mesellere yönelik örnekler şöyledir:

من حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه “Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi kişinin Müslümanlığının güzelliğindedir.”⁷¹

Daru Davk'u-Necat, Dımeşk, h.1422, Kitâbu'l-Tefsiri'l-Kur'an, Hadis No 5767.

⁶⁹Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahih*, Hadis No 6133.

⁷⁰Yazıcı, *Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça Atasözleri*, s. 34; Çetiner, Bedrettin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, İSAM, Ankara, 2004, “Mesel” mad., XXIX, 294.

⁷¹Tirmîzî, Muhammed b. İsâ, *Sunen-u Tirmîzî*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, tsz., Kitâbu'z-Zuhd, 11.

Sahabeye ait bir takım sözler de sonradan mesel halini almıştır. Bununla alakalı Hz. Ömer'e atfedilen bir örnek şöyledir:

من لم يعرف الشر كان أجدر أن يقع
kişidir”⁷²

3. Muvelled meseller

Bedevî Araplara ait olmayan sonradan icat edilmiş yeni mesellere denir. Muvelled kelimesi de lügat manası itibariyle sonradan ortaya çıkarılan, yeni demektir. Sonradan ve yeni oldukları için bu tür mesellere muvelled ismi verilmiştir.⁷³ Taceddin Uzun muvelled mesellerle ilgili olarak şunu söyler: “Hicri II. yüzyılın sonuna kadar şehirlilerin hicri IV. yüzyılın sonuna kadar da bedevi arapların kullanmadığı, sonradan ortaya çıkmış lafızlara muvelled mesel denir.”⁷⁴ Şu sözler muvelled mesellere birer örnektirler:

التعبير نصف التجارة “Reklam, ticaretin yarısıdır”

إذا ذكرت الذنب فأعد له العصا “Kurdu andığında sopanı hazırla”⁷⁵

المرء عدو ما جهله “Kişi bilmediğinin düşmanıdır”⁷⁶

V. Mesellerin Özellikleri

Her söz mesel değildir. Bir sözün mesel değerinde olabilmesi için bir takım özelliklerin kendisinde bulunması gerekir. Mesellerin filolojik ve edebî özelliklerinin başında değişmez kalıp ve klişeleşmiş ifade olmaları gelir. Meselin aslî formu ne ise her yerde ve herkes tarafından bu form korunarak tekrar edilir. Onun formu cinsiyete ve sayıya göre değiştirilemez. Mesela Arap'tan geldiği biçimiyle ve kadına hitap eden “الصيف ضيعت اللبن” “Sen sütü yazın zayı ettin” meseli erkek için kullanılsa bile “ضيعت”

⁷²Meydânî, *Emsâlu'l-Ḳur'ân*, s. 451.

⁷³İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 470.

⁷⁴Uzun, *Arap Dilinde Meseller*, s. 19.

⁷⁵Meydânî, *Emsâlu'l-Ḳur'ân*, s. 135.

⁷⁶el-Hârizmî, Ebû Bekir Muhammed b. Abbâs, *el-Emsalu'l-Müvellede*, nşr. el-Mecmau's-Sekâfî, Ebu Dabî, h. 1424, s. I, 91.

kelimesinde bulunan dişilik alameti التاء herhangi bir değişikliğe uğramaz. Çünkü mesel bu şekilde kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır.⁷⁷ Hatta mesel lügat, sarf ve nahiv kurallarına aykırı da olsa aynen korunur. Aslî formun korunma zarureti sebebiyle meselerde lügat ve gramer kurallarına aykırılığa ve kıyas dışı hususlara sıkça rastlanır. Halk mesellerinin tamamına yakını bu türdendir.⁷⁸ Mesellerin lafızları kısa, özlü yani vecîz; manaları ise hem dolgun hem de kullanıldıkları yere uygundur.⁷⁹ Anlamı doğru olarak ortaya koyma amaçlanmıştır. Meseller halk arasında şüyu bulmuşlardır. Genel hedefleri ihticac yani istidlâlde bulunmaktır. Muhatabı susturucu niteliktedirler. Meseller birçok kimse tarafından söylenmiş olabileceği gibi halk arasındaki her hangi bir fertten de çıkabilir. Bu nedenle anonimdirler.⁸⁰

Bu anlatılanlar mesellerin genel özellikleridir. Bu özelliklerin bazıları Kur'ân-ı Kerîm'deki meselerde de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin özelliklerine ileride ayrıca değinilecektir.

Meselerde teşbih, isti'are, mecâz ve kinâye gibi edebi sanatlar bulunur. Sonraki başlık altında bu konu ele alınmıştır.

VI. Mesellerin İçerdiği Edebi Sanatlar

Meseller belîğ sözler olmasından dolayı belâgatla ilişkilidirler. Bu sebeple meselin bir tarifinde “Bedî’ ve belâgatı yüzünden insanlar arasında dolaşan ve hıfz edilen, değişikliğe karşı korunan, şaşılacak ve ilginç olan söz’dür. Bir sözün mesel olması için illâ içerisinde belâgat, hassaten lafzında fesâhat ve icaz bulunması gerekir. İlâveten manasının da dolgun olması icap eder.” denilmiştir.⁸¹ Bu durumundan dolayı genel olarak meseller, özel olarak ta Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller belâgat ilmi tarafından incelemeye tabi tutulur. Dolayısıyla bu çalışmanın konusunu oluşturan Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller, içerisinde teşbih, istiâre, mecâz ve kinâye gibi edebi

⁷⁷Askerî, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Said b. Yahya b. Mihran, *Cemheretu'l-Emsâl*, 1. bs., nr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan/Beyrut, 1988, I, 11.

⁷⁸Durmuş, *DİA*, “Mesel” mad., XXIX, 293.

⁷⁹Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım, (Emsâlu'l-Kur'ân)*, İstanbul, 1995, s. 12.

⁸⁰Yazıcı, *Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça Atasözleri*, s. 34.

⁸¹Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 72; İbn Âşûr, *Tahrîr*, I, 303.

unsurları barındırmaları nedeniyle belâgatın beyan bölümüyle ilişkilidirler.⁸² Meselleri inceleyen bölüm olması nedeniyle belâgatın bu “beyân” ilmi hakkında kısa bir bilgilendirme yapmak yerinde olacaktır.

Kelâmdaki zâti güzelliklerin öğrenilmesine⁸³ vesile olan beyân, bir mananın değişik üsluplarla anlatılmasını öğreten, kendine mahsus usül ve kaideleri olan bir ilimdir. Diğer bir deyişle beyân, bir mananın ötekisinden daha vâzıh bir şekilde ifade edilmesidir. Bir ifadeyi açıklarken o ifadenin hakikat, mecâz, teşbih, istiâre veya kinâye olması o ifadenin açıklıktaki derecesine delâlet eder. İşte beyân ilmi böyle ifade tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğunu inceler.⁸⁴ Zirâ beyân ilmi, sözün zati güzelliğinden ve endam düzgünlüğünden bahseder.⁸⁵

Yukarıda da değinildiği üzere Arap dilinde ve Kur’ân-ı Kerîmde kullanılan meseller genellikle teşbih, istiâre, mecâz ve kinâye gibi edebi unsurları ihtiva ederler.⁸⁶ Bu nedenle aşağıda belâgat’ın bu dört beyan ögesinin tanımlarına anahatlarıyla değinilecektir.

A. Teşbih

Mesel teşbihin kök manasıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Arap keliminde mesel şibh, yani benzemek manasına gelir. Aynı şekilde meselin terim anlamı da teşbihin kök anlamıyla ilintilidir.⁸⁷

⁸²Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292; Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridu’z- Zamân*, s. 119-120; Durmuş, *DİA*, XXIX, 296; Uzun, Tacettin, Arap Dilinde Meseller (Atasözleri), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: V, s. 162-164, Ocak-Haziran 2003; Bulut, Ahmet, *Emsâlu’l-Kur’ân*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı. 3, III, İstanbul, 1991.

⁸³Hâcımüftüoğlu, *Belâgat Deyimleri Sözlüğü*, s. 6.

⁸⁴Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 162; Kazvînî, Celâluddin, el-Hatib Muhammed b. Abdirrahman; *el-İzâh fi Ulûmi’l-Belâğa*, (thk. Muhammed Abdülmun’in Hafaci), nşr. Daru’l-Cebel, 3.bs., Beyrut, 1400/1980, II, 326-327; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 216; Hâcımüftüoğlu, Nasrullah, *DİA*, VI, 22-23 “Beyân mad.”; Bolelli, Nusrettin; *Belâgat (Beyân-Meâni-Bedi’ İlimleri Arap Edebiyatı)*, 5. bs., Marmara Üniversitesi İfav Yay., İstanbul, 2009, s. 33.

⁸⁵Hâcımüftüoğlu, Nasrullah, *Belâgat Deyimleri Sözlüğü*, İzmir, 1997, s. 20.

⁸⁶Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292; Gatâmîş, el-Emsâlu’l-Arabiyye, s. 256; Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridu’z- Zamân*, s. 119-120; Durmuş, *DİA*, XXIX, 296; Uzun, Tacettin, Arap Dilinde Meseller (Atasözleri), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: V, s. 162-164, Ocak-Haziran 2003.

⁸⁷Feyyaz, *el-Emsâl*, s. 94.

Lügatte bir şeyi, başka bir şeye benzetmek manasına gelen teşbih bir beyan terimi olarak; belirli bir gaye için, bir şeyi (müşebbehi) herhangi bir yönden (vech-i şebeh), diğer bir şeye (müşebbeh bih) bir edatla aktarmak (benzetmek) demektir. Teşbihi meydana getiren unsurlar dört tanedir.⁸⁸

1. Müşebbeh: Benzetilen.

2. Müşebbeh bih: Kendisine benzetilen.

3. Vech-i şebeh: Benzetme yönü. Müşebbeh ile Müşebbeh bih'in müşterek vasfıdır.

4. Teşbih edatı: Benzetmede kullanılan “Gibi” (ك - Kef), “Sanki” (كأن - Keenne) gibi edatlardır.⁸⁹ Şimdi teşbihi öğeleriyle birlikte bir örnekle açıklayalım.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

“Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu derin sapıklıktır.”⁹⁰ Bu âyette kâfirlerin amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu bir küle benzetilmek sûretiyle iyi eylemlerinin boşa gittiği ifade edilmektedir.⁹¹

Âyette geçen “kâfirlerin amelleri” müşebbeh, “fırtınalı bir günde rüzgârın, savurduğu kül” müşebbeh bih, “amellerin boşa gitmesi” durumu ise vechi şebeh, kef (ك) ise benzetmede kullanılan teşbih edatıdır.

Teşbih; teşbih edatı ve teşbih yönünün zikredilip zikredilmemesi yönünden beşe (mürsel, müekked, mücmel, mufassal, belîğ); müşebbeh, müşebbeh bih ve vechi

⁸⁸Bolelli, *Belâğat*, s. 35.

⁸⁹Taftazânî, Sadüddin, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, Matbaai Amire, İstanbul, 1309/1891. s. 311-328; Bekri, Emin, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, s. 15, 24-25,28-37.

⁹⁰İbrâhim, 14/18.

⁹¹Kurtûbî, Ebu Abdullah Şemsü'd-din, *el Câmi li Ahkâmi'l- Kur'ân-Tefsir-i Kurtûbî*, (thk. Ahmed el-Berduni ve İbrâhim el- Atfiş), 2. bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964, IX, 253; Beydâvi, Muhammet Şirâzî; *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, 1.bs., nşr. Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, h.1418, III, 196.

şebeh'in birtakım unsurları barındırması yönüyle yine beşe ayrılır (hissî, aklî, temsilî, zımnî, maklup).⁹²

Mesellerde bütün teşbih çeşitleri kullanılmakla beraber en çok teşbihî temsil, sonra da teşbihî zımnînin kullanıldığı görülmektedir.

Teşbihî temsilde teşbihin benzetme yönü değişik birkaç unsurdan meydana gelen itibârî (hayâlî) bir şekildir.⁹³ Teşbihî temsile Kur'ân-ı Kerîm'den şu mesel şeklindeki âyet örnek olarak gösterilebilir:

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ ۗ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ

“Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın durumu gibidir. Onlara Allah zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlar.”⁹⁴

Bu âyet-i kerîmede bahsi geçen kişilerin iftihar etmek ve övülmek için harcadıkları mallar, şiddetli esen kavurucu kasırganın isabet ederek helak ettiği ve kupkuru sap haline getirdiği ekine benzetilmiştir. Burada görüldüğü üzere veh-i şebeh denilen benzetme yönü birden çok şeyden oluşan itibârî bir şekildir.⁹⁵ Bu temsilde benzetme, bir şey değil birbirleriyle bağlantılı birçok şeyden meydana gelen hayâlî bir şekildir. Bu şekil, bir tarlaya ekilen ekinler ile o tarlanın ekinlerine soğuk kavurucu bir kasırganın isabet ediyor olması halidir.

Sahibinin faydasını ve gelirini umarak tarlaya ekin ekmesi, sonrasında o tarlaya soğuğu şiddetli bir rüzgarın isabet edip geçtiği her yerde o tarlanın ekinini yakıp çıkacak ürünü helak edip kurutması hali; inkârcıların Allah'ın rızasını kazanmak için değil de, övülmek, gösterişte bulunmak veya dillerde iyi biri diye anılmak amacıyla

⁹²Sekkâkî, Ebu Yakup Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, *Mifâhu'l-Ulûm*, Beyrut, 1407/1987, s. 343, 373-380; Kazvîni, Celaluddin, Hatib Muhammed b. Abdurrahman, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, (thk. Muhammed Abdülmü'min Hafaci), 3. bs., nşr. Daru'l-Cebel, Beyrut, 1400/1980, II, 371; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 334, 339-340.

⁹³Kazvîni, *el-İzâh*, II, 361, 387-388; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 338.

⁹⁴Âl-i İmrân, 3/117.

⁹⁵Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, 1.bs., nşr. Daru's-Sâbûnî, Kahire, 1417/1997, I, 205-206.

bir yarar ve gelir elde etmek için infakta bulunarak aslında tarlaya zulüm ettiklerine, başka bir deyişle böyle yapmakla kendilerine zulmettikleri haline benzetilerek böyle bir infakta bulunmanın bir işe yaramayacağı adeta birden fazla mürekkep lafızlarla şekle sokularak teşbihi temsil suretinde anlatılmıştır. Çünkü şekil veya tasvirlerle temsilde bulunmak, anlatılmak veya verilmek istenen mesajı zihinlerde daha kalıcı kılar.

Teşbih çeşitleri içerisinde çok kullanılan diğer teşbih çeşidi ise Teşbihî Zımnî'dir. Bu çeşit benzetmede benzetmenin iki unsuru olan müşebbeh ve müşebbeh bih'in bilinen teşbih formlarından herhangi bir forma konulmayıp cümle içerisinde her ikisine de üstü kapalı olarak işaret edilir. Bu teşbih çeşidiyle müşebbeh'e isnat edilen hükmün mümkün olduğu belirtilir.⁹⁶ Şu âyet teşbihî zımnîye örnektir:

وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ

“Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!”⁹⁷

Yani onlar hiçbir sûrette cennete giremezler. Onlar ancak devenin iğne deliğinden geçmesi mümkün olduğunda cennete girebilirler. Teşbih çeşitlerinden Teşbihî Zımnî şeklindeki bu âyet imkânsızlığı tasvir eden bir misaldir.⁹⁸

B. İstiâre

Sözlükte birisinden bir şeyi ödünç istemek anlamında gelen istiâre ıstılahta; asıl mana ile mecâzî mana arasındaki benzerlik alâkası sebebiyle bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır. Ayrıca burada hakiki manayı kastetmeye mâni bir karine (maksadı gösteren alâmet) nin de bulunması gerekir. İstiâre mecâz çeşitlerindedir. Teşbihin taraflarını oluşturan müşebbeh ve müşebbeh bih'ten birinin hazfedilmesiyle gerçekleşir. hakikî mana ile mecâzî mana arasındaki alâka yani münasebet yalnızca müşabehet'tir.⁹⁹ İstiâreyi meydana getiren rükünler dört tanedir:

⁹⁶Bolelli, *Belâğat*, s. 40.

⁹⁷A'râf, 7/40.

⁹⁸Hâzin, Muhammed Ali Şahin, *Lübâbü't-Tevîl fî Meâni't-Tenzil*, 1. bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1415, II, 200; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 416.

⁹⁹Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 369; Kazvînî, *el-İzâh*, II, 407; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 354; Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır; *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.

1. Müsteâr: Müşebbeh bih'ten nakledilen müşebbehte kullanılan lafız.
2. Müsteâr minh: Müşebbeh bih.
3. Müsteâr leh: Müşebbeh.
4. el-Câmi': Vech-i Şebeh de denir.¹⁰⁰

İstiâre müşebbeh ve müşebbeh bih lafızlarının zikredilip zikredilmemesi yönünden ikiye (tasrihiyye, mekniyye); istiâre yapılan kelimenin camid olup olması bakımından yine ikiye (asliyye, tebeiyye); müşebbeh bih'le ilgili veya ona uygun unsurların zikredilip zikredilmemesi açısından üçe (müreşşeh, mücerred, mutlak); aralarındaki benzerlikten dolayı, esas anlamını kastetmeye engel bir karine (ipucu) nin bulunmasıyla beraber esas anlamı dışında kullanılması yönünden de istiâre-i temsilîyye (mürekkap istiâre) nevilerine ayrılır.¹⁰¹

İstiârenin çeşitlerinden mesellerde en çok kullanılan istiâre çeşidi istiâre-i temsilîyye'dir. İstiâre çeşitlerinden kuvvet bakımından en üstünü, en etkilisi "istiâre-i temsilîyye"dir. Çünkü benzetme durumu birden çok çeşitli durumlardan elde edilir. Bu yönünden dolayı bu istiâreye teşbihî temsil diyenlerde olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de hidâyete nur, delâlete karanlık denilmesi bir istiâredir. İstiâre-i tasrihiyye şeklinde gelen şu âyet istiâreye güzel bir örnektir:

الرَّ كِتَابٍ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

*"Elif Lâm Râ. Bu Kur'ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Şiddetli azaptan dolayı vay kâfirlerin haline."*¹⁰²

Bu âyette الظُّلُمَاتِ (karanlıklar) ve النُّورِ (aydınlık) kelimeleri asıl manaları dışında kullanılmıştır. Bu istiâredeki alaka ise, الضَّلَالِ (sapıklık) ile karanlıklar ve الهدى

Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 1. bs., nşr. Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut h. 1376/1957, III, 435-436.

¹⁰⁰Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 435; Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, (thk. Yusuf es-Sameyly, nşr. El-Mektebetü'l-Asriyye), Beyrut, 1999, s. 258;

¹⁰¹Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 373-380; Kazvîni, *el-İzâh*, II, 429-444; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 377-381.

¹⁰²İbrâhim, 14/1.

(hidâyet) ile aydınlık arasındaki münasebettir. Karine bu kelimelerden önceki kısımdır. Bu karine âyetin gelişinden anlaşılır.¹⁰³ Bu misalde الضَّلَال (sapıklık) ve الهدى (hidâyet) kelimeleri müsteâr leh, müsteâr minh (müşebbeh bih manası) ise الظُّلْمَاتِ - النُّور (karanlık-aydınlık) kelimelerinin manasıdır. Dolayısıyla karanlıklar ve aydınlık kelimelerine müsteâr (müşebbeh bih lafzı) denilir.¹⁰⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere mesellerde en çok istiâre-i temsilîyye kullanılmaktadır. Bu istiâreye mürekkep istiâre de denir. Bu çeşit istiâre aralarındaki benzerlikten dolayı esas manası dışında bir manaya kullanılan terkiptir. Bunda esas manayı kastetmeye engel olan bir karine de bulunur.¹⁰⁵ Şu âyet istiâre-i temsilîyye'ye güzel bir örnektir:

”..هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ” ..Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.”¹⁰⁶

Âyette geçen “libas” kelimesi istiâredir. Eşlerden her biri diğerine sarılıp kucakladığı için âdetâ giyinenini örten bir elbiseye benzetilmişlerdir. Başka bir ifadeyle, eşlerin birbirlerine yaklaşmaları, birbirlerini sarmaları durumu, elbiselerin bedenleri kaplaması, sarması durumuna benzetilmiştir.¹⁰⁷

C. Mecâz

Kimi araştırmacılar meselin medlulleri (anlamları) içerisinde mecâzî tasvirin önemine dikkat çekerek meselin manalarıyla mecâz arasında bir irtibat olduğunu söyleyerek meselin aslı itibariyle teşbih ve mecâza rücu ettiği, dayandığı görüşünü tercih etmişlerdir.¹⁰⁸

¹⁰³Bu istiârenin tahlilinde şöyle denir: Her ikisi de doğru yolu şaşırırmaya sebep olma hususunda birleştikleri sapıklık, karanlığa benzetilmiştir. Müşebbeh bihe delalet eden karanlık kelimesi, “istiâre-i tasrihiyye-i asliyye” (açık istiâre) yoluyla müşebbeh olan sapıklık için geçici olarak kullanılmıştır. Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 264; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 86.

¹⁰⁴Bolelli, *Belâğat*, s. 93.

¹⁰⁵Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 380; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 275.

¹⁰⁶el-Bakara, 2/187.

¹⁰⁷Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 110.

¹⁰⁸Feyyaz, *el-Emsâl*, s.115.

Lügatte gelip geçilen yer, zaman veya yürüyerek bir yol katetmek anlamına gelen mecâz bir belâgat terimi olarak; bir kelime veya terkinin bir ilgi ve karfne (münasebet / ittisâl / ilinti) yoluyla gerçek anlamı dışında kullanılması sanattır.¹⁰⁹ Mecâz aklî ve lugavî olmak üzere iki çeşittir.

1. Aklî mecâz: Bir fiilin gerçek failinden başkasına isnad edilmesidir.

2. Lugavî mecâz: Aralarındaki bir münasebetten dolayı sözün gerçek mânâsı dışında kullanılmasıdır. Bu da istiâre ve mecâz-ı mürsel diye ikiye ayrılır.

a) İstiâre: Alâkası teşbîh olan mecâzlardır.

b) Mecâz-ı Mürsel: Alâkası teşbîhin hâricinde başka bir münasebet olan mecâzlardır. Belâgatçılar mecâz-ı mürsel için çok çeşitli alâkalar tespit etmişlerdir.¹¹⁰

Mecâz'â şu âyet güzel bir örnektir:

...يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ... “...O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar...”¹¹¹ Mec'âz-ı Mürsele örnek verilen bu âyette geçen parmaklardan maksat, parmak uçlarıdır. Çünkü bütün parmakların kulağı içerisine duhulü imkânsızdır. Bütün anılarak parça kast edilmiştir. Bu durumda gerçek mana ile mecâzî mana arasındaki alaka da cüziyettir.¹¹²

D. Kinâye

Lügatte bir şeyi açıkça söylemek ve gizlemek¹¹³ manasına gelen kinâye ıstılahta; bir sözü, gerçek manasına gelebilecek şekilde kullanıp, o sözün lâzımî, tâli bir başka manasını îmâ etme sanatına denir.¹¹⁴

¹⁰⁹Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 358-361; Kazvînî, *el-İzâh*, II, 392-396; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 34.

¹¹⁰Kazvînî, *el-İzâh*, II, 397; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 354-356; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 252.

¹¹¹el-Bakara, 2/19.

¹¹²Sâbûnî *Safvetu't-Tefâsir*, I, 33.

¹¹³Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 402; Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 407; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 275.

¹¹⁴Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 402-412; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 300-301; Cürçânî, Abdülkadir, *Delâilu'l-Î'câz fi İlmi'l-Meânî*, (thk. Mahmud Muhammed Şakir), Matbaatu'l-Medine, 3. bs., Kahire, 1992, s. 66.

Kinâyeyi meydana getiren unsurlar ikidir:

1. Mekniyyun anh: Kinâyede kast olunan manaya denir, üçe ayrılır:

- a) Mekniyyun anh (manası) sıfat olan kinâyeler.
- b) Mekniyyun anh (manası) mevsuf olan kinâyeler.
- c) Mekniyyun anh (manası) nisbet olan kinâyeler.

2. Mekniyyun bih: Kinâyenin lafzı.

Şu âyet kinâyeye'ye bir örnektir: ... *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ* “onların kalplerinde hastalık vardır.”¹¹⁵ ‘Kalplerinde hastalık vardır’ cümlesinde bir kinâyeye vardır. Hastalık beden için kullanıldığında hakikattir. Ancak burada nifak kast edildiği için nifaktan kinâyedir. Çünkü hastalık beden için, nifak ta kalp için bir fesat unsurudur.¹¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm mesel metodunu kullanırken yukarıda zikredilen edebi sanatlardan birini veya bir kaçını kullanır. Bu durum meselin içeriğine ayrı bir ahenk ve renk katar. Bu şekilde dinleyici bir yandan temsili kavrarken diğer yandan üslubuna hayran kalır. Edebî açıdan zengin içeriğe sahip Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller hakkında birçok eser telif edilmiştir. Sonraki bölüm bu telifât hakkındadır.

VII. Kur’ân-ı Kerîm Mesellerine Dair Yazılan Eserler

“Emsâlu’l-Kur’ân” başlığıyla Ulûmu’l-Kur’ân eserlerinin mühim konuları arasında yer alan Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller, pek çok âlim tarafından dil ve üslup, mana ve muhteva, fesâhat ve belâgat, hatta eğitimdeki rolleri bakımından incelemeye konu edilmiştir. Kimi âlimler “Emsâlu’l-Kur’ân” konusunda müstakil kitap ve risaleler yazarken kimileri de konuyu kitaplarında bir bölüm halinde incelemişlerdir. Çeşitli eserler içerisinde konuyu bölümler halinde işleyenler bir yana ulaşılabilinen müstakil önemli ve meşhur telifât şunlardır:

“Emsâlu’l-Kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerim” Hüseyin b. Fadl, (v. hicri 282),

“Emsâlu’l-Kur’ân” Cüneyd bin Muhammed el-Kavarirî, (v. hicri 298),

¹¹⁵el-Bakara, 2/10.

¹¹⁶Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, I, 32.

“el-Emsâl minel Kitâb ve’s-Sünneh” Ebu Abdullah Hakîm et-Tirmizî, (v. hicri 320),

“Emsâlu’l-Kur’ân” İbrahim Muhammed b. Urfete bin Muğire el-maruf bi Niftaveyh, (v. hicri 323),

“Emsâlu’l-Kur’ân” Ebu Ali Muhammed bin Ahmed b. el-Cüneyd el-İskâfî (v. hicri 412),

“Emsâlu’l-Kur’ân” Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî en-Nîsâbûrî, (v. hicri 412),

“Emsâlu’l-Kur’âniyye” Ebu Hasen Ali b. Muhammed bin Habib el-Mâverdî, (v. hicri 450),

“el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm” Şemsu’d-din İbn Kayyim el-Cevziyye, (v. hicri 751),

“Emsâlu’l-Şur’ân ve Suverun min Edebihi’r-Refî” Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, (v. hicri 1425),

“Emsâlu’l-Kur’ân” Ahmed b. Abdullah el-Kuzkenanî et-Tebrizî, (v. hicri 1327).

“Emsâlu’l-Şur’âniyye” Muhammed Bekir İsmâil, (v. hicri 1426),

“el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm” Ca’fer Subhânî,

“el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm” Semih Âtîf Zeyn,

“el-Emsâl fi’l-Kur’ân” Şerif b. Mahmud,

“el-Emsâlu’l-Kur’âniyyetu’l-Medrûbetu li’l-Îmânî Billâh” Abdullah b. Abdurrahman Cerbûî,

“el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerim” Feyyaz Muhammed Câbir,

Zikredilenlerin haricinde yukarıda da ifade edildiği üzere konuyu kitaplarında bölüm halinde inceleyenler âlimler de bulunmaktadır. Zerkeşî’nin, (v. 794), “*el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*”, Suyûtî’nin (v. 911), “*Mu’teriku’l-Ekrân*” ve “*el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*” eserleri bunlar arasındadır.

Aralarında isimleri farklı bulunanlar olsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili yapılmış Türkçe çalışmalar da şunlardır:

“Emsâlu'l-Kur'ân” Hasan Keskin, 1986,

“Emsâlu'l-Kur'ân” Ahmet Bulut, İstanbul, 1991,

“Kur'ân Meselleri” Yusuf Kurt, 1991,

“Kur'ân'da Temsilî Anlatım” (Emsâlu'l-Kur'ân), Veli Ulutürk, İstanbul, 1995,

“Bir Edebi Tasvir Biçimi Olarak Kur'ân Meselleri” İsmail Kodaz, 1999,

“Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller” Doç. Dr. Şadi Eren, İstanbul, 2002,

“Kur'ân'da Deyimler Darb-ı Meseller ve Bazı Gerçekler” Ahmet Okutan, 2016.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE MESEL OLGUSU

Her şeyden önce Kur'ân, insanlara yol göstermek için nâzil olmuş bir kitaptır¹¹⁷ Dolayısıyla hitabı insanlardır. Muhataplarının onun gönderiliş amacına uygun hareket etmesi önemlidir. O nedenle önce muhatapları tarafından içerdiği mesajın anlaşılması gerekir. İşte Kur'ân'ı Kerîm'de bulunan meseller bu gerekliliğin bir sonucudur. Onlar vasıtasıyla bilinemez sanılan bilgilere erişilir, onlarla çok girift ve müphem konular açık hale gelir. O nedenle Kur'ân, suhuletle mesajlarının anlaşılması ve kavranması için anlatım ve ifade biçimlerinden edebi bir unsur olan mesellere başvurmuştur.¹¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm icra ettiği mesellerle mücmel ve müphem konuları tebyin eder. Bu durumlarından dolayı mesellerin Kur'ân-ı Kerîm'deki yeri, konumu çok önemlidir.

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller fasih, beliğ ve eşsiz olmalarından ötürü Kur'ân'ın belâgat ve i'câzıyla yakından alakalıdır. Buna bağlı olarak mesellerin anlaşılmasında belâgat ilmine başvurulur. Kur'ân'daki meselleri edebi yönden incelemeye tabi tutan ilim dalı İslâm ilim hiyerarşisi içerisinde önemli bir yeri hâiz olan belâgat disiplini. Meseller bu ilim disiplinin beyân bölümü konuları arasında yer alırlar. Çünkü meselin içerdiği edebi sanatlar teşbih, mecâz, istiâre ve kinaye¹¹⁹ konuları belâgat ilminde bu bölüm altında incelenir. Mesellerin belâgatla olan bu irtibatından dolayı aşağıda Kur'ân-ı Kerîm'in belâgat ve i'câzına değinilecektir.

I. Kur'ân-ı Kerîm'in Belâgatı ve İ'câzı

İslâm ilimlerinin anlaşılmasında önemli bir konum ve değere sahip olan Belâgat Kur'ân'ın icâzını öğrenmeye yarayan vesile ilimlerdendir. Sözlükte nihâyete varmak

¹¹⁷Bkz. el-Bakara, 2/185.

¹¹⁸Bkz Ankebût, 29/43; Haşr, 59/21.

¹¹⁹Durmuş, *DİA*, XXIX, 296.

ve ulaşmak manalarına gelen belâgat terim olarak; doğru bir manayı kendisine mütenasip olan üstün ifadelerle anlatmak demektir.¹²⁰

Vahiy mahsulü Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatı tamamen kendine özgüdür. Onun belâgatı yaratıkların belâgatı türünden değildir. Ebû Zer el-Gıfârî'nin kardeşi Üneys'in, "Kur'ân'ı belîğlerin ve şairlerin sözleriyle karşılaştırdım, hiçbirine uymadığımı gördüm" şeklindeki sözü de bunu teyit etmektedir.¹²¹

Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatının eşsiz olması onun mucize bir kitap olmasından kaynaklanmaktadır. Müslümanlar Kur'ân'ı Kerîm'in mu'ciz bir kitap olduğunu öteden beri ittifakla kabul etmişler, ancak bu i'câzın lafzında mı mânasında mı bulunduğu yönünde ihtilaf etmişlerdir. Bu nedenle âlimlerin bir kısmı Kur'ân'ın i'câzını lafizlerinde, bir kısmı da mânalarında aradığı için Kur'ân'daki fesahat ve belâgat kavramları üzerinde ortak bir kanaate varılamamıştır.¹²²

Muhtelif yönlerden erişilmez üstünlük anlamına gelen Kur'ân'ın i'câzıyla insanın onun bir benzerini ortaya koymaktan âciz olması kast edilir. Peygamberimiz, o günkü Arap toplumuna kendisine nâzil olan kelâmın Allah tarafından indirildiğini söylemiş, eğer bunu kabul etmiyorlarsa, bu kelâmın bir benzerini ortaya koymalarını istemiş, ancak bunu yapmalarının mümkün olmadığını ve yapamayacaklarını iddia ederek Kur'ân'ın dilinden onlara meydan okumuştur. Bununla ilgili üç âyet şöyledir: *"De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.""*¹²³ *"Yoksa "onu (Kur'ân'ı) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.""*¹²⁴ *"Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar?"*

¹²⁰Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyin*, I, 88-97, I-III, Beyrut, 1958; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa Fununuha ve Efnanuha, İlmu'l-Meânî*, Amman, 2004, s. 55-61; Bekri Emin, *el-Belâğatu'l-Arabiyye, İlmu'l-Meânî*, s. 26.

¹²¹Durmuş, İsmail, *DİA*, "İbn Hazm" mad., XX, 60.

¹²²Hâcımüftüoğlu, Nasrullah, *DİA*, "Abdülkâhir el-Cürcânî" mad., I, 247-248.

¹²³el-İsrâ, 17/88.

¹²⁴Hûd, 11/13.

De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın."¹²⁵

Müşrik Arapların çoğunluğu ilk zamanlarda Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu reddettiler. Ancak onun belâgat ve fesahatini inkâr edemeyip onun meydan okumasına karşılık veremediler. Hatta tam aksine onun belâgat ve fesahatine hayran kaldılar.¹²⁶

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden en önde geleni haiz bulunduğu fesahat ve belâgatından kaynaklanmaktadır. Bu fesâhat ile belâgat, nâzil olduğu şekliyle aynen muhafaza edilen nazmında, yani lafzında, lafızları arasındaki üslup ilişkisindedir. Şu halde Kur'ân'ın i'câzı; lafızların siyakında, âyetlerin başlangıç ve fasılalarında, lafızların akışında ve lafızların bulunduğu yere uygunluk göstermesinde, Kur'ân'ın darb ettiği bütün mesellerde, sevk ettiği her haberde, tasvir ettiği her öğüt ve uyarıda, ilamında ve hatırlatmasında, teşvik ve sakındırmasında, her türlü delil ve bürhanında, sıfat ve beyanında, her sûresinde, her âyetinde, her kelimesinde mevcuttur. O'nda yerinin dışında kullanılan ne bir kelime, ne de yadırganacak bir lafız bulunmadığı gibi, ondan daha sağlam, daha doğru, daha uygun ve dizgi ve koordinasyonu ile akılları şaşkına çeviren, cumhuru acze düşüren bir başka kelâm görülmemiştir.¹²⁷ Onun lafzındaki fesâhatı, manasındaki belâgatı, nazmındaki tatlılığı, hükümlerindeki isabeti, işaret ettiği ilmi gerçekler ve gaybî bilgiler onun hem mûciz hem mu'ciz olduğunun bâriz alametleridir.¹²⁸

II. Kur'ân-ı Kerîm'deki Deyimler

Kur'ân-ı Kerîm'de mesellerin yanında bir kısım deyimlerde bulunmaktadır. Temsil içeren âyetlerle karıştırılmaması için Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu deyimlere

¹²⁵Yûnus, 10/38.

¹²⁶Cürcânî, Abdülkâdir, *Delâilu'l-Î'câz fi İlmi'l-Meânî*, 3. bs., Kahire, 1992, s. 38.

¹²⁷Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 98- 99; Cürcânî, Abdülkadir, *Delâilu'l-Î'câz*, s. 37-40.

¹²⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 27-28; Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer et-Teymi el-mulakkap bi Fahri'd-din, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, 3. bs., nşr. Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, h.1420, XXVI, 354; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 57,59; Suyûtî, Celâluddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr; *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), nşr., el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitab, Mısır, 1974, V, 9; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kureyşî, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm*, 1. bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1419, IV, 235.

değirmek yerinde olacaktır. Deyim, “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleridir.” şeklinde tarif edilmektedir.¹²⁹ Söz konusu deyimler Kur’ân’da tek âyet şeklinde geçtiği gibi âyetlerin içerisinde bir cüz halinde de bulunmaktadır. Kur’ân’daki Deyimlerle alakalı çalışması bulunan Abdulcelil Bilgin’in kitabından alıntı yaparak Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bazı deyimleri aşağıya örnek olarak veriyoruz:

وَابْنِ السَّبِيلِ (el-Bakara, 2/215) Kur’ân’da pek çok yerde geçen bu terkip deyim olarak “yolcu, yolda kalmış” demektir.

بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ (ez-Zuhruf, 43/17,18) “Doğu ve Batı Uzaklığı”

بَيِّنٌ مَخْنُونٌ (es-Sâffât, 37/49) “Gizlenmiş (devekuşu) yumurtaları gibi (kusursuz) eşler.”

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ (el-İsrâ 17/29) “Ne cimri ol ne de müsrif / Ne eli sıkı ol ne de fazlasıyla eli açık! / Ne cimri ol ne de saçıp savur.”

أَخَذَ إِلَى الْأَرْضِ (A’raf, 7/176) “Dünyaya yöneldi / Değersiz şeylere yöneldi / Dünyayı tercih etti / Dünyaya itimat etti.

رَجْمًا بِالْغَيْبِ (el-Kehf, 18/14) “Gayb için zanda bulunmak / Bilinmeyen hakkında tahmin yürütmek / Bilinmeyen hakkında bilir bilmez konuşmak / Bilinmeyen şey hakkında atıp tutmak.”

وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا (Meryem, 19/4) “Saçlarıma aklar düştü / Saçım başım ağardı / Saçalarım ak oldu / Saçlarım ağardı.”

وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (Kıyâmet, 75/29) “Eli ayağı birbirine dolaşıyor.”

وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ (el-Bakara, 2/101) “Sırt çevirdiler / Kulak ardı ettiler / Kulak asmadılar.”¹³⁰

¹²⁹Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN, vd.,Türk Dil Kurumu *Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü* Mukaddimesi, 2009.

¹³⁰Bilgin, Abdulcelil, Kur'an'da Deyimler ve Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 28-29,32,34,78,85,97,102,167.

III. Kur'ân-ı Kerîm'deki Mesellerin Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki mesel türleri diğer mesellerden ayrı bir türdür. Bu meseller Araplar ile diğer halkların kullandığı ve alışkın olduğu mesellerden farklılık arz etmektedir. Kur'ân'ın meselleri incelendiğinde Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde yaşayan Arapların kullandığı temsillerle benzer yönleri olduğu gibi, ayırıcı özelliklerinin de olduğu görülecektir. Her şeyden önce Kur'ân'-ı Kerîmde yer alan meseller meselin bilinen ıstılahi tarifıyla birebir örtüşmemektedir. Lügatlerdeki benzer, nazir gibi asli kök anlamlarına hamledilerek onları tanımlamak doğru değildir. Çünkü Kur'ân'ın mesellerinin benzetme yapılacak ilk halleri bulunmamaktadır.¹³¹ Kur'ân, daha önce kullanılmayan ve nâzil olduğu zaman diliminde yaşayan insanlar arasında yaygın olmayan teşbih ve temsiller kullanmıştır.¹³² Tamamen orjinaldirler. Bu nedenle o günkü cahiliye Arapları böyle temsilleri anlamayıp garipsemiş ve böyle bir üsluba itiraz etmiştir. İtirazlarına ilişkin bir âyet şöyledir: “...*Küfre saplananlar ise, "Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.*”¹³³ İnsanların alışık olmadığı bir mesele ise şu âyet güzel bir örnektir: “*Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.*” Bu meselde, Kur'ân'ın bir dağa indirilmesi halinde o dağın Allah korkusunun haşyetiyle paramparça olacağı benzetmesi insanların alışık olmadığı türden bir benzetmedir. Allah böyle meseller irad etmekle insanları derin düşünmeye, bir takım dersler çıkarmaya ve ibret almaya teşvik etmektedir.¹³⁴

➤ Kur'ân'daki meseller bazen hüküm ve hikmeti bir arada bulundurlar.¹³⁵

¹³¹Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292

¹³²Subhânî, *el-Emsâl*, s. 19.

¹³³el-Bakara, 2/26.

¹³⁴İbrâhim, 14/25; el-Haşr, 59/21; el-Ankebût, 29/43.

¹³⁵Ebu'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Emsâl ve'l-Hikem*, (tahk. Dr. Fuat Abdu'l-Mun'im), nşr. Daru'l-Vatan, Riyad/Suudi Arabistan Krallığı, 1420/1999, I, 20.

- Bir beşer kelâmında görülemeyecek şekilde iki mütefâvit manayı bir arada cem eder.¹³⁶
- Lafız bakımından vecîz, mana bakımından mu'cizdirler.¹³⁷
- Beşerin farklı anlama ve idrak etme kapasitelerine uygun hitap edecek şekilde birer cevâmiu'l-kelim'dirler.¹³⁸
- Kur'ân'daki meseller ince tasvirleri hâvidirler. Temsile konu olan şey ince detaylarıyla sunulur.¹³⁹
- Kur'ân temsilî yapılan şeye zaman ve mekân boyutu katıp canlı, hareketli ve konuşan bir sûret şeklinde göz önüne getirir.¹⁴⁰
- Meselle (temsil konusu) mümesselün leh (temsile konu teşkil eden) arasında tam ve doğru bir mümaselet (benzerlik) vardır. Mümesselün bih (temsile konu örnek) ve mümesselün leh arasında bilgi bakımından bir eksiklik ve yetersizlik yoktur.¹⁴¹
- Temsillerde Kur'ân, mesajını daha iyi anlaşılır kılmak için muhatapların bildiği kıssalar yanında bilmediği kıssaları da kullanmıştır.¹⁴²
- Kur'ân temsillerinde meselin içerdiği mesajın anlaşılması ana gayedir.¹⁴³
- İnsan, hayvan, bitki ve tabiatla alakalı modern ilmin henüz keşfedebildiği çok çeşitli meseller içerir.¹⁴⁴
- Mesellerin sunumunda çeşitlilik vardır. Bazen teşbih, bazen teşbihin çeşitlerini, bazen diğer edebi sanatları kullanır.¹⁴⁵

¹³⁶Şahâte, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 103.

¹³⁷Suyûtî, *el-İtkân*, IV.,45; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 290.

¹³⁸Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridu'z-Zamân*, s. 116, 118-119.

¹³⁹Meydânî, *Emsâlu'l-Şur'ân*, s. 135.

¹⁴⁰Meydânî, *Emsâlu'l-Şur'ân*, s. 135.

¹⁴¹Meydânî, *Emsâlu'l-Şur'ân*, s. 135.

¹⁴²Özsoy, Ömer , Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, 9. bs., Fecr Yayınevi, Ankara, 2005, s. 825.

¹⁴³Özsoy, Güler, s. 825

¹⁴⁴İbrâhim, 14/24-26; Yâsin, 36/40; Fussilet, 41/39.

¹⁴⁵Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292.

- Kur'ân meselleri eğitici dir. Temsilleri Müslümanları eğittiği gibi onlara yeni öğretme yöntemleri de sunmaktadır.¹⁴⁶
- Genellikle temsiller anlatılacak meselenin ardından gelir ve onu daha çok kuvvetlendirip, açıklığı kavuşturur.¹⁴⁷

IV. Kur'ân-ı Kerîm'deki Mesellerin Hedefleri

Kur'ân'ı Kerîm'de yer alan her şey insanların hidâyet ve kurtuluşuna yöneliktir. Onda amaçsız ve gereksiz bir şey yoktur. Bu nedenle Kur'ân'ın irad ettiği mesellerde bir takım hedefler bulunmaktadır. Bu hedeflerin bilinmesi hem murâd-ı ilâhînin doğru anlaşılmasına sebep olacak hem de onlarla daha isabetli bir şekilde istidlalde bulunmaya neden olacaktır. Kur'ân mesellerinin düşünmeye sevk etme, somutlaştırma, ikna etme, teşvikte bulunma, övme ve yerme, tazim ve tahkirde bulunma, heyecan ve endişe duygularını harekete geçirme gibi özel hedeflerinin yanı sıra Kur'ân'ı Kerîm'deki mesellerin hedefleri genel anlamda itikâda ve eğitime yönelik olmak üzere iki çeşittir.¹⁴⁸

A. İtikâda Yönelik Hedefler

İtikâdi konular Kur'ân'ın en temel ve en önemli konuları arasındadır. İman esasları havassı selime ile anlaşılıp kavranabilen gaybî bilgilerden olmadığı için anlaşılması ağır ve zor meselelerdir. O nedenle bu denli zor itikât meselelerinin insanlar tarafından kolaylıkla kavranıp öğrenilebilmesi için Kur'ân, diğer pek çok mevzuda olduğu gibi konuyu mesellerle açıklamıştır. Kur'ân meselleri özellikle şu iki hedefi gerçekleştirmek, onları açıklamak için verilmiştir.¹⁴⁹ Allah'ın vahdâniyetini ve ölüm ve ölüm ötesi hususları delillendirmek.

¹⁴⁶Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 578.

¹⁴⁷Halefullah, Muhammed Ahmed, *el-Fennu'l-Kasâsî (Kur'ân'da Anlatım Sanatı)*, (çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 196.

¹⁴⁸Seyyid, Âtîf; *et-Terbîyetu'l-İslâmiyyeti Usûluhâ ve Menhecihâ ve Me'lemehâ*, nşr. Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 2008, et-Terbîyetu bi-Darbi'l-İslâm, 1/61.

¹⁴⁹Cerbûî, Abdullah b. Abdîrrahman; *el-Emsâlu'l-Kur'âniyyetu'l-Kıyasiyyetu'l-Medrûbetu li'l-Îmânî Billâh*, 1. bs., Suudi Arabistan İslâm Üniversitesi İlmî Araştırma Enstitüsü, Medine 1424/2003; III, 770-772.

Kur’ân-ı Kerîm’de irad edilen çoğu mesellerde Allah’ın vahdaniyetinin delili olarak; Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğu, her şeyi yapmaya kâdir olduğu, mahlûkâtı rızıklandığı, onun dışında ilah diye kendilerine tapınılanların aciz varlıklar olduğu belirtilmiştir. Kâinatta mevcut her türlü varlık ve olayın kaynak ve yaratıcısının vahdaniyet sıfatına sahip Allah olduğu mesellerle açıklanmıştır.¹⁵⁰

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.” (er-Rûm, 30/28)

Allah’ı ortak olarak görme yaklaşımının çelişki içeren bir tutum olduğunun somut bir örnek anlatımla ortaya konduğu bu âyette, Allah’ın yegâne tek yaratıcı olduğu ve O’ndan başkasına kulluk etme gibi bir davranışın şirk olduğu istidlâlî bir biçimde anlatılmaktadır.¹⁵¹

Ölüm ve ölüm ötesi hususlar da Kur’ân-ı Kerîmde mesellerle delillendirilmiştir. Kısaca ahiret avhali tarzında ölüm, yeniden dirilme, haşr, hesap, kıyamet, cennet, cehennem gibi daha çok gaybî konulardan olan bu durumlar Kur’ân-ı Kerîmde mesellerle açıklanmıştır. Bu şekilde metafizik alana ait bir takım hususlar duyular âleminde hissedilir hale getirilmeye çalışılmıştır.¹⁵²

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةً عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ فَفَالَ كَمْ لَبِثْتُ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَفَالَ بَلْ لَبِثْتُ مِائَةً عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

¹⁵⁰Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/75-76; el-Hâc, 22/73; en-Nûr, 24/35; el-Ankebût, 29/41; ez-Zümer, 39/29.

¹⁵¹Karaman, Hayretin ve Diğerleri, Kur’ân Yolu, IV, 310-312.

¹⁵²Ayrıca bkz. el-Hâc, 22/1-2; Yâsin, 36/77-79; Fussilet, 41/39; el-İsrâ 17/49-50; Kâf, 50/9-11; el-Kamer, 54/6,7; el-Vâkıa, 56/21-24; el-Müzzemmil, 73/17; el-Kıyâme, 75/23-30.

“Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; «Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!» dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. «Bir gün yahut daha az» dedi. Allah ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz, dedi. Durum kendisince anlaşılınca: Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir, dedi.”(el-Bakara, 2/257)

Âyet, öldükten sonra tekrar dirilmeyi imkânsız görüp inkârda bulunanlara yönelik müşahhas bir örnek içermektedir. Getirilen misalle Allah Teâlâ'nın insanlar da dâhil bütün canlıları öldürdükten sonra yeniden diriltmeye kâdir olduğu anlatılmakta ve bu durum âhîret inancına bir delil oluşturmaktadır.

B. Eğitime Yönelik Hedefler

Kur'ân'daki Meseller toplumu eğitmeye yönelik bir nevi eğitim aracı, vesilesi veya materyalleridir. Çünkü mesellerde öğüt, ders, teşvik veya yönlendirme vardır.¹⁵³ Bu nedenle Kur'ân Mesellerinde fertlerin ve toplumun eğitime yönelik genel ve özel hedefler bulunmaktadır. Bu hedefler şöyle sıralanabilir:

- Gaybî gerçekleri zihinlere yakınlaştırmak.¹⁵⁴
- Mücerret imanî hakikatleri hissedilebilir sûretle tasvir etmek.¹⁵⁵
- Gayb âlemini şهادet âlemiyle irtibatlandırmak.¹⁵⁶

¹⁵³Seyyid, *et-Terbiyetu'l-İslâmiyye*, 1/61; Mâverî, *el-Emsâl ve'l-Hikem*, 1, 20.

¹⁵⁴Âraf, 7/29; el-Enbiyâ, 21/104; er-Rûm, 30/27.

¹⁵⁵el-Bakara, 2/14-20, 261-265; Âl-i İmran, 3/59; en-Nahl, 16/60; el-Ankebût, 29/41; el-Müddessir, 74/31.

¹⁵⁶Âraf, 7/29; el-Enbiya, 21/104; Rum,30/27; Yâsin, 36/77-79; el-Haşr, 59/21.

➤ Müşriklerin, kâfirlerin ve münafıkların hakikatlere karşı takındıkları tutum ve tavırlarındaki çelişkileri günyüzüne çıkarmak.¹⁵⁷

➤ İbret alınması amacıyla geçmiş ümmetlere uygulanan ilahi kanunları hatırlatmada bulunmak.¹⁵⁸

➤ Cennete ve ona götüren salih amellere teşvikte bulunmak.¹⁵⁹

➤ Eğitim ve öğretimde Müslümanlara bir metot öğretmek.¹⁶⁰

İçerisinde belîğ unsurlar ihtiva eden Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller inceleyenler tarafından bir takım nevilere ayrılmışlardır. Bir sonraki bölümde bu konuya değinilecektir.

Kur'ân-ı Kerîmin mesellerinde bulunan toplumun eğitimine yönelik genel hedefler hakkında da şunlar denebilir:

➤ Toplumun bâtıldan arındırmak ve bâtılın hilelerine, aldatmacalarına karşı korumak. Küfür ve şirke karşı gönüllere İslâm ruhunu yerleştirmek.¹⁶¹

➤ Toplumun hakkı açıklamak, onu yerleştirmek, bürhan ve delillerle ayakta tutmak.

➤ Toplumun şımarıklık ve nimetlere nankörlük etmekten sakındırmak.¹⁶²

➤ Kâinat, hayat ve insana dair sünnetullahtan çıkarsamalarla toplumun ders ve ibret almasını sağlamak.¹⁶³

¹⁵⁷el-Bakara, 2/ 8-16, 20, 264; en-Nahl, 16/75-76; en-Nûr, 24/39-40; ez-Zuhuruf, 43/17; el-Haşr, 59/16-17.

¹⁵⁸Yâsin, 36/13; et-Tahrîm, 66/10-12.

¹⁵⁹er-Ra'd, 13/35.

¹⁶⁰el-Bakara, 2/17; el-En'âm, 6/122; Hûd, 11/24.

¹⁶¹er-Ra'd, 13/171; Cerbûi, *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye*, III, 733; *et-Terbiyetu'l-İslâmiyye*, et-Terbiyetu bi-Darbi'l-İslâm, 1/61-63.

¹⁶²er-Ra'd, 13/171; *et-Terbiyetu'l-İslâmiyye*, et-Terbiyetu bi-Darbi'l-İslâm, 1/61-63.

¹⁶³Yâsin, 36/12-29; el-Kalem, 68/16-32; Hûd, 11/120.

V. Kur'ân-ı Kerîm'deki Mesellerin Sınıflandırılması

Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin farklı şekillerde tasnif edilmesi öğretim tekniği açısından bir kolaylık sağlayacağı gibi onların anlaşılması ve kavranmasına da önemli bir etki edecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan meseller araştırmacılar tarafından, meselin açık veya gizli olması, temsil cihetinin sayısı, mumesselun leh ve mumesselun bih'in duyu organları (havassı selime) veya akılla idrak edilebilecek unsurlardan oluşması, temsil konusunun gerçek veya hayâlî olay ve tasvirlerle dayanması bakımından değişik şekillerde kategorize edilmişlerdir. Kimi zaman bu kategoriler de alt bölümlere ayrılmıştır. Bunlar şunlardır.

A. Açıklık veya Kapalılık Bakımından Meseller

Meselin açık veya gizli mesel olup olmadığına yönelik yapılan bir gruplandırma değildir. Bu gruplandırma mesel kelimesinin âyet içerisinde geçip geçmediği esas alınarak yapılmıştır. Bu yönüyle böyle bir tasnif şekil yönünden yapılmış bir tasniftir. Birçok eserde mesellerin tasnifi bu şekildedir. Dolayısıyla bu çeşit gruplandırma temel bir gruplandırma değildir. Bu tasnife göre meseller açık ve kapalı olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Açık / Sarîh Meseller

İçerisinde temsil bulunduğu açıkça anlaşılabilen mesellerdir. Zâhir, sarîh/musarrah şeklinde değişik isimlerle anılırlar.¹⁶⁴ Bu çeşit meselleri anlamak için özel bir belâgat bilgisi gerekmez. Bu türdeki mesel âyetlere ilk bakışta içerisinde temsilî bir anlatımı ihtiva ettiği anlaşılır. Böyle âyetlerin belirgin özelliği içerisinde mesel (مَثَلٌ) lafzının geçmesidir. Şu da belirtilmelidir ki, içerisinde mesel lafzının geçmediği kimi âyetler bazı âlimler tarafından sarîh mesel olarak zikredilmiştir. Suyûtî bunlardan biridir.¹⁶⁵ Açık mesel'e şu âyet-i kerîme örnektir:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ
صُمُّ بَكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

¹⁶⁴Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 435; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 46.

¹⁶⁵Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 47.

“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.” (el-Bakara, 2/17-18)

Münafiğin durumunun ateş tutuşturan bir kimsenin durumuna benzetildiği bu âyetin mesel olduğu açıkça içerisinde mesel (مَثَلٌ) kelimesinin geçmesinden tevile ihtiyaç duymayacak bir şekilde anlaşılmaktadır.

Açık meselle ilgili bir diğer örnek âyette şöyledir:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

“O, gökten su indirdi de vadiler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince söniüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”¹⁶⁶

Hak ve bâtılın karşılaştırmalı olarak anlatıldığı bu âyetin mesel olduğu açıkça içerisinde mesel (مَثَلٌ) kelimesinin geçmesinden ve mukayeseli anlatım üslubundan anlaşılmaktadır. Nitekim sarih meseller genellikle Kıyâs-ı Temsilî şeklinde gelmektedirler. Analoji de denilen kıyâs-ı temsilî, aralarındaki mevcut ortak vasıftan dolayı iki şeyden gaip olanı hazır olana (görünene), gizli olanı açık olana veya meçhulü maluma kıyas etmek demektir. Böyle yapmaktaki amaç teşbih ve temsillerle manayı izah etmektir. Kıyâs-ı Temsilî’yi edebiyatçılar Teşbihî Mürekkep diye isimlendirmişlerdir.¹⁶⁷ Teşbihî Mürekkep şeklinde gelen bir meselde birden fazla şey birbirine benzetilebilir. Yukarıda örneği verilen âyetler birer mürekkep teşbih türünden mesellerdir.

¹⁶⁶er-Ra‘d, 13/17.

¹⁶⁷Gatâmiş, el-Emsâlu'l-Arabiyye, s. 256;

2. Kapalı / Kâmin Meseller

Kur'ân mesellerini Zâhir ve Kâmin Mesel olarak ilk defa tasnife tabi tutan kişi ez-Zerkeşî'dir.¹⁶⁸ Kâmin Mesel kendisinde mesel (مَثَل) lafzının sarîh bir şekilde varit olmadığı mesellerdir. Bu nevi meseller, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilmedikleri halde, mana yönüyle âyetlerin bünyesinde var ve gizli olduğu kabul edilen, teşbih, mecâz, kinâye ve istiâre gibi edebi sanatları içerisinde barındıran,¹⁶⁹ başka bir şeye işaret etmek üzere söylenen, görünen anlamı dışında bir anlam taşıyan, delâlet, telmih veya çağrışım yollarıyla hatıra geldiği mesellerdir. Bu çeşit mesellerin bir temsilî ihtiva ettiği ancak benzetildiği manaya nakledildiğinde anlaşılır. Dolayısıyla bunların temsil olduğunu anlamak için üzerlerinde biraz düşünmek gerekir. Aksi halde bunların birer temsil değil hakikat olduğu anlaşılabilir. Bu tür mesellerde “مَثَل” kelimesi geçmez, bir benzetme ve benzetme edatı “ك” bulunmaz. Bunlar îcâz bakımından derinlik içeren manalara delâlet etmektedir.¹⁷⁰

Öte yandan tüm insanlık tarafından kullanılan müşterek mana ve kavramların Kur'ân'da birer gizli mesel olarak mevcut olduğu fikri eleştirilerek buna karşı çıkmıştır.¹⁷¹ “Mesel-i kâmin” adıyla şöhret bulan bu terimin, Kur'ân âyetleri için kullanılması fikrine karşı çıkanlar gerekçelerinde, Kur'ân'ın bu yönde bir isimlendirmede bulunmadığını, bu tür âyetlerin muhtevalarında bilinen bir mesel öyküsünün mevcut olmadığını, bilinen, yaygın mesellere manaca müşâbih olmalarından ötürü sadece ulemâ nazarında emsâl olduğunu ileri sürerek bu tür âyetlerin lafızlarıyla değil manalarıyla mesel olduklarından bu ismi aldıkları ifade edilmiştir.¹⁷²

¹⁶⁸Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486.

¹⁶⁹Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l Maârif, 3. bs., 1421/2000, 1, 292.

¹⁷⁰Hüseyn b. Fadl, *Emsâlu'l-Kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk. Dr. Hüseyn Ali el-Bevvab), 1.bs., y.y., Riyad,1992, s. 26-47; Subhânî, Ca'fer, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Müessesetü'l-İmam Sadık, İran, 1420, s. 20; Zeyn, *el-Emsâl*, s. 39, 40; Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridu'z-Zamân*, s. 9.

¹⁷¹Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 48; Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım*, s. 29.

¹⁷²Âbidîn, 'Abdulmecîd, *el-Emsâl fi'n-nesri'l-'Arabîyyi'l-kadîm*, s. 135-136.

Yine gizli (kâmin) mesel ifadesini Kur'ân meselleri için vazedilmiş bir terim olarak görmeyip, bu ifadenin, manalarının âyetlerde gizli olduğu ileri sürülen halk meselleri için bir kullanım olduğunu ileri sürenler olmuştur.¹⁷³ Ancak görebildiğimiz kadarıyla sarîh ve kâmin mesel şeklindeki tasnif Kur'ân meselleri için yapılmış özel bir tasniftir. Bunun dışındaki halk meselleri için getirilmiş böyle bir tasnif veya adlandırmaya rastlanmamaktadır. Dolayısıyla kamin mesel kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça mesel olduğu belirtilmeyen veya mesel lafzı geçmeyen, ancak muhtevâ bakımından mesel olan veya söz konusu âyet için rivayetlerde “bu âyet şunun için meseldir”¹⁷⁴ şeklinde ifadeler bulunan meseller ile manaca halk mesellerine müşâbih âyetler için kullanılan bir kavramdır.

Netice itibariyle konuyla ilgili yazılan eserlerde, kâmin mesel ifadesi üzerinde bir ittifakın olmadığı, bu ifadeyle farklı şeylerin kast edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi Kur'ân'da kimi âyetlerin içerikleri itibariyle kâmin mesel olduğu, yani bazı âyetlerin gizli îmalî meseller olduğu, bir diğeri manaları bazı âyetlerde muhtevî olan kimi Arap ve Acem meselleri veya meşhur sözleri.¹⁷⁵ Bir başka ifadeye göre de kâmin mesel, irsâl-i mesel (örnek getirme) amacıyla söylenen Kur'ân'daki kısa ve öz anlamlı ayetler olduğudur.¹⁷⁶

Tüm bunlara rağmen bu terimin Kur'ân için kullanılan bir terkip olduğu, mana ve mefhum olarak Kur'ân'da bulunan Arap ve Acem mesellerinin manalarını içeren âyetlerin kâmin mesel olduğu iddiası kuvvet kazanmış ve çoğu âlim mesellerin tasnifinde Emsâlu'l-Kâmine kavramını kullanmıştır.¹⁷⁷

¹⁷³Kızılkaya, Yakup, *Arap Dilinde Kâmin Meseller*, Basılmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 96.

¹⁷⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 584; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 695; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 153-385, III, 396-398; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 176.

¹⁷⁵Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1992, s. 171.

¹⁷⁶Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım*, s. 30-31; Eren, Şadi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul, 2002, s. 63.

¹⁷⁷Hüseyn b. Fadl, *Emsâlu'l-Kâmine*, s. 26-47; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 46.

Emsâlu'l-Kâmine'nin yukarıda ifade edilen değişik şekildeki tariflerine ilişkin örnekler sırasıyla aşağıda verilmiştir.

Kur'ân'ı Kerîm'de sarîh meseller dışındaki kimi âyetlerin içerikleri itibariyle mesel olduğuna yönelik eserlerde genellikle şu âyet-i kerîme örnek olarak verilmiştir: وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكْدًا ۚ كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ “(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredecek bir toplum için biz âyetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.”¹⁷⁸ İbn Abbas'a göre bu âyet mümin ve kâfir için irad edilmiş bir meseldir. Bu misale göre الْبَلَدُ الطَّيِّبُ “iyi ve elverişli toprak” ifadesiyle mümin kimse, الَّذِي خَبثَ “kötü ve elverişsiz toprak” ifadesiyle de kâfir kimse kastedilmektedir. İyi toprağın mahsulü iyi olduğu gibi müminin de mahsulü olan ameli iyidir. Çorak toprağın mahsulü kıt ve kötü olduğu gibi kâfirin de mahsulü mesabesinde olan ameli kötüdür.”¹⁷⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet-i kerimeyi sarîh mesel kategorisinde değerlendirenlerde bulunmaktadır.¹⁸⁰

Emsâlu'l-Kâmine çerçevesinde manalarının Kur'ân âyetlerinde muhtevî olduğu ifade edilen ve genellikle Arap toplumu tarafından kullanılan mesellere yönelik örneklerden bazıları ise şöyledir:

- “مَنْ عَزَبَ” (Yenen soyar) meselinin;

وَعَزَبِي فِي الْخُطَابِ

“Tartışmada beni bastırdı.”¹⁸¹ âyetiyle irtibatlı olduğu,

- “مَنْ حَقَّرَ حَرَمَ” (Küçük gören mahrum olur) meselinin;

وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim de zerre ağırlığına bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.”¹⁸² âyetiyle alakalı olduğu,

¹⁷⁸A'raf, 7/58

¹⁷⁹Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 176.

¹⁸⁰Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 47.

¹⁸¹Sâd, 38/23.

¹⁸²ez-Zilzâl, 99/8.

- “لا قبل الله منهم صرفاً ولا عدل” (Allah onların ne farzını nede nafilesini kabul etsin) meselinin manasının;

وَأَنْ تَعْدِلَ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا

“(Kurtuluşu için) her türlü fideyi verse de bu ondan kabul edilmez.”¹⁸³ âyeti içerisinde olduğu ileri sürülmüştür.

Emsâlu'l-Kâmine konusunda Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinde yukarıdakilere ilaveten şu bilgiler verilmektedir: “Hicri 3'ncü asrın müfessirlerinden olan Hüseyin bin Fadl'a: “sen Arap ve acem mesellerini Kur'ân'dan çıkarıyorsun, öyleyse sen Allah'ın kitabında “خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا” (İşlerin en hayırlısı orta olanıdır) meselini bulur musun?” şeklinde bir soru sorulduğunda, “Evet, dört yerde bulurum” dedi ve şu âyetleri okudu:

لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ

“O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır.”¹⁸⁴

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا

“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”¹⁸⁵

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”¹⁸⁶

وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O'nundur.” Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.)”¹⁸⁷

¹⁸³el-En'âm, 6/70; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 48-50.

¹⁸⁴el-Bakara, 2/68.

¹⁸⁵el-Furkân, 25/67.

¹⁸⁶el-İsrâ, 17/29.

¹⁸⁷el-İsrâ, 17/51; Hüseyin b. Fadl, *Emsâlu'l-Kâmine*, s. 26-27; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 48.

Kendisine yine “Allah’ın kitabında “مَنْ جَهَلَ شَيْئًا عَادَاهُ” (Bir şeyin cahili olan ona düşman olur) meselini bulabilir misin” denildiğinde cevap olarak “Evet, iki yerde” dedi ve şu âyetleri okudu:

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ ۗ

“Hayır öyle değil. Onlar, ilmini kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar.”¹⁸⁸

وَأَذُّ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكَ قَدِيمٌ

“Onunla doğru yolu bulamadıkları için; "Bu eski bir uydurmadır" diyecekler”¹⁸⁹

Yine kendisine “أَحْذَرُ شَرًّا مَنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ” (İyilik yaptığın kişinin şerrinden sakın) manasını Allah’ın kitabından bulabilir misin,” diye soruldu, o da “evet” dedi şu âyeti okudu;

وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ

“Sırf, Allah ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kaldığı için intikam almaya kalktılar.”¹⁹⁰

Yine Ona “لَيْسَ الْخَبْرُ كَالْعَيَّانِ” (Haber almak görmek gibi değildir) sözünü Kur’ân’da bulabilir misin, diye soruldu, o da şu âyeti delil getirdi:

قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

“Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti.”¹⁹¹

Yine ona “فِي الْحَرَكَاتِ الْبَرَكَاتِ” (Harekette bereket vardır) meselinin Allah’ın kitabında bulabilir misin diye sorulduğunda;

وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مَرَاغِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً

¹⁸⁸Yunus, 10/39.

¹⁸⁹el-Ahkaf, 46/11; Hüseyin b. Fadl, *Emsâlu'l-Kâmine*, s. 27-28; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 48.

¹⁹⁰et-Tevbe, 9/74; Hüseyin b. Fadl, *Emsâlu'l-Kâmine*, s. 28; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 49.

¹⁹¹el-Bakara, 2/260; Hüseyin b. Fadl, *Emsâlu'l-Kâmine*, s. 28; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 49.

“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de.” âyetini delil getirdi.¹⁹²

Yine O’na “أَعَانَ ظَالِمًا سَلَّطَ عَلَيْهِ” (Zalime yardım edene Allah o zalimi musallat eder) meseli sorulduğunda;

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ

“Şeytan hakkında, "Her kim onu dost edinirse mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler" diye yazılmıştır.” âyetini işaret etti.¹⁹³

Yine ona bunlara benzer başka mesellerin Kur’ân’dan işaretleri sorulmuş, o da hepsini teker teker cevaplayarak ilgili âyetlerden delillerini söylemiştir.¹⁹⁴

Emsâlu’l-Kâmine çerçevesinde manalarının Kur’ân âyetlerinde çağrışım yoluyla bulunduğu ifade edilen ve Arap olmayan toplumlar tarafından kullanılan diğer mesellere yönelik örneklerde şunlardır:¹⁹⁵

• “من أحرق كدسه تمنى إحراق كدس غير” (Yemeği yanan başkasının da yemeğinin yanmasını ister) meseli;

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً

“Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız.) âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.”¹⁹⁶

• “من حفر بئراً لغيره سقط فيها” (Başkasına kuyu kazan içerisine kendi düşer) meseli;

اسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ

¹⁹²en-Nisâ, 4/100; Hüseyin b. Fadl, *Emsâlu’l-Kâmine*, s. 29; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 49.

¹⁹³el-Hâc, 22/4; Hüseyin b. Fadl, *Emsâlu’l-Kâmine*, s. 33; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 48.

¹⁹⁴Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 48-49.

¹⁹⁵Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Ebu Mansur, (thk. Abdu’l-Fettah el-Huluv), *et-Temsil ve’l-Muhadara*, 2. bs., nşr. Daru’l- Arabiyyeti li’l-Kitab, 1401/1981, s. 17; Ulutürk, *Kur’ân’da Temsili Anlatım*, s. 33; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 176.

¹⁹⁶En-Nisâ, 4/84.

“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.¹⁹⁷

- “كل امرئ يشبهه فعله” (Herkesin işi kendine benzer) meseli;

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا

“De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.¹⁹⁸

- “كل البقرة ولا تسأل عن المبقة” (Üzümünü ye bağıni sorma) meseli;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلَ الْقُرْآنُ تُبَدَّلَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur’ân indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. (Hâlbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah çok bağışlayandır, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.¹⁹⁹

- “المأمول خير من المأكول” (Umulan yenilenden daha iyidir) meseli;

وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ

“Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.²⁰⁰

- “لو كان في اليوم خير ما سلم من الصائد” (Hayırlı kuşta bir hayır olsaydı, avcıdan kurtulmazdı) meseli;

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَّأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

¹⁹⁷el-Fâtır, 35/43; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 17.

¹⁹⁸el-İsrâ, 17/84; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 17.

¹⁹⁹el-Mâide, 5/101; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 17.

²⁰⁰ed-Duhâ, 93/4; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 18.

“Allah onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara iştirirdi. Onlara iştirirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi.” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.²⁰¹

- “مصائب قوم عند قوم فوائ” (Bir kavmin başına gelen musibet diğerine eğlence gelir) meseli;

وإن تصبكم سيئة يفرحوا بها

“Başımıza bir kötülük gelse, ona sevinirler.” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.²⁰²

- “الكلب لا يصيد كارها” (Gönülsüz köpek av avlamaz) meseli;

لا إكراه في الدين

“Dinde zorlama yoktur” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.²⁰³

- “كل شاة برجلها ستناط” (Her koyun kendi bacağından asılır) meseli;

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ

“Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.” âyet-i kerîmesinde gizli olarak bulunmaktadır.²⁰⁴

Türkçedeki bazı atasözlerin (mesellerin) de kimi âyetlerin manalarını çağrıştırdığı ileri sürülmüştür. Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi adlı çalışmasında buna işaret eden Veysel Güllüce bu savı ileri sürenlerden birisidir. Bu nedenle konuya örnek olmak üzere adı geçen çalışmasından ilgili bölüm aşağıya alınmıştır. Yazar önce meseli ardından ilgili âyeti zikretmiştir.

-“Acından kimse ölmemiş”

“Yeryüzündeki her canlının rızıkı Allah’a aittir” (Hûd, 6)

-“Akıl akıldan üstündür”, “El elden üstündür”

²⁰¹el-Enfâl, 8/23; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 18.

²⁰²Âl-i İmrân, 3/120; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 18.

²⁰³el-Bakara, 2/256; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 18.

²⁰⁴el-Müddessir, 74/38; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 18.

“Her ilim sahibinin fevkinde bir alim vardır” (Yusuf, 76)

-“Akılları pazara çıkarmışlar herkes kendi aklını beğenmiş”

“Her grup kendilerinde olanla öğünür” (Mü’minûn, 53)

-“Allah dağına göre kar verir”

“Allah bir kimseye ancak takatinin yeteceği teklifte bulunur” (Bakara, 286)

-“Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz”

“Şükrederseniz nimetimi artırırım” (İbrahim, 7)

-“Azmin elinden bir şey kurtulmaz”, “Cehdin elinden cennet kurtulmaz”,

“Zora dağlar dayanmaz”

“Uğrumuzda mücahede edenlere yollarımızı gösteririz” (Ankebut, 69)

-“Besle kargayı oysun gözünü”

“Kendi yaratılışını unuttu da bize bir misal getirdi: Çürümüş kemikleri kim diriltecek dedi” (Yâ-sîn, 78)

-“Bir kötünün yedi mahalleye zararı dokunur”

“Şehirde dokuz kişilik bir grup vardı, yeryüzünde fesat çıkarıyor, ıslah etmiyorlardı” (Neml, 48)

-“Bugün bana ise yarın sana”

“Bu günleri insanlar arasında dolaştırırız” (Âl-i İmrân, 140)

-“Dikensiz gül olmaz”, “Her yokuşun bir inişi vardır”, “Zahmetsiz rahmet olmaz”

“Zorlukla beraber bir kolaylık vardır” (İnşirâh, 5)

-“Ecele çare bulunmaz”

“Her nefis ölümü tadıcıdır” (Âl-i İmrân, 185; Enbiyâ, 35; Ankebût, 57)

-“Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir”

“Tevratı yüklenip de gereğince amel etmeyenler kitap taşıyan eşekler

gibidirler” (Cuma, 5)

-“Evlenenle ev alana Allah yardım eder”, “Nikâhta keramet vardır”

“İçinizden bekâr olanları ve kölelerinizi evlendirin, onlar fakir de olsalar Allah fazlından onları zengin kılacaktır” (Nûr, 32)

-“Hak gelince batıl gider”

“Hak geldi batıl zail oldu” (İsrâ, 81)

-“Her koyun kendi bacağından asılır”

“Her kişi kendi kazandığı karşılığında rehinedir” (Tûr, 21)

-“İtle dalaşmaktansa çalıyı dolaşmak yeğdir”

“Rahmanın kullarına cahiller sataştığında, selam deyip geçerler” (Furkân, 63)

-“Kendini beğenen şeytan”

“Şeytan: ben ondan (Adem'den) hayırlıyım dedi” (A'râf, 12; Sâd, 76)

-“Korkunun ecele faydası yoktur”

“Deki, eğer ölümden ve savaşta öldürülmekten kaçırıyorsanız, bu kaçmanın size asla faydası olmaz. Öyle dahi olsa hayatta kalacağınız süre çok azdır” (Ahzâb,16)

“Bu işte bir yetkimiz olsaydı, şimdi burada olup da öldürülmezdik dediler. Deki, siz evlerinizde dahi olsaydınız, haklarında ölüm takdir edilenler mutlaka düşüp ölecekleri yere doğru çıkacaklardı” (Âl-i İmrân, 154)

-“Kul bunalmayınca Hızır yetişmez”

“Nihâyet peygamberler ümitsizliğe düşüp yalanlandıkları zannına düştükleri bir sırada onlara yardımımız geldi de dilediklerimiz kurtuluşa erdirildi” (Yusuf, 110)

-“Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz”, “Pilava düşkün olan kaşığını yanında taşır”, “Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir”

“Onlar cihada çıkmak isteselerdi onun için hazırlıkta bulunurlardı” (Tevbe, 46)

-“Say beni sayayım seni”

“Beni anın ki ben de sizi anayım” (Bakara, 152)

-“Yaşın yanında kuru da yanar”

“Geldiğinde sadece içinizden zalim olanlara isabet etmeyip herkesi kuşatan bir cezadan korkunuz” (Enfâl, 25)²⁰⁵

El-Meselu'l-Vecîz / Emsâlu'l Mursel / İrsâl-i Mesel / Cârîyetu Mecrâ'l-Emsâl şeklinde değişik isimlerle anılan meseller de Emsâlu'l-Kâmine kapsamında değerlendirilmektedir.²⁰⁶ Ancak bu mesel grubunu zahîr meseller grubunda ele alanlar da bulunmaktadır.²⁰⁷ Bununla beraber mesel tarzındaki bu âyetlerin açıkça mesel olduğunu belirtir bir şekilde içerisinde mesel lafzının geçmemesi, bir benzetme veya mukâyesede bulunmaması bu tür mesellerin, sarîh meseller grubunda değil de, kâmin meseller grubunda incelenmesinin daha isabetli olduğunu göstermektedir. O nedenle kâmin mesel kapsamında değerlendirilen bu meseller, Kur'ân âyetleri veya cüzlerinden bir bölümünün iktibâsıyla yapılmaktadır. Bu türe, yani vecîz mesellere yönelik örnek âyetler şunlardır:

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً

“Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.”²⁰⁸

وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

“Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz.”²⁰⁹

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

²⁰⁵Güllüce, Veysel, *Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi*, s. 125-126.

²⁰⁶Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

²⁰⁷Güllüce, Veysel, *Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi*, s. 97.

²⁰⁸el-Bakara, 2/249; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 19.

²⁰⁹el-Bakara, 2/216; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

“Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”²¹⁰

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”²¹¹

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“Her canlı ölümü tadacaktır.”²¹²

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ

“De ki: "Pis ile temiz bir olmaz.”²¹³

مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ

“İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur.”²¹⁴

أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ

“Sabah yakın değil midir?!”²¹⁵

الآن حَصَّصَ الْحَقُّ

“Şimdi gerçek ortaya çıktı.”²¹⁶

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ

“De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür.”²¹⁷

ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

“İsteyen de âciz, istenen de.”²¹⁸

²¹⁰el-Bakara, 2/286; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 51.

²¹¹Âl-i İmrân, 3/120; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

²¹²Âl-i İmrân, 3/185; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 19.

²¹³el-Mâide, 5/48; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 51.

²¹⁴Tevbe, 9/91; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 19.

²¹⁵Hûd, 11/81; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

²¹⁶Yûsuf, 12/51; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

²¹⁷el-İsrâ, 17/84; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 50.

²¹⁸el-Hâc, 22/4; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 52.

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”²¹⁹

لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ

“Onu Allah'tan başka açacak kimse yoktur.”²²⁰

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ

“İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.”²²¹

B. Temsil Yönünün Sayısı Bakımından Meseller

Temsil yönünün sayısı esas alınarak yapılan bir gruplandırma değildir. Basit ve mürekkep diye ikiye ayrılır.

1. Basit Mesel/Temsil

İçerisinde tek temsil yönü bulunan meseldir. Bu çeşit meselde mumesselun bir mumesselun lehe bir cihetten veya bir taraftan benzetilir. Kur’ân-ı Kerîm’de cahilin âma, âlimin gören kişi, cehaletin karanlık, ilmin nur ile temsil edilmesi birer basit temsildir.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ

“Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölümler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.”(el-Fâtır, 35/19-22)

²¹⁹Zümer, 39/9; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 19.

²²⁰Necm, 53/58; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 51.

²²¹Rahmân, 55/60; Seâlibî, *et-Temsil*, s. 19.

2. Mürekkep Mesel

Mumesselun bih mumesselun lehe terkip halinde birden fazla yönden benzetilir. Bu tür mesellere Meselu'l-Kıyâsî de denilmiştir.²²² Kur'ân-ı Kerîmde bir buğday tanesinin yedi başağa, sonra başağın yüz taneye, oradan da yedi yüz taneye ulaşması biçimindeki meselin; samimiyetle Allah yolunda yapılan infakın ücretinin Allah indinde kat kat verileceğine benzetilmesi bir mürekkep temsildir.

Yine Bakara sûresinin 17 ve 20 nci âyetlerinde münafıkların durumunun hem ateş tutuşturana bir kimseye hem de içerisinde karanlık, yıldırım ve şimşek barındıran yağmura benzetilmesi durumu da benzetme yönü birden fazla olan mürekkep temsildir.²²³

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (el-Bakara, 2/261)

C. Temsilin Duyu Organları veya Akılla İdrak Edilebilen Unsurlar İçermesi Bakımından Meseller (Mahsûs-Ma'kul)

Temsil unsurlarının duyu organları veya akılla idrak edilebilecek öğelerden oluşmasına bağlı olarak yapılan bir gruptandır. Bu grupta temsilin unsurları olan mumessel bih ve mumessel leh ya duyu organlarından duyma, görme, koklama, tatma veya dokunmayla kavranabilen bir öğeden ya da vicdan, düşünce, duygu veya her türlü içsel şuurla algılanabilen bir öğeden oluşur. Beş çeşidi vardır.

1. Mahsûsun Mahsûsla Temsili

Açıkça duyu organlarıyla anlaşılabilir iki durum birbiriyle temsil edilir. Fetih sûresinin 29 ncu âyetinde Hz. Peygamberin ashabının güçlenmesi ve çoğalması

²²²Cevziyye, Şemsu'd-din İbn Kayyim, el-Emsâl fi'l- Kur'âni'l-Kerîm, (thk. Said Muhammed Nemir el-Hatip) 1. bs., nşr. Daru'l Marife, Beyrut 1981, s. 20; Zeyn, Semih Âtîf, el-Emsâl fi'l- Kur'âni'l-Kerîm, 2. bs., nşr. Daru'l-Kitabi'l-Mısri, Kahire/Beyrut, 1421/2000, s. 28.

²²³Meydânî, Emsâlu'l-Ḳur'ân, s. 27-28.

durumunun; filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin ile temsil edilmesi böyle bir meseldir.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا
سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَّرَعٍ أُخْرِجَ شَطْهُ فَآزَرَهُ
فَأَسْتَعْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ
مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Muhammed, Allah’ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta ve İncil’de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir.”(el-Fetih, 48/29)

2. Ma’kulün Ma’kulle Temsilî

Açıkça akılla idrak edilebilen iki durum birbiriyle temsil edilir. Nisa 77 nci âyette Allaha korkma duygusunun insandan korkma duygusuyla temsili bu duruma örnek bir temsildir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ
النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً

“Daha önce kendilerine, "(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin" denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar.” (en-Nisâ, 4/77)

3. Mahsûsun Ma’kulle Temsilî

Açıkça duyu organlarından biriyle algılanabilen bir durum açıkça akılla idrak edilebilen bir durumla temsil edilir. Kur’ân-ı Kerimin değişik yerlerinde ilmin aydınlıkla, imanın görmeyle, cehaletin körlükle temsili bu kabildendir.

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ
لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.” (el-En‘âm, 6/122)

4. Ma’kulün Mahsûsla Temsilî

Açıkça akılla idrak edilebilen bir düşünce veya duygu açıkça duyu organlarından biriyle temsil edilir. Mülk sûresi 6 ve 7 nci âyetlerdeki cehennemde volkanik patlama ve köpürmelerin, katı, kinli bir insanın öfkeden patlamasıyla temsil edilmesi buna yönelik bir örnektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَهِيَ تَفُورٌ تَتَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ
الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

“Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar.” (el-Mülk, 67/6-8)

5. Mahsûs ve Ma’kulün İççe Temsilî

Duyu organlarıyla anlaşılabilenler akılla idrak edilebilen şeylerle mezcolarak karışık bir şekilde temsil yapılır. Hadîd sûresi 20 nci âyette, yağmurun ardından tabiatın canlanması nedeniyle çiğçilerin sevinmesi ve sonrasında yeşil bitkilerin kuruyup sararmakla çer çöp haline gelmesi durumunun oyun, eğlence, süs, böbürlenme, çoğalma gibi hem duyu organlarıyla hem de akılla ancak idrak edilebilecek değişik unsurlarla dünya hayatının temsili bu temsil çeşidine bir örnektir.²²⁴

²²⁴Meydânî, *Emsâlu'l-Şur‘ân*, s. 28-31.

إِعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهُوَ وِزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتْرِيهَ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihâyet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.” (el-Hadîd, 57/20)

D. Tasvirin Hayâle veya Vâkıya Dayanması Bakımından Meseller

Bu tür mesellerde vârid olan tasvir ya hayâlî bir durum olur ancak hayâlî kavranabilir ya da bir vâkıyadan alıntı yapılan bir olay olur.

1. Tasviri Hayâle Dayanan Mesel

Bu temsil türünde belirtilen örnek tasvir hayâlî bir durumdur ve ancak hayâlî etmekle kavranabilir. Saffât sûresi 65 nci âyette yer alan zakkum ağacının başının şeytanın ağacına benzetilmesi ancak hayâlî kavranabilen bir durumdur.²²⁵

أَدْلِكَ خَيْرٍ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤْنَ مِنْهَا الْبُطُونَ

“Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Şüphesiz biz onu zalimler için bir imtihan aracı kıldık. O, cehennem dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır.” (es-Sâffât, 37/62-66)

2. Tasviri Vâkıyadan Alıntılanan Mesel

Bu tür meselde verilen örnek tasvir bir vâkıyadan, olgudan iktibas edilmiştir. Mesela Bakara sûresi 264 ncü âyette Allaha ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş amacıyla malını harcayan bir kimse, sert ve çıplak bir kayanın

²²⁵Meydâni, Emsâlu'l-Şur'ân, s. 31-34.

üzerindeki ince bir tabaka halindeki toprağa tohum eken, ancak sağanak bir şekilde yağan yağmurun içindeki tohumlara birlikte toprağı sel sularına katıp cascavlak bırakması sonucunda ürün almayı ummayan, hasat beklemeyen bir çiftçiye benzetilmesi bu kabildendir. Bu temsildeki örnek mümkün bir olaydan alıntılanmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْكَافِرِينَ

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.” (el-Bakara, 2/264)

VI. Kur'ân-ı Ker'im'de Mesel ve Kıssa İlişkisi

Kur'ân-ı Ker'im mesellerinin bir kısmını kıssalar teşkil eder.²²⁶ Kur'ân, anlattığı kıssanın heyet-i umumiyyesini (genelinden çıkan mesajı) darb-ı mesel olarak sunmuştur. Meselle kıssanın aralarındaki bu yönlü irtibattan dolayı mesel ile kıssa arasındaki ilişkiye değinmek isabetli olacaktır.

Kıssa lügatte bir olayı, haberi sebep ve sonuçlarıyla dinleyicilere nakletme anlamına gelmekte olup ıstılahta; geçmiş ümmetler, peygamberler ve olaylar hakkında ihbarda bulunup malumat vererek onlardan gerekli ibretlerin, öğütlerin alınmasını sağlayan hikâyelere denir.²²⁷ Kıssalar geçmiş hakkında malumat verdikleri için birer tarihi bilgi kaynağıdır. Meseller de önceki toplumların bilgi ve kültürünü yansıtmaları itibarıyla tarihi bilgi kaynağıdır. Bu itibarla geçmiş hakkında bilgi vermeleri açısından meselle kıssa arasında bir benzerlik ilişkisi mevcuttur. Kur'ân'dan önce Tevrat'ta da kıssaların mesel olarak darb edilmesi göz önüne alındığında, aralarında

²²⁶Bkz. Araf 174-176; Yâsin, 12-29; Kalem, 16-32.

²²⁷Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 144.

yakın bir işbirliğinin olduğu söylenebilir.²²⁸ Yukarıda zikredilen kıssanın tarifinden kıssanın eğitici bir yönü olduğu anlaşılmaktadır. Aynı özellik meselde de bulunmaktadır.²²⁹ Dolayısıyla her ikisinin birer eğitim-öğretim yöntemi ve kolayca anlamayı, anlaşılmayı ve öğretmeyi, öğretilmeyi sağlayan bir öğretim aracı olmaları onların birleştiği noktaları oluşturmaktadır.²³⁰

Meselle kıssanın birleştiği, benzeştiği yönleri dışında ayrıştığı, farklılık gösterdiği yönleri de vardır. Aşağıda maddeler halinde bu yönler izah edilmiştir.

- Her şeyden önce mesel kıssadan daha meşhurdur.
- Meselin üslubu kıssanınkinden farklıdır. Mesel, îcaz yani az sözle çok şey anlatma,²³¹ kıssa ise itnap yani sözü uzatarak anlatma üslubunu kullanır.
- Mesellerde bir meseleyi beyan etmek, kapalılığını kaldırmak ve vuzuha kavuşturmak asıldır.²³² Kıssalarda ise daha çok ibret alınması amacıyla olayı veya konuyu aktarmak ön plandadır.
- Meseller daha çok bir konuya veya soruna dikkat çekmeye ve varsa sorunsalı çözmeye yönelik irad edilirler. Yani mesellerde netice almak birincil amaçtır. Kıssalarda ise ibret almak, çıkarımlarda bulunmak önce gelir.²³³
- Mesel teşbih, istiare, mecâz ve temsil gibi edebi sanatlar içerir.²³⁴ Kıssa ise herhangi bir edebi unsur içermeyebilir.
- Mesel lafızlarla sağlanır, kıssa manalarla.²³⁵

²²⁸Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 174.

²²⁹*et-Terbiyetu'l-İslâmiyye*, Et-Terbiyetu bi-Darbi'l-İslâm, 1/63

²³⁰Özcan, “*Mâturidi’ye Göre Kur’ân’daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi*”, s. 103-117.

²³¹Şahâte, *Ulûmu'l-Kur’ân*, s.10, 24-25.

²³²Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 72.

²³³Yusuf, 12/111; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 45.

²³⁴Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis*, 1, 292.

²³⁵Mâverdî, *el-Emsâl ve'l-Hikem*, I, 21-22.

- Meselin lafızları üzerinde avam ve havas (uzman) herkesin bir nevi ittifakı vardır.²³⁶ Beşer kaynaklı kıssanın lafızlarında ise ihtilaflar bulunabilir. Bir mesel sözleri bakımından halk ve edebiyatçılar tarafından aynı şekilde telaffuz edilip aktarılırken, bir kıssanın lafızları aktaran veya anlatanlar tarafından eksik veya doğru kabul edilmeyip olduğu şekliyle telaffuz edilerek aktarılmayabilir. Kur'ân kıssalarında ise bu husus söz konusu değildir.

- Mesellerde mübalağalı ifadeler olmaz; kelimeleri vecîz, manaları dolgundur.²³⁷ Buna karşın kıssalar lafızlarının adedi bakımından zengin olup muhteva yönündende çok tafsilatlıdır. Beşer kaynaklı kıssaların bu özelliği Kur'ân kıssaları için söylenemez.

- Mesellerde kalite ve üstün nitelik mevcuttur. Onlarda herhangi bir noksanlık veya eksiklik bulunmaz. Kıssalarda ise kalite ve üstün nitelik bulunmayabilir. Kıssalarda anlatılan bilgiler hatalı veya eksik olabilir. Ancak bu durum Kur'ân kıssaları için mevzubahis değildir. Kur'ân kıssalarında hazfedilen bölümler eksik bilgi verildiğine işaret etmez bilâkis mahzufa delâlet eden lafızların delâleti ve manaların levâzımıyle uzmanları tarafından doldurulmak üzere boş bırakılmıştır.²³⁸

- Mesel toplumun kültürel gelişimine ve alışkanlıklarına uygunluk gösterir. Kıssa ise uygunluk göstermeyebilir. Nitekim edebiyatta gerçek kıssalar olduğu gibi hayâlî kıssalar da vardır.²³⁹ Kur'ân, mesajının daha iyi anlaşılması için muhatapların bildiği kıssaları aktardığı gibi mesel şeklinde itibârî veya temsilî kıssaları da nakledilebileceği ileri sürülmüştür.²⁴⁰ Ancak bu görüş kıssalarla alakalı ifade edilen

²³⁶Mâverdi, *el-Emsâl ve 'l-Hikem*, I, 21-22.

²³⁷Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 45.

²³⁸Meydânî, *Emsâlu 'l-Kur'ân*, s. 135.

²³⁹Karaman, Hayretin, Dönmez, İ. Kafi, Çağrıç, Mustafa, Gümüş, Sadrettin, Turgut Ali; Kur'ân Yolu, III, 212.

²⁴⁰Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, VIII, 260; Feyyaz, *el-Emsâl* s. 230; Özsoy, Güler, s. 825.

“Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz. (el-Kehf, 18/14)” âyetiyle ters dūŖmektedir.

Buraya kadar bir sonraki bölüme zemin oluŖturmak üzere Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerin eŖitli yönlerden incelemesi yapıldı. Sonraki bölümde Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bazı mesellerden örnekler verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KER'İM'DEN MESEL ÖRNEKLERİ

Kur'ân-ı Kerîm evrensel bir kitaptır. Hitabı geneldir. Bu yüzden herkes tarafından anlaşılması zaruridir. Bundan dolayı Kur'ân, konularının anlaşılıp kavranması için mesel'e önemle yer vermiş, onlar vasıtasıyla zor ve ağır konuları insanın iç ve dış dünyasından örneklendirerek izah etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller hayatın değişik pek çok alanına ilişkin konularda örnekler ihtiva etmektedir. Bakıldığında Kur'ân'ın daha çok hak, batıl, tevhit, şirk, iman, küfür, nifak ve ahiret ahvaline ait konularında örnekler sunduğu, bunun yanı sıra ahlak, aile ve toplum meselelerine ilişkin konularda da örnekler verdiği görülecektir.

Çalışmanın bu bölümünde Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı meseller, temsil yönleri, yani muhtevaları esas alınarak belli başlıklar altında derlenmiştir. Bu işlemi yaparken önce meselin ana konusu genel başlık altında belirtilmiş, sonra da alt başlık altında kendisiyle misal verilen “müşebbehün bih” ve “müsteâr minh” zikredilmiştir. Mesellerin gruplandırılmasında konu itibariyle birbirine benzer veya yakın olanlarının aynı başlık altında toplanmasına özen gösterilmiştir. Mesellerin gruplandırılmasıyla alakalı olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bir mesel değişik bakış açısına göre veya varsa meselin içerdiği diğer konusuna göre farklı kategoride de değerlendirilebilir. Bu, araştırmacının veya okuyucunun konuya nasıl ve hangi zaviyeden baktığıyla alakalıdır. Dolayısıyla mesellerin buradaki tasniflendirilerek belli bir başlık altında toplanması kesin ve mutlak bir uygulama değildir. Bundan başka, çalışmanın hacmi düşünülerek kimi uzun mesel içeren âyetlerin Arapçasında ve meâlinde ihtisâra gidilmiştir. Bu durumu belirttikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bir kısım meselleri ana konu başlıkları ve meselin muhtevâsının belirtildiği alt başlıkları altında şöyle sıralayabiliriz.

I. İtikâdî Konularla İlgili Meseller

A. Cevher ile Cüruf

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْنُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

“O, gökten su indirdi de vadiler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile bâtila böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.” (er-Ra‘d,13/17)

Bu âyet hak ve taraftarları ile bâtil ve taraftarları hakkında Allah’ın verdiği bir darb-ı meseldir.²⁴¹ Bu meselde hak, suya, cevhere, bâtil ise köpüğe, cürufa benzetilmiştir. Su yerde kalır ve canlılara hayat verir, köpük ve çerçöp ise bir kenara atılır. Saflaştırılıp değişik süs eşyası veya değişik nesnelere yapmak için ateşte eritilen madenlerin üzerindeki cüruf da atılıp yok olup gider, sonuçta yararlı olan cevher kalır. İşte hak ve taraftarlarıyla karşısındaki bâtil ve taraftarlarının durumu da böyledir. Bâtil bir süre hakkın önüne geçmiş, üste yükselmiş olsa da sonunda hak yani gerçek ve onun savunucuları galip gelir. Neticede hak kalıcı, bâtil ise köpük ve cüruf gibi değersiz ve geçicidir.²⁴²

B. Karanlık ve Aydınlik Yol

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.” (el-Bakara, 2/257)

²⁴¹Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 522-523; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 74.

²⁴²Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, III, 282.

Zulümat (karanlık) ve nur (aydınlık) Kur'ân'da birbirinin karşılığı olarak kullanılır. Kur'ân'da zikredilen her karanlık ve aydınlıktan maksat -el-En'âm sûresi 1. âyeti hariç- küfür ve imandır. Küfür, yolu karanlık olduğu ve gözleri gerçeği görmekten, kalpleri iman hakikatini anlamaktan alıkoyduğu için karanlık diye isimlendirildi. İman ise, yolu aydın olup delilleri ve göstergeleri açıkladığı için aydınlık diye isimlendirildi.²⁴³

Kur'ân-ı kerîm'de zulümat ve nurdan bahseden âyetlerde karanlığın çoğul, aydınlığın ise tekil olarak getirilmesi de manidardır. Çünkü küfür ve dalâlet türlü türüdür. İslâm dini ise tektir ve hiçbir zaman değişmez. Kısaca bâtil çok, hak ise tek'tir.

C. Sivrisineğin Yaratılması

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

“Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla bir çoklarını saptırır, bir çoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.” (el-Bakara, 2/26)

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine ortak koşanların ortak koştukları şeylerin zayıflığını, basitliğini ve önemsizliğini ifade etmek için bazen bir örümcekle, bazen de bir sivrisinekle temsil getirmekte ve onların âcizliğini gözler önüne sermektedir. Kâfirlere cahil ve inatçı kesim de küçük ve basit olarak gördükleri şeylerin Kur'ân'da mesel olarak getirilmesini garipsemektedirler. Hâlbuki temsilde garipsemek diye bir şey olmaz. Çünkü temsil getirmek, o şeyle ilgili mana derinliğini ortaya çıkarmak, üzerindeki örtüyü kaldırmak ve mevhumu görünür hale getirmek için yapılır. Eğer mümesselün leh (kendisi için örnekleme yapılan şey) büyük ve önemli ise, mümesselün bih (gösterilen örnek) de o değerdedir. Yok, eğer kendisi için

²⁴³Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, I, 191.

örnekleme yapılan şey basit ise gösterilen örnek de o nispette basit olur. Mesela Kur'ân'da hak açık, net ve büyük olması bakımından ziya (ışık) ve nur (aydınlık) ile, bâtil ise, tamamen hakkın taşıdığı sıfatların zıddını barındırması yönünden zulmet (karanlık) ile örneklendirildi. Bu bakımdan Cenâb-ı Allah örümcek ağını (evini) zayıflıkta, basitlik ve önemsizlikte bunların inançlarına örnek gösterip sinekten de daha basit olarak değerlendirdiği için bunların durumlarını sivrisinek sineğe göre daha basit bir yaratık olan sinekle değil, sivrisinekle misallendirdi.

Kâfirlerin garipsedikleri ancak adetleri ve durumları hep insaf ölçüleri içinde hareket etmek, olayları akıl süzgeci içinde değerlendirmek olan müminler böyle bir temsili ya da ders çıkarılacak bir örneği işittiklerinde, o şeyin gerçekten hak olduğunu bildiler. Cehaletleri akıllarına baskın çıkmış olan kâfirler ise, bu örneği duyduklarında büyüklük tasladılar, kibirlendiler, inat ettiler ve bunun bâtil olduğu yargısına vardılar, dolayısıyla da inkâr yoluna gittiler, temsilin yer aldığı kitabı kabul etmediler. Netice de bu temsil müminlerin hidâyetlerine, doğru yolu bulmalarına neden olurken, fâsıkların da sapıklığına neden olmuştur.

İnsanlar genelde herhangi bir hususta bir darb-ı mesel vermek istediklerinde, hayvanlardan, kuşlardan, böceklerden hep örnekler vermişlerdir. Bununla ilgili örneklerden bazıları şunlardır: “Karıncalardan daha toparlayıcı, sineklerden daha atak (cüretkâr), maymundan daha uyanık, pervaneden (kelebekten) daha zayıf, güveden daha zararlı, daha çok yiyen, sivrisinekten daha güçsüz ve sivrisineğin beyninden daha değerli.”²⁴⁴

Öte yandan diğer varlıklara nazaran; sivrisinek ve daha küçük daha önemsiz varlıklarla temsil getirmek temsilde bulunulan şeyin düzgünlük ve sıhhatine halel getirmediği gibi o şeyin daha iyi kavranmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca böyle küçük varlıklarla temsil getirmek, karşı delil getirecekleri de aşırı hayret ve acizliğe düşürerek onlara tutunacakları bir delil, teşebbüs edecekleri bir emare ve iz

²⁴⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 110, 112; Neseî, *Ebu'l-Berekat, Abdullah b. Ahmed; Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, (thk. Yusuf Ali Bedevî), 1. bs., nşr. Daru'l-Kelimi't-Tayyip, Beyrut, 1419/1998, I, 72; İbn Âşûr, *Tahrîr*, I, 306.

bırakmayarak onların hakka itimat etmelerini temin eder.²⁴⁵ Ayrıca Allah küçük büyük her şeyin rabbıdır. Sivrisineğin de filin de rabbıdır. Sivrisnekte ki mucize bizzat filde de mevcuttur. Bu mucize de Allah'tan başkasının bilemeyeceği saklanmış, gizlenmiş bir hayat mucizesidir. Bu meseldeki öğüdün hacim ve biçimle alakalı yoktur. Mesel ancak aydınlatmak ve bilinçlendirmek için getirilmiştir.²⁴⁶ İnananlar Allah'tan gelen her şeyi şeksiz, şüphesiz, sorgulamasız kabul ederler. Bu yüzden inanmayanların aksine bir mümine düşen, tevâtürle gelen Kur'ân-ı Kerîm'deki haberlerin içinde bir hakikati barındırdığını bilmek ve olduğu gibi ona iman etmektir.

D. Beceriksiz Köle ile Hünerli Köle

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّْا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“İlah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler. Allah (şöyle) iki adamı da misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yükür. Nereye gönderse olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?” (en-Nahl, 16/75-76)

Ard arda zikredilen her iki meselin asıl amacı, Allah'ı her türlü ortaklık iddialarından tenzih edip tevhid ilkesini vurgulamaktır. Temsili bir tasvirle şirk inancının anlamsızlığını ve mantıksızlığını ortaya koymaktır. Burada örnekleri verildiği gibi gerek ekonomik ve sosyal yönden gerekse psikolojik ve ahlâkî bakımdan farklı statüde bulunan iki insan arasında bile bir denklikten söz edilmesi açıkça bir aykırılık ve haksızlık teşkil ettiğine göre, Allah ile diğer varlıklar arasında nasıl bir eşitlik veya benzerlik kurulabilir?²⁴⁷

²⁴⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 112.

²⁴⁶; Kutub, Seyyid; *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 17. bs., nşr. Daru's-Şuruk, Beyrut/Kahire, h. 1412, I, 51.

²⁴⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 622-623; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 126; Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, III, 422.

Putların kullarıyla Allah'ın kullarından bahsedilen bu âyette, Allah putlara kulluk edenleri hiçbir şeye mâlik olmayan yani köleye benzetmiştir. Köle bırakın bir şeye mâlik olması, hür iradesiyle dahi bir karar bile alamaz. Ama mümin öyle değildir. Allah ona rızık verir, o da o rızıkı diğer müminlerle yerine göre gizli ve açık paylaşır, infakta bulunur. Dolayısıyla bu ikisi yani Allah'a kulluk eden mümin ile putlardan medet uman birbirlerine denk değildir.²⁴⁸ Öte yandan âyette dolaylı olarak yüce Allah tarafından insanlar için olumlu ve gerekli görülen bazı imkân ve niteliklerin de altı çizilmiş bulunmaktadır ki bunlar; iktidar sahibi olma, maddî imkânlarla sahip olma, infakta bulunma, ifade gücü, özgürlük, üstlendiği işi hayırlı ve başarılı bir şekilde nihâyetlendirme, adaleti uygulama ve istikamet sahibi olma şeklinde ifade edilebilir.²⁴⁹ Eşsiz örneklerle karşılaştırmalı olarak tevhit inancının anlatıldığı bu âyetlerle Allah insana, kendisinden başka ibadet edilecek veya rızıklandırılacak bir mabud ve rezzâkın olmadığına, onun dışındaki varlıkların yardıma muhtaç birer âciz yaratıklar olduğuna dikkat çekmektedir.

E. Köle Efendisine Denk Olur mu?

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.” (er-Rûm, 30/28)

Bu âyet muhatabı müşrikler olmak üzere şirkin butlânına yönelik getirilmiş bir darb-ı meseldir. Kur'ân'ın bazı konular için insanların yakın çevrelerindeki olay veya ilişkilerden temsil getirme üslûbunun bir örneğini yansıtan bu âyette, Allah'a şirk koşma, yani O'nu tanrı kabul etmekle beraber başka bazı varlıkları da tanrılıkta O'na ortak olarak görme yaklaşımının çelişki içeren bir tutum olduğu somut bir örnek

²⁴⁸Taberî, Ebu Ca'fer; *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, (thk., Ahmed Muhammed Şakir), 1. bs., Müessesür'r-Risale, Beyrut, 1420/2000, XVI, 260; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 246.

²⁴⁹Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, III, 422.

anlatımla ortaya konmaktadır. Bu örnek özetle “Köleyi efendisine eşit saymıyorsunuz da, yaratılmış olanı yaratıcısına nasıl eşit görürsünüz?” anlamında bir eleştiri ve uyarı anlamı taşımaktadır. Öte yandan âyetin anlamının Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Mekke müşriklerinin şirk tarzı ile sınırlı düşünülmemesi gerekir. Âyetin bütün zamanlar ve coğrafyalar için geçerli olan bir mesajı vardır, o da şudur: Hangi saikle ve hangi biçimde olursa olsun, Allah’ın yegâne yaratıcı olduğu, mutlak iradesini hiçbir gücün sınırlayamayacağı gerçeği ile bağdaşmayan her inanç ve O’ndan başkasına kulluk etme veya kullukta başkasını aracı kılma anlamı taşıyan her davranış şirktir ve âyette vurgulanan çelişkiyi taşır.²⁵⁰

F. Örümcek Evi

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ إِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ

“Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi! Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da başka ne tür şeylere taptiklarını biliyor. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar.”(el-Ankebût, 29/41,43)

Âyetlerde, noksan sıfatlardan münezze olan Allah müşrikler ile kendisi dışında dost edinilen varlıkların zayıf olduğunu zikrederek, onların bu durumunu ve inanışlarını örümcek evine benzetti.²⁵¹ Örümcek evinin zayıflığı meşhur bir meseldir. Örümcek evi bir evde bulunması gereken nitelikleri kendisinde bulundurmamaktadır. Bir evin asgari düzeyde dışarıya karşı taştan, ahşaptan veya başka bir malzemedan bir gölgeliği, güneşliği veya bir korumalığı olur ki o evi sıcaktan, soğuktan, tozdan topraktan, yağmurdan veya haşerattan korusun. Örümcek evinin ise ne bir gölgeliği,

²⁵⁰İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 307; Karaman, Hayretin ve Diğerleri, Kur’ân Yolu, IV, 310-312.

²⁵¹İbn Kayyim, *el-Emsâl*, s. 188..

ne de bir korumalığı bulunmaktadır. O nedenle içeriye güneş, su, toz, toprak ve her türlü haşere nüfuz eder. En küçük bir şeyle tahribata uğrar. İşte Allah'ın dışında dost edinilen ve medet umulan varlıklar da böyledir. Onlar kendileri zayıf ve aciz birer yaratıklardır, başkalarına herhangi bir faydaları olmaz. Yine âyette ilahlar anlamında âlihe kelimesinin yerine veliler anlamındaki evliya kelimesinin kullanılması da yalnız açık şirke değil, gizli şirke işaret etmektedir.²⁵²

Kur'ân'ın sinekten, örümcekten temsiller getirmesi meşhurdur. Bu temsillerin verilış amacını idrak edemeyen o günkü Kureyş'in cahilleri ve sefihleri, "Muhammed'in Rabbi, sinekten, örümcekten temsiller getiriyor" diyerek alaycı bir yaklaşım sergiliyorlardı. Bununla ilgili olarak ta âyette bu tür mesellerin "insanlar" için verildiği, onu ancak bilenlerin anlayabileceği belirtilmiş, cahil kimselerin ise bunu anlayamayacaklarına işaret edilmiştir.²⁵³

G. Gökten Düşüp Parçalanıp Kuşlar Tarafından Kapılan Kişi

حُنْفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيْقٍ

"Allah'a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir. " (el-Hâc,22/31)

Âyet Allah'a ortak koşanların nefislerini helak ettiklerini temsilî bir yolla anlatmaktadır. Allah'a ortak koşanların sonu helak olmaktan uzak değildir. Bu gibilerin durumları gökten düşüp kuşun kaptığı kimsenin durumuna veya rüzgarın uzak bir yerden sürükleyip yere çaktığı kimsenin durumuna benzer. Âyette iman yüceliğiyle göge benzetilmiştir. Mümin kimse bir nevi göge yükselmiş olur. İmanı terkedip Allah'a ortak koşan kimse ise gökten düşen kimse gibidir. Bu kişinin hevâ ve hevesleri bir kuş gibi onu yakalayıp kavrar, fikirlerini paramparça eder, şeytan da

²⁵²Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 454-455; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 677.

²⁵³Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 455; Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2737.

dürtüleriyle onu dalâlet vadisine doğru sürükler. Neticede imanın manevi yüksekliğinden küfrün çukuruna düşer.²⁵⁴

H. Sinekten de Aciz

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبَ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

“Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.” (el-Hâc, 22/73)

Âyette sâir mesellere örnek eşsiz bir temsilî anlatım vardır. Cahiliye devrinin putperest insanlarına taptıkları putların bir sinekten bile daha âciz oldukları ifade edilmektedir. Sinek çok zayıf bir varlıktır ancak yine de bir canlıdır ve doğada kendisine biçilen bir görevi yerine getirme kapasitesi vardır. Âyet bir sineğe karşı dahi kendisini koruyamayan cansız putlara dua ve ibadet ederek onlardan medet uman cahiliye devri Araplarının durumunu eleştirerek bu davranışlarındaki mantıksızlığı çok güzel bir misal ile ortaya koymaktadır. Sinek ve sineklerden kendilerini sakınamayan putların âciz olması gibi, bu âciz putları Allah'a ortak edip onlara çağrıda bulunarak dua eden ve onlardan ihtiyaçlarını gidermesi için bir şeyler bekleyenler de âcizdirler.²⁵⁵

İ. Öfkeden Yüzü Simsiyah Kesilenler

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَكُظِيمٍ أَوْ مَنْ يَنْشَوُّ فِي الْحَلِيَّةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ
غَيْرُ مُبِينٍ

“Onlardan biri, Rahmân'a örnek kıldığı (isnad ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir. Süs içerisinde (narin bir

²⁵⁴ Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, (çev. İsmail Aslan), Ravza Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 264.

²⁵⁵ Zemaşerî, *Keşşâf*, III, 171; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 251; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, XVII, 277.

biçimde) yetiştirilen ve tartışmada (delilini erkekler gibi) açıklayamayanı mı Allah'a isnad ediyorlar?”(ez-Zuhruf, 43/17,18)

Müşrikler hem meleklerin hem de Allah'a ortak koştukları putların dışı olduklarına inanır ve de bu dışı putları Allah'ın kızları olarak kabul ederlerdi. Bu tür inanışlarıyla bir temsilde de bulunarak kızları Allah'a isnat ederlerdi. Bu isnatlarıyla kendileri müjdelence, yani kız çocuğu sahibi olduklarında kederlenir ve çok öfkelenirdiler. Hatta öfkeden deliye dönerlerdi. İşte müşriklerin yaşadığı bu ruh halinin tasviri âyette “öfkeden yüzleri simsiyah kesilirdi” şeklinde ifade edilmiştir. İslâm öncesi yaşanan ve müşrikler tarafından gerçekleştirilen bu durum kız çocuklarının diri diri kuma gömülmesine kadar giderdi. İslâm dini bu ve buna benzer birçok cahiliye âdetini kaldırmış ve yasaklamıştır.²⁵⁶

K. Tartışmak İçin Temsil Getirenler

﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُونَ وَقَالُوا أَلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ

“Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca bir de ne göresin senin kavmin (seni susturacak bir delil buldukları zannıyla) hemen şamata etmeye başlar. Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa İsa mı?” dediler. Bunu sadece seninle tartışmak için ortaya attılar. Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur.” (ez-Zuhruf, 43/57,59)

Hz. Peygamber müşriklerin taptıkları hakkında onlara “Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız (21/98)” âyetini okuyunca müşrikler de Hz. Peygambere: Sen Meryemoğlu İsa'nın peygamber olduğunu iddia edip ona ve annesine övgülerde bulunmuyor musun? Biz biliyoruz ki Hristiyanlar ona ve annesine ve de meleklerle kulluk ediyorlar. Eğer onlar cehennemdeyseler biz ve ilahlarımızda onlarla beraber cehennemde olmaya razıyız, diyerek sevindiler. Bunun üzerine peygamberimiz sustu. Peygamberimizin susup tartışmaya girmemesi üzerine müşrikler bir açık yakaladıklarını zannederek söylemlerini devam ettirmek suretiyle büyük gürültü koparttılar. Öyleki bunu bir

²⁵⁶Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, IV, 107; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, 267; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 142.

mesel gibi dolaştırmaya çalıştılar. Olayların sonrasında inen bu âyetle de müşriklerin böyle bir temsilî hak ile bâtılın arasını temyiz için değil, bilakis tartışmak ve üstün gelmek için getirdikleri belirtildi. Müşriklerin kendilerini haklı çıkarmak için getirdiği bu temsil bâtıl bir temsildir. Çünkü Hz. İsa tapınılacak bir ilah değildir. O bir âyet olarak Âdem peygamber gibi aracısız yaratılmış, diğer peygamberler gibi nübüvvetle şereflendirilerek İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiş bir kuldur.²⁵⁷

L. Necis Oldukları İçin Mescid-i Haram'a Giremeyenler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfıyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (et-Tevbe, 9/28)

Bu âyetle müşriklere pislik benzetmesinde bulunulmuştur. Buradaki pislik onların içlerindeki kötülüğün pislîğidir. Onların bu şekilde anılmasına neden olan şey, itikâtlarının bozuk ve zararlı oluşu ve de Allah'ı inkâr etmeleri nedeniyledir. Onlar bu halleriyle Mescid-i Haram'a değil girmek, ona yaklaşamazlar bile.²⁵⁸ Yaklaşamamalarının illeti neceslikleridir. Yani içinde buldukları şirk durumudur. Bu türlü necaset ruhsal manevi bir necasettir, yoksa maddi bir necaset değildir. Şirk necâset menzilesindedir.²⁵⁹ Buradan hareketle denilebilir ki, şirk pislîği maddi ve fizikî temizlik malzemeleriyle çıkmayan bir pisliktir. O ancak tevhitte, tek Allah'a yönelmekle temizlenecek bir necaset halidir.

M. Denk Olmayan İki Grup

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

²⁵⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 260-261; Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, IV, 111.

²⁵⁸Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 494; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l Munir*, X, 74.

²⁵⁹İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 307.

“Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?” (Hûd, 11/24)

Kâfirlerin durumu görme ve işitme duyularından mahrum kimselere, müminlerin durumu da gören ve işiten kimselerin durumuna benzetilmektedir. Bunlar gerçekleri görme, işitme, anlama, kabullenme ve faydalanma hususunda eşit olamayacakları gibi, gerek Kur’ân’dan gerekse evrendeki kevnî âyetlerden faydalanma, ibret alma ve doğru yolu bulma hususunda da eşit değillerdir.²⁶⁰ Burada olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm pek çok meselinde iki mütefâvit manayı bir arada cem etmektedir. Karşıtlarını bir arada zikrederek mukâyeseli bir anlatım sunmaktadır.

N. Tatlı Su ile Tuzlu Su

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أجاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ
جَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاجِرَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir; içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan istemeniz ve şükretmeniz için gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün.” (el-Fâtır, 35/12)

Tatlı ve tuzlu iki deniz mümin ve kâfir için getirilmiş bir darb-ı meseldir. Nasıl ki tatlı su, içenin susuzluğunu giderir ve rahatlatır, tuzlu su ise acılığı ve tuzluluğuyla içenin boğazını yakıp susuzluğunu gidermez dolayısıyla da birbirine denk olmaz, mümin ile kâfir de böyledir, birbirine denk değildir. Aynı şekilde temsile göre iyi kimseyle kötü kimse de birbirinin eşiti değildir.²⁶¹ O halde iyi bir mümin tatlı su gibi tatlı dilli ve yumuşak huylu olmalıdır. Kaba ve katı kalpli bir münkir olmaktan uzak durmalıdır.

²⁶⁰Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 9; Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, III, 161.

²⁶¹Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 604; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 521.

O. K r ve Gören, Nur ve Zulumat

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرَ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورَ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَن فِي الْقُبُورِ

“K r ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile  l ler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.”(el-Fâtır, 35/19-22)

Karşıt anlamlı bir takım kavramsal kelimeler içeren bu âyet genel olarak hak ile bâtılın tasvirine yönelik bir mesel’dir. Bu meselde k r k fire, gören mümine, zul mat küfre, nur İsl ma benzetilerek gölge cennet bahçelerinde ki gölgeyle, sıcaklık cehennem ateşindeki sıcaklıkla, diriler müminlerle,  l ler k firlerle temsil edilmiştir.²⁶² âyette de açıkça anlaşılacağı üzere insan tabiatının hoş karşıladığı her türlü olumlu ve yararlı Şey, iman ve İslam’ın temsil ettiği hak tarafındadır. İnsan doğasına, ruhuna sıkıntı veren diğer Şeyler ise bâtılın tarafındadır.

P. Yüzüstü Yürüyen Kişi ve Dimdik Yürüyen Kişi

أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Şimdi, yüzüstü kapanarak d şe kalka yürüyen mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?”(el-Mülk, 67/22)

Bu  yette mümin ile kâfirin durumları temsilî olarak anlatılmaktadır. İbn-i Abbâs âyetin, delâlet yolunda giden kimse ile hidâyet yolunda giden kimse için getirilmiş bir temsil olduğunu ifade eder. Buna göre, mümin görüşü sağlam ve basiretli bir Şekilde doğru yol üzerinde tehlikelere karşı emniyetini alarak yürüyen kimse, kâfir ise  m  gibi görmeden basiretsiz bir Şekilde, yüzüstü cehennem yolunda yürüyen kimsedir.²⁶³ Buna göre gerçek bir mümin hep istikamet üzeredir. Zaten f tiha suresinde onun duası devamlı “Rabbimiz bizi sır t-ı mustak me yönel” dir.

²⁶²S b n , *Safvetu’t-Tefâsir*, II, 522.

²⁶³Zemahřer , *Keşşâf*, IV, 584; Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, III, 396-398.

R. İnsanlar Arasında Işıkla Yürüyenler ile Karanlıktan Çıkamayanlar

أَوَمَنْ كَانَ مِيتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ
زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.” (el-En‘âm, 6/122)

Bu âyette Yüce Allah mümin ve kâfir için bir temsilde bulunarak mümini insanlar arasında hidâyet ışığıyla yürüyen diriye; kâfiri de karanlıklar içinde kalan ve bir yol bulup ta çıkamayan bir ölüye benzetmiştir. Kâfir adeta gözleri âmâ olan bir ölü mesabesinde olan ve yolunu kaybeden; mümin ise Allah’ın kalbine hidâyet nuruyla hayat verdiği ve Kur’ân ile dalâletten kurtardığı kimsedir. Mümin eşya üzerinde kendisine verilen hidâyet ışığıyla düşünerek hak ile batılı temyiz eder, kâfir ise karanlıklar içinde bocalayıp durur. Bu ikisi bir olabilir mi?²⁶⁴ Elbette olmaz.

Âyette geçen kavramlar hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimine göre buradaki nur hidâyet veya iman, kimine göre ise Kur’ân veya hikmettir. Bazılarına göre ise âyette geçen ölüm, cehalet; ölüye hayat verilmesi ise ilim anlamındadır. Bu durumda, cehâletin karanlığında olan bir kimse ölü gibidir, bu kişi ancak ilim ışığıyla hayat bulur.²⁶⁵ Mümin, elinde ve zihninde bulunan Kur’ân’ın saçtığı ışık sayesinde kesintisiz önünü gören ufku açık kimsedir.

S. Bâtıla ve Hakka Tabi Olanlar

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ
بَالَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ

“İnkar edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; İşte Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır. İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır- inananların ise Allah günahlarını örtmüş ve

²⁶⁴Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 385.

²⁶⁵Kurtûbî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VII, 78; Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, II, 152-153.

hallerini düzeltmiştir. Bu, inkâr edenlerin bâtila uymaları ve inananların Rablerinden gelen gerçeğe uymalarından dolaydır. İşte Allah, onların örnek teşkil edecek durumlarını insanlara böyle anlatır.”(Muhammed, 44/1,3)

Allah Teâlâ âyetin bulunduğu Muhammed sûresine iki grup hakkında temsil getirerek başlamıştır. Bu iki grup kâfirler ve müminlerdir. Bu temsile göre bâtilın peşinden gitmek kâfirlerin işi, hakkın peşinden gitmek ise müminlerin işidir. O halde bâtilı takip edip iman etmeyenlerin eylemleri değer bakımından bir anlam ifade etmeyecek, işe yaramayacak, Allah katında da bir karşılığı olmayacaktır. Hakkı takip ederek iman edenlerin amelleri ise dünya ve ahiret hayatında kendilerine yarar sağlayacak, Allah katında da karşılık bulacaktır. Bu temsille yüce Allah bâtila tabi olanlarla Hakka tabi olanları güzel bir mukayese ile insanlara anlatmaktadır.²⁶⁶ İnsan da bu dünyada kendi irade veya tercihiyle ya hak yolundan gidip cennete ulaşacak ya da bâtila uyarak cehenneme gidecektir.

T. Verimli Toprak Verimsiz Toprak

وَالْبَلَدِ الطَّيِّبِ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يُخْرِجُ إِلَّا نَجِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ

“(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredek bir toplum için biz âyetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.”(A‘raf, 7/58)

Bu âyet mümini iyi toprakla, inançsız ise kötü toprakla temsil eden bir darb-ı mesel’dir. Mümin, Allah’ın kitabındaki vaaz ve öğütleri dinleyip ona göre hareket ettiği ve başkasını da ondan faydalandığı için âdetâ; kendisine bol yağmur isabet edip te bol ve verimli bitki çıkaran iyi bir toprağa benzetildi. İnançsız ise vahye kulak vermeyen bu nedenle kendisinden bir fayda ve hayır husule gelmeyen kimse olması hasebiyle; toprağının sıcaklık, bataklık gibi etkenlerden dolayı bitkilerinin zorla, meşakkatle ve az olarak çıktığı bir toprağa benzetildi. Şu halde mümin temizdir, onun

²⁶⁶Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, III, 322; Hâzin, *Lubâbu’t-Tevil*, IV, 140; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Munir*, XXVI, 76.

ameli de temiz toprak ve ürünü gibi temizdir. Kâfir ise bunun tersidir.²⁶⁷ Âyet telmih yoluyla müminin temiz ve verimli bir kişi olması gerektiğine işârette bulunmaktadır. Aksi ise kâfirin halidir.

II. Kâfirlerin Değişik Halleriyle İlgili Meseller

A. Engin Denizde Karanlıklar ve Bulut Kaplı Dalgalar Arasında Kalan Adam

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرِيهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

“Yahut (inkârcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.” (en-Nûr, 24/40)

Bu âyette inkârcıların kötü olan itikâtları için üst üste kümelenmiş yoğun karanlıklar temsil olarak verildi. Kâfirler imansızlık buhranlarından dolayı, engin bir denizde boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir insanın haline benzetildi. Temsile göre deniz kâfirin kalbi, artarda gelen dalgalar o kalbi bürüyen cehalet, karanlık bulut ise o kalbin mühürlenmesidir. Temsil “Bir kimseye Allah nûr vermemişse artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur” denilerek bitirildi ki, bu da temsilin ve açıklamada güzelliğin doruk noktasını oluşturmaktadır.²⁶⁸

B. Kâfirlerin Kör, Sağır ve Dilsiz Şeklinde Nitelenmeleri

Münafıkların akli melekelerinin nasıl çalıştığı hakkında haber veren konuyla ilgili âyetlerden biri şöyledir:

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

²⁶⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 122; Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, II, 213; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 430.

²⁶⁸Yazır, *Hak Dînî*, V, 3526; Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 252; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 314.

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”(el-Bakara, 2/7)

Âyette zikredilen kalplerin mühürlenmesi ifadesi mecâzî bir ifade olup hakkı kabul etmeyen ve ona inanmayan, dinin maksatlarını yerine getirmeyenlerin durumu hakkında Allah'ın verdiği bir temsildir. Buna göre dinin yükümlülüklerini yerine getirmeyen ve dinin amaç ve hedeflerine göre davranmayanların kalpleri mühürlüdür. Sadece kalpleri değil görme, duyma gibi idrakleri de kapalıdır. Bu âyetle inkârcıların kalpleri hakka karşı diretmeleri sebebiyle âdeta mühürlü bir kaba benzetilmiştir. Böyle bir kalpte günahlar çok olunca kalbin menfezleri kapanır, içeriye hidâyetin nuru, imanın ışığı nüfuz edemediği gibi içerisinde bulunan küfür de o kalpten bir yol bulup ta dışarı çıkamaz. Dolayısıyla kalbin sahibi imandan mahrum kalır. İşte bu mahrumiyet bir mühürdür. Bu gibilerin kalplerinin dışında kulak ve göz gibi idrak organlarına da mühür ve perde çekilmiştir. Kulakları ve gözleri sanki kesif bir örtüyle kapanmış gibidir. Bunlar hidâyet nuruyla bakmaktan mahrum oldukları için anlama, akletme, fihketme idraklerinden yoksundurlar. Bu nedenle doğru yolu göremezler, hakkı işitemezler, anlamazlar, akledemezler.²⁶⁹

Konuyla ilgili bir başka âyet şöyledir:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“İçlerinden, (Kur'ân okurken) seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler de onlara inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkâr edenler, "Bu (Kur'ân) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil" derler” (el-En'âm, 6/25)

Bu âyette inkârcılar ve müşriklerin hak ve hakikat karşısında duyarsız oldukları temsili istiâre ile açıklanmaktadır.²⁷⁰ İnkârcıların Kur'ân'a muhalif olmaları, onu kabul

²⁶⁹Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 48-49; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 27; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2010, I, 47.

²⁷⁰Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 357.

kulağıyla ve sahih bir itikatla dinlemekten irak olmaları durumu âyette kalplerine örtü, kulaklarına ağırlık verdik ifadeleriyle izah edilmiştir.²⁷¹ Onların bu durumu kendi bencil tutum ve davranışları, taassup ve inatçılıklarının bir sonucudur. Âyette geçen ifade tarzları cehalette kemali ifade eden ve Araplar tarafından mesellerde kullanılan ifadelerdir. Bu haliyle de Kur'ân indiği toplumun muhataplarının anlayacağı türden temsiller getirmiştir.²⁷²

Konuya ilişkin diğer âyette şudur:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَأَعْمَلْنَا عَامِلُونَ

“Dediler ki: "(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O halde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi) yapacağız.” (Fussilet, 41/5)

Bu âyeti kerîme kalpleri hakkı kabule uzak olanlara yönelik temsiller içermektedir. Bu gibi hakkı kabule yanaşmayan kişilerin sanki kalplerinde bir örtü var da o örtü hakkın içeriye girmesine engel olmaktadır. Kulaklarında bir ağırlık var da söylenenleri anlamıyorlar, ilahi kelâmı duymuyorlar, ona karşı sağır kesiliyorlar.²⁷³ Araplar kalp kelimesini “akıl” anlamında kullanırlardı; Kur'ân-ı Kerîm'de de bu kelime ve çoğulu (kulûb) genellikle akıl anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber Mekke putperestlerine Kur'ân'ı tebliğ ederek onları Allah'ın birliğine inanmak, sadece O'na kulluk etmek, bencil duygulardan ve haksız davranışlardan arınarak insanlara iyilik etmek gibi ilkeleri benimseyip yaşamaya davet ediyor; fakat muhataplarının çoğu, âyette belirtilen küstahça ifadelerle bu daveti reddediyorlardı. Bunu yaparken ileri sürdükleri gerekçe oldukça ilginçtir. Zira onlar, “Davetini, bize tebliğ ettiklerini düşündük taşındık, ama inandırıcı bulmadık, onun için de reddediyoruz” demiyorlardı. Aksine, tebliğ ettiği şeylere kalplerinin, akıllarının kapalı, kulaklarının tıkalı olduğunu

²⁷¹Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 13.

²⁷²Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 20.

²⁷³Zemahşerî, *Keşşâf*, IV,186; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 106.

söylüyorlardı.²⁷⁴ Daha açıkçası “Kalplerimizde mütেকâsif bir örtü var, tevhit, iman namına bizi davet ettiğın şeyler oraya ulaşmaz” diyorlardı.²⁷⁵ İşte âyeti kerîmede müşriklerin; kalplerinde bulunan örtüden dolayı akılsız, kulaklarındaki ağırlık nedeniyle sağır, duyarsızlıklarından dolayı vicdanlarının kör olduğu özlü bir tasvirle beyan edilmektedir.

Aynı konuda bir başka âyette şöyledir:

فَاتَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ وَمَا أَنْتَ بِهَادٍ الْعُمِّيِّ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا
مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ

“Şüphesiz, sen ölülere işittiremezsin. Dönüp gittikleri zaman çağrıyı sağırlara da işittiremezsin. Sen körleri sapkınlıklarından çıkarıp doğru yola iletemezsin. Sen çağrıyı ancak, âyetlerimize inanıp müslüman olan kimselere işittirebilirsin.” (er-Rûm, 30/52,53)

Müfessirler bu âyetlerin inkârcılar için verilmiş bir mesel olduğunu söylemektedirler. İnkârcıların âyetlere karşı duyarsızlık göstermeleri, âyetlerde belirtilen öğütlere kulak vermemeleri ve sunulan kanıtları dikkate almamaları gibi tavırlarından dolayı ölülere, sağırlara ve körlere benzetilmişlerdir. Bu gibi benzetmeler hidâyet itibariyledir. Bu nedenle hidâyet bakımından ölü, sağır ve kör olanlara irşat bir fayda sağlamaz.²⁷⁶ Vahyin hak sesine kulaklarını tıkayan, onun beyanına, ahkâmına ve Peygamberlerin tebligatlarına umarsız olanların hepsi gönül, akıl ve izan yönünden sağırdırlar.

Konuya ilişkin bir diğerk âyette şudur:

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ ؕ أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا
يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ

“Eğer biz onu başka dilde bir Kur’ân yapsaydık onlar mutlaka, "Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle

²⁷⁴Karaman, Hayretin ve Diğerkleri, Kur’ân Yolu, IV, 687-688.

²⁷⁵Zemahşerî, Keşşâf, IV,185; Sâbûnî, Safvetu’t-Tefâsir, III, 107.

²⁷⁶Sâbûnî, Safvetu’t-Tefâsir, II, 444-445.

mi?" derlerdi. De ki: "O, inananlar için bir hidâyet ve şifâdır. İnanmayanların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'ân onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir. (Sanki) onlara uzak bir yerden sesleniliyor (da anlamıyorlar)."' (Fussilet, 41/44)

Yüce Allah bu sûrenin başında inkârcıların "Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimizin (akıllarımızın) üzerinde örtüler, kulaklarımızda da bir sağırlık var; seninle bizim aramızda bir perde bulunmaktadır" dediklerini aktarmıştı.²⁷⁷ Bu âyette de inkârcıların bu sözüne atıf yapılarak onların kulaklarında bir ağırlık olduğunu, yani Kur'ân'ı tasdik etmediklerini Kur'ân'ın onlarla arasında perde olduğunu ifade etti. Ardından bütün bu ifadeleri özetleyici nitelikte eşsiz bir temsilde bulundu. Bu temsille inanmayanların, kendilerine uzak bir yerden bağırılan ama bir şey anlamayan bir grup mesabesinde oldukları ifade edildi. Yani inkârcılar âdeta, uzaktan kendilerine seslenen, sesleri de duyan, ancak bir şey anlamayan akılsız hayvanlara benzetilmiştir. Nitekim ibn-i Abbâs bu âyetin yorumunda yüce Allah'ın, onların (kâfirlerin) çağrı ve seslenmekten başka bir şey anlamayan hayvanlar gibi olduklarını kastetmek istediğini belirtmiştir.²⁷⁸

C. Kâfirlerin Bataklıkta Oynamaları

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا
وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعَلِمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي
خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

"Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü, "Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmedir" dediler. De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği, parça parça kağıtlar haline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) ne sizin, ne babalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab'ı kim indirdi?" (Ey Muhammed!) "Allah" (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataklıkta oynayadursunlar." (el-En 'âm, 6/91)

Bu âyette kâfirlerin cehâlet ve körlüklerine mesel yollu bir vurgu vardır. Kâfirler içerisi çamur ve su dolu bir bataklıkta oynayan ve o bataklıkta gittikçe dibe doğru

²⁷⁷Fussilet, 41/5.

²⁷⁸Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 117-119.

batan kimselere benzetilmiştir. Öyle ki bu bataklıkta su onların başlarını bile aşar durumdadır. Çünkü âyetin çevirisinde bataklık diye tercüme edilen “حَوْضٍ” “havz” kelimesi boyu aşan su anlamındadır.²⁷⁹ Bu da onların derin bir sapıklık içerisinde olduklarını göstermektedir. Veyahut ta bu meselle kâfirler, hayatlarını oyun ve eğlenceyle geçirip vakitlerini boşa harcayan kimselere benzetilmişlerdir ve “onları bırak, daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar!” ifadesiyle de tehdit edilmektedirler.²⁸⁰

D. Kalplerinin Daralması

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّما
يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.” (el-En‘âm, 6/125)

Âyet inkârcının kalbinin içinde bulunduğu psikolojik durumu anlatmaya yönelik Allah’ın darb etmiş olduğu bir meseldir. Bu âyetin kapsamına Allah’ın âyetlerine inanmayan herkes girmektedir.²⁸¹ İnatçılık, kibir, heva ve menfaat tutkusu gibi psikolojik etkenlerin tesirine kapılan inkârcılar, bu tutumlarında ısrarcı olduklarında, tıpkı semaya doğru yükseldikçe hava basıncının düşmesinden fizyolojik olarak nefes alma güçlüğü çekenler gibi kalpleri daralmaktadır. Onlar davranışlarıyla dalâleti tercih ettiklerinden Allah tarafından hızlıca uğratarak kendilerine herhangi bir lütufta bulunulmaz. Bu nedenle bu kişilerin kalbi kasvetli olur. Kalpleri hakkı kabule kapalı olur. Kalplerine bir set çekilidir, oraya iman giremez. Bu gibi kimselerin üzerlerine Allah pislîği boca eder.²⁸² Öte yandan göğe doğru yükseldikçe hava basıncının düşmesi gibi bir tabiat kanununun henüz bilinmediği bir dönemde Kur’ân’ın bu kanunu açıkça ifade etmesi de onun bir mucizesi olarak görülebilir.²⁸³

²⁷⁹Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 41.

²⁸⁰Kurtûbî, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, VII, 78; Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, I, 375.

²⁸¹Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, I, 386-387.

²⁸²Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 164.

²⁸³Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur’ân Yolu*, II, 467-468.

E. Kalplerinin Kilitli Olması

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

“Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”
(Muhammd, 47/24)

Âyet Kur’ân’ı anlamak için tedebbür etmeyen kalp sahiplerinin kalplerini, sanki üzerimde kilit vurulmuş bulunan kapalı kapılara benzetmiştir. Kalplerin üzerine kilit vurulmasından maksat, kalbin Kur’ân mesajına karşı kasvetli ve kapalı olmasıdır. Düşünme ve tefekkür etmeyi kabul etmemesidir. O kalplerde şartlanmışlık, peşin hükümlülük ve taannüt kilitleri vardır. Âyet, vahiydeki öğütlerin kalplere ulaşmadığını beyan edilen temsille izah etmiştir.²⁸⁴

F. Kalplerinin Paslı Olması

إِذَا تَنَلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ كَلَّا بَلْ- رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

“Ona âyetlerimiz okununca, “Eskilerin masalları” der. Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır. Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”(el-Mutaffifîn, 83/13-15)

Âyetlerde bir benzetmeyle, metallerin yüzeyinde oksitlenme sonucunda oluşan bir madde olan pasın, günahları yüzünden bir insanın iç organı olan kalbe yapıştığı, üzerini bağladığı temsili bir üslupla ifade edilmiştir. Âyet kalplerin bir ayna gibi olduğuna ve işlenen her bir günahın bu kalp aynasında siyah bir leke oluşturduğuna vurgu yapmaktadır. Kişi oluşan o kirleri tövbe ve istiğfarla temizlemezse, o kalp artık kararır, âyetin ifadesiyle pas tutar. İşlenen günahların, bir pas tabakası gibi kalbi kaplayıp karartması insanın düşünce ve duygularını olumsuz etkileyerek onun

²⁸⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 326; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 328; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 197, 199.

hakikatleri kavramasına engel teşkil eder. Pas tutmuş kalpler ancak tövbe ve istiğfarla tekrar ayna halini alırlar.²⁸⁵

G. Amellerinin Savrulmuş Kül Gibi Olması

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

“Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu derin sapıklıktır.” (İbrâhîm, 14/18)

Allah Teâlâ inkârcıların amellerini, fırtınalı bir günde rüzgâr tarafından şiddetle savrulan bir küle benzetmiştir. Onların her türlü yardımları, akrabalık ilişkilerini gözetmeleri, ihtiyaç içerisinde bulunanlarla ilgilenmeleri gibi iyi amelleri, temelinde Allah’ın rızasını kazanma amacı bulunmadığından ve yaptıkları kötülükler yüzünden âdeta rüzgârın savurduğu bir kül gibi savrulacaktır. Ahirette sevap diye bir karşılık göremeyeceklerdirler. Temsilin özeti budur.²⁸⁶

H. Amellerinin Çöldeki Seraba Benzemesi

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فُوقِيَهُ جِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah’ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çabuk görendir.” (en-Nûr, 24/39)

Âyette eşsiz ve bedî’ bir temsilî üslup vardır. Susuz kimse seraba baktığında onu su zannederek oraya varınca bir şey bulamadığı gibi inkârcılar da yaptığı iyi amellerinin karşılığını Allah’ın indinde sevap olarak verileceğini zannederek kıyamet

²⁸⁵Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XV, 279; Karaman, Hayretin ve Diğerleri, Kur’ân Yolu, II, 312.

²⁸⁶Kurtûbî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, IX, 253; Beydâvi, *Envâru’t-Tenzil*, III, 196.

gününe vardıklarında o sevabı çöldeki serâp gibi olduğunu anlayacaklar, amellerinin karşılığını alamayacaklardır. Çünkü amellerine değer kazandıran imanları yoktur.²⁸⁷

İ. Amellerinin Ekinleri Mahveden Kavurucu Rüzgâr'a Benzemesi

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتَهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

Onların (kâfirlerin) bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”(Âl-i İmran, 3/117)

Âyette inkârcıların dünyada övülme ve güzel bir şekilde yâd edilmek için yaptıkları infakın, zalim bir topluluk tarafından ekilmiş, ancak çok şiddetli bir şekilde ortalığı kasıp kavuran bir rüzgârla yok olmuş ekine benzetilmiştir. O kâfirlerin yaptıkları infak namına harcamalar, salih ameller kavurucu rüzgârın vurup mahvettiği ekin gibidir. Onların dünya hayatındaki harcamaları kendilerine bir iyilik getirmeyeceği gibi dünya ve ahiret hayatında da onlara bir fayda sağlamayacaktır. Bunun nedeni de onların günahları ve inkârcılıklarıdır.²⁸⁸ Âyetteki temsil kimi müfessirlerce daha değişik şekillerde de açıklanmıştır.²⁸⁹

K. Kâfirin Duası

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

“Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.”
(er-Ra'd, 13/14)

²⁸⁷Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, III, 299; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 316.

²⁸⁸Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 204, 206.

²⁸⁹Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, I, 656-657.

Âyet Allah dışındaki bâtil mabutlara tapanların, onlardan medet umanları ve onlara değer atfedenlerin bu uğraşlarının boş bir uğraş olduğunu temsille anlatmaktadır. Bu temsile göre, dua yalnız tek olan Allah'a yapılır. O'nun dışında kendisine dua ve ilticada bulunulan varlıklar sesleri işitmezler ki çağrılara, taleplere cevap verebilsinler. Onların Allah dışındaki varlıklara çağrıda bulunmaları, onlardan bir şey istemeleri durumu; ellerini açıp suya doğru sadece ellerini uzatan ve suyun, ağzına ulaşması için suya karşı seslenenin haline benzer. Su cansız bir nesnedir. Bir duygu veya algılaması yoktur. Dolayısıyla kendisine seslenenin çağrısına cevap veremez. O nedenle Allah'ın dışındakilere dua ve yalvarmalar beyhudedir, nafiledir, kayıptır, ziyandır ve hiçbir fayda sağlamaz.²⁹⁰

L. Karanlıktaki Sağır ve Dilsizler

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içerisindeki bir takım sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar.” (el-En‘âm, 6/39)

Bu âyet Kur‘ân-ı yalanlayanların cehaletlerine, ilmi kifâyetsizliklerine ve anlayışsızlıklarına yönelik bir temsil içermektedir. Bu temsile göre Allah'ın tevhidinde yönelik hüccet ve delillerini yalanlayanlar, Kur‘ân-ı kabul kulağıyla dinlemeyenler, gerçeği konuşmayanlar, bu halleriyle âdeti duymayan bir sağır, konuşamayan bir dilsiz ve karanlıkların içerisinde göremeyen bir kimse gibidirler.

M. Aslandan Ürküp Kaçan Yaban Eşekleri

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ

“Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar? Onlar sanki arslandan kaçan yaban eşekleridirler.” (el-Müddessir, 74/49-51)

Âyetlerde Kur‘ân, vaaz ve öğüt dinlemekten kaçan kimseler hârikulâde bir temsille aslandan ürkmüş yaban eşeklerine benzetilmiştir. Eşek bir aslan veya bir avcı sesi duyduğunda hızlıca kaçar. Bu benzetmeyle onların bu durumu açıkça

²⁹⁰Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 71.

zemmedilmiş ve halleri ayıplanmıştır. Böyle bir benzetme ise zemmin nihai noktasıdır. Başka bir âyette de, kitap yüklenmiş eşekler denilmek suretiyle onların ebleh ve akıllarının kıt olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁹¹

N. Dilini Sarkıtıp Soluyan Köpek Gibi Olanlar

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوِيَّ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu. Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumun durumudur. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.” (A‘râf, 7/175-176)

Bu âyet bir temsille dünyaya saplanıp hevâsına tabi olan kimsenin seviye bakımından durumunun köpek gibi olduğuna işaret etmektedir. Bu haldeki kişilerin sıfatı köpek gibi hasislik, düşkünlük ve zelillik’tir. Böyle kişiler iyi ameller işleyerek iyi insanların menzilesine yükselmek yerine, dünya malına meyledip onunla teskin olmayı tercih ettikleri için esfel-i sâfilin derecesine düşmektedirler. Bu gibilerin amacı dünya menfaatlerini elde etmek olduğu için her hâl-ü kârda bu uğurda tıpkı bir köpek gibi iştah dillerini sarkıtıp solurlar. Bu durumları nedeniyle hangi mevkide bulunursa bulunsunlar değer bakımından hep aşağı bir durumdadırlar. Âyette getirilen bu konusu çirkin mesel, Allah’ın âyetlerini yalanlayan her bir kimse için verilmiş bir örnektir.²⁹²

O. Hayvandan Daha Dalâlette Olanlar

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

“Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.” (el-Furkân, 25/44)

²⁹¹İbn Kayyim, *el-Emsâl*, 212; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 656.

²⁹²Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 178; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XV, 403; Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, I, 447.

Âyet hakka kulak vermeyenleri, akıllarıyla düşünmeyenleri gaflet ve dalâlet ile temsil edilen hayvanlara benzetmiştir. Gâfil kimseler, kendilerine ulaşan ilahi vahye uymayıp sırf kendi hevâlarına göre hareket etmeleri sebebiyle hayvanlara benzetilmiş, gittikleri, tercih ettikleri yol bakımından daha aşağı durumda oldukları için de hayvanlardan daha sapık şekilde nitelendirilmişlerdir.²⁹³ Hayvandan daha aşağıda kimse veya ondan daha sapkın nitelemesi çok büyük bir hakarettir. Bu yüzden böylesi ağır bir hakarete muhatap kalmamak için nefsin heva ve hevesi yerine Kur’ân’ın emir ve tavsiyelerine uymak gereklidir.

III. Nifakla İlgili Meseller

A. Münafıkların Kâr Etmeyen Ticaretleri

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.” (el-Bakara, 2/16)

Âyet-i Kerîmede istiâreli bir alış veriş söz konusudur. Çeviride satın almak diye çevrilen “اشْتَرَى” fiili “değiştirmek” anlamında bir istiâredir. Âyette bahse konu edilen münafıklar kendi tercihleriyle bir ticari pazarlık içerisine girercesine ölçülülüğü taşkınlıkla, imanı küfürle değiştirdiler. Onların bu eylemi âyette dalâleti hidâyet mukabilinde satın almak şeklinde ifade edildi. Satın almak fiilinin ardı sıra hidâyet ve dalâlet kelimelerinin zikredilmesi, onların hüsranlılık ve pişmanlıklarının temsiline ve bir hakikatin tasvirine yöneliktir. Dalâlet yoldan çıkmak, doğru yolu kaybetmek demektir. Onlar çıkarlarını dinin icaplarına tercih ettikleri için dinde doğru yoldan çıktılar. İman tahsilinden sonra küfre dönüş yaptılar. Böyle davranmakla hüsrana düştükleri gibi yaptıkları işlem de zararlı bir alış veriş gibidir. Onlara herhangi bir kâr, yarar sağlamayacaktır. Temsilde onların böyle bir ticaretleri kâr etmedi denilerek edebî anlamda yüksek düzeyli bir istiâre yapılmıştır.²⁹⁴

²⁹³Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 540; Yazır, *Hak Dînî*, V, 3591-3592.

²⁹⁴Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 311; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 185; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 32.

B. Ateşi Söndürülüp Karanlıklar İçinde Bırakılan Kimse

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ
صُمُّ بكم عُمي فهم لا يرجعون

“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.” (el-Bakara, 2/17-18)

Bu âyet münafıkların tutum ve davranışlarına, ikilemelerine, hayatta karşılaştıkları değişik durumlarda nasıl bocaladıklarına dair tasvir içermektedir. Bu tasvir münafıkların halini yansıtan eşsiz temsilî bir benzetmedir. Bu temsilde onların içinde buldukları nifak durumu açık edilmektedir. Âyetin öncesinde münafıklar hakkında ayrıntılı bilgiler sunuldu, ardından bu âyetle de tasviri bir üslupla icmâli bilgi verildi. Tafsili anlatımdan sonra mücmel şeklindeki özet tasvirle bahsi geçen konu dinleyicilerin nefislerinde daha da iyi yer etti. Yine mesel ile öncesindeki âyetlerin anlatımından zihinlerde oluşan parçalı resimler bir araya getirilip olay tekrar edilmeden bir tasvirle yeniledi. Konunun tekrar edilmeden bir tasvirle yenilenmesi, nefis indinde tasvirin tekrardan daha sevimli olmasındandır.²⁹⁵

Âyetteki temsilde münafığın hali; ısınmak için ateş yakan ve o ateşle aydınlanan, ancak Allah’ın o yakılan ateşi söndürmesi üzerine zifiri karanlıkta ve büyük bir korku içinde kalan kimsenin durumuna benzetiliyor. Münafık fayda temin etmek, güvende olmak için ateş yakar, yani İslâm’a yönelir iman eder. O ışık yani İslâm bir müddet çevresiyle beraber ortamı aydınlattığında münafık önünü görür, güvende olur ve ışık sayesinde aydınlanır, bilgilenir, menfaat temin eder. Ancak; ışık yandığında menfaat ve gösteriş amacıyla imanını izhar eden münafık, yararı kaybolup zararı söz konusu olduğunda hak’ tan yüz çevirir. Bu durumda Allah ondaki iman nurunu, ışığını giderdiğinde, yani imanla ilişkisini kopardığında o ışıktan yoksun olur böylece derin bir karanlık ve korku içine düşer. O haliyle şüphe, küfür ve nifak karanlığında bocalayıp durur. Hayırlı bir yol bulup ta ilerleyemez. Münafıklar bu halleriyle âdeta

²⁹⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 79-80; İbn Âşûr, *Tahrîr*, I, 302, 312.

hayra kulak veremeyecek kadar sağır, faydalı şeyler konuşamayacak kadar dilsiz, doğru yolu bulamayacak kadar kör durumuna düşerler. Bu durum onların hidâyet karşılığında dalâleti satın almaları, yani o yolu tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu misal münafıkların iman ettikten sonra inkâr ettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü münafıklar Allah'ın âyetleri ve ahiret hakkında hep şüphe ve tereddüt içerisinde bir o tarafa bir bu taraf gidip gelmektedirler.²⁹⁶

Münafıkların hidâyet bulduğu nur Kur'ân'ın nuru ve Resulün yoludur. Onlar peygamberin Allah'ın kelâmından okuduğu, naklettiği, açıkladığı sözlerle bir süreliğine şereflenirler. Böylece hidâyet için bir ateş tutuşturmuş kimse gibi olurlar. Her ne zaman hak yolunun öğretisi, programı, rotası onlara yol çizince Allah'a karşı nifakları sebebiyle inatçı kesilirler. Bunun sonucunda da hak yoldan çıkmaya aday olurlar. Allah'ta kötü tercihleri yüzünden onları dalâlet karanlığına gömer. Bununla ilgili olarak âyette münafıkların sağır, dilsiz ve kör gibi ifade edilmeleri onların duyu organlarından istifade edememelerine işaret eden belîğ bir teşbihtir.²⁹⁷

C. Ölüm Korkusuyla Parmaklarını Kulaklarına Tıkayanlar

أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حُدْرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُجِيبٌ بِالْكَافِرِينَ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.” (el-Bakara, 2/19-20)

Bu âyetteki mesel münafıkların durumuyla ilgili öncesindeki âyette yer alan misali açıklama ve izaha kavuşturma noktasında Allah Teâlânın getirdiği ikinci bir meseldir. Bu mesel ilk âyetteki misalden daha belîğ ve daha sofistikedir. Temsil

²⁹⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 79-80; Neseî, Ebu'l-Berakat, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafız, (thk. Yusuf Ali Beduyî), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1.bs, Daru'l-Kelimi't-Tayyip Yayınları, Beyrut, 1419/1998, III, 55, 57; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 79-80; İbn Âşûr, *Tahrîr*, I, 302-312.

²⁹⁷Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 33.

yönleri bakımından birincisinden müstakildir ve içinde birden çok teşbihler barındırmaktadır.²⁹⁸

Kâfir ve münafıkların içinde bulunduğu değişik duygu durumlarının temsilî bir üslupla çeşitli tabiat olaylarına benzetildiği bu âyette İslâm kuvvetli yağmura benzetildi. Çünkü kalpler onunla hayat bulur. Tıpkı yeryüzünün suyla hayat bulduğu gibi. Kâfir ve münafıkların şüpheleri ise karanlıklara benzetildi. Kur'ân-ı Kerîm'de inançsız ve münafıklara yönelik yer alan vaat ve void'ler gök gürültüsü ve şimşek çarpmasına, yine kâfir ve münafıkların müslümanlara yönelik korku, kaygı, çekince ve fobi gibi değişik ruh halleri içerisinde olmaları durumu da yıldırım ve sağanak halindeki yağmura tutulmuş kimselerin haline teşbih edilmiştir. Şimşek çaktığı andaki kuvveti, şiddeti ve parlaklığının çok olması da onların geçici görme duyularına işaret etmektedir. Çaktığı zaman aydınlığında yürürler, kaybolduğunda yolda sabit dururlar. Onların bu halleri aşırı hayret ve cehalet içerisinde olduklarını tasvir etmektedir.²⁹⁹

Bulutlar içinde yoğun karanlık, şiddetli gök gürültüsü, göz alan şimşek çakması, devamında yıldırım. İşte bu durum tam dehşet ve korku halidir. Bu korku ölüm korkusudur. Bu durumu kulaklarını parmaklarına koyarak bertaraf edeceklerini sanırlar. Ancak korkunun ecele faydası olmadığından bu çabaları beyhudedir. Başlarına ne gelecekse ona duçar olacaklardır.³⁰⁰

Münafıkların durumuna yönelik tasvir içeren bu mesel hakkında daha başka yorumlarda da bulunulmuştur. Bunlardan birinde İslâm'ın nuru ışığa; imansızlık karanlığa; yağmur rahmet, menfaat ve ganimetlere; gök gürültüsü ve şimşek ise inkârcıların tehdit edilmesi şeklinde açıklanmıştır.³⁰¹

D. Ölüm Baygınlığı İçerisinde Olmaları

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِالسِّنَةِ جَدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

²⁹⁸Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 81; Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, II, 316.

²⁹⁹Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, I, 31.

³⁰⁰Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 78, 88; Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, I, 31-32.

³⁰¹Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, I, 83-84.

“Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır.” (el-Ahzâb, 33/19).

Bu âyetle münafıkların savaş meydanındaki korkulu halleri temsilî bir üslupla tasvir edilmiştir. Özelde Hendek savaşıyla alakalı olan bu âyette münafıkların savaş meydanındaki korkudan kaynaklanan bakışları ölüm sarhoşluğu içinde bulunan kimsenin o andaki bakışlarına benzetilmiştir. Münafıklar savaş esnasında korku, tedirginlik ve şaşkınlık içerisindedirler. Savaş zaferle sonuçlandığında ise mal ve ganimetlerin paylaşılmasına sıra gelince korkularından eser kalmaz. Hatta savaş esnasında kahramanlıklarının bulunduğunu, zaferin kendileri sayesinde elde edildiğini bile söylerler. Daha da ileri giderek bu konuda müminlere karşı sert bir şekilde eleştiride bile bulunurlar.³⁰²

Konu hakkında benzer bir âyette şöyledir:

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَىٰ لَهُمْ

“İnananlar, "Keşke bir sûre indirilse!" derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince; kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. O da onlara pek yakındır.” (Muhammed, 47/20)

Âyet savaş temenni eden ve bu temennilerini ‘savaşla ilgili bir sûre indirilmeli değil mi!’ diyerek dillendiren ancak temenni ettikleri savaş emri geldiğinde de kendilerine savaşmak zor ve zahmetli gelip şaşırıp kalan münafıkların durumunu tasvir etmektedir. Kalplerinde şek ve nifak hastalığı bulunan bu kişiler savaş âyeti indiğinde korkudan, kaygıdan ve öfkeden ayakları birbirine dolaşmıştır. Onların bu durumu tıpkı

³⁰²Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 530; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 474-475.

ölüm anında ölüm baygınlığı geçiren kimsenin şaşkın ve korku dolu bir halde bakışına benzetilmiştir.³⁰³

E. Hoş Görünümlü Keresteler

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسْنَدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

“Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!” (el-Munâfikûn, 63/3-4)

Âyetlerde münafıkların kalıplarının gösterişli olmasına rağmen içlerinin kereste misali boş olduğu vurgulanmaktadır. Onlar âdetta elbise giydirilen keresteler gibidirler. Kereste dışarıdan hoş görünse de neticede odundur. Münafıklarda hoş görünümlü ve konuştuklarında sözleri dinlenen kimseler olsalar da aslında anlayışsız, korkak ve kof oldukları, kendilerinin sakınılması gereken kişiler olduğu ifade edilerek âyette bu halleri ve davranışları kınanmıştır.³⁰⁴ Âyetten herkes görüldüğü gibi olmayabilir fikri çıkarılabilir. Nitekim görüntü itibariyle eli, yüzü düzgün diye tanımlanan, konuştuğunda sözleri dinlenen, kahraman ve dirâyetli olduğu düşünülen kimi insanlar vardır ki, bir zorlukla karşılaştıklarında ve denendiklerinde kendilerinden beklenenin tam tersini ortaya koyarlar. İşte bu durum münafığın halidir.

IV. Ehl-i Kitapla İlgili Meseller

A. Dünyayı Satın Alanlar

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

³⁰³Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 324; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 278; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 197, 199.

³⁰⁴Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 395; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 363.

“Onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez. Onlara yardım da edilmez.” (el-Bakara, 2/86)

Âyette Yahudilerin din ve dünya ilişkilerinden bahsedilmekte olup onların, menfaatleri söz konusu olduğunda dini dünyaya tercih etmeleri, alım satım akdine benzetilerek anlatılmaktadır.³⁰⁵

Dünya lezzetleri ile ahiret lezzetlerinin hâsılasını bir arada cem etmek mümtenedir, mümkün değildir. Yahudiler dünya lezzetleri söz konusu olduğunda kendi kitaplarında yazan inanç, itikât ve diğer hükümlerden yüz çevirerek tıpkı bir alım satım akdinde olduğu gibi o hükümlerden yüz çevirip onları sattılar. Onların böyle bir çirkin alış verişi Allah tarafından yerildi. Çünkü onlar aldandılar. Alım satım akdinde aldananlar ise hep yerilmişlerdir. Onlar böyle davranmakla dünya hayatının sonlu mutluluğunu tatsalar bile ahirette hiç hafifletilmeyen bir azap içerisinde devamlı kalacaklar ve kendilerini de o azaptan kurtaracak hiç bir yardımcı bulamayacaklardır.³⁰⁶

B. Kitabı Arkaya Atanlar

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitabı (Tevrat’ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah’ın Kitabı’nı (Tevrat’ı) arkalarına attılar.” (el-Bakara, 2/101)

Âyette geçen “Allah’ın kitabını arkalarına atmak” ifadesi Kur’ân’dan yüz çevirmek anlamında temsil yollu bir ifadedir. Burada Ehl-i Kitaba mensup Yahudilerin, Kuran’a karşı tavırlarından bahsedilmektedir. Nasıl ki bir şeyi beğenmeyen onu arkasına alıp atar, Yahudilerin büyük çoğunluğu da Tevrat’ı tasdik edici olarak gönderilen Kur’ân’daki hükümlere yüz çevirdiler. Yahudiler kendi kitapları Tevrat’ta Rasûlullah’ın hususiyetlerini okumuşlardı ve onu öz çocuklarını

³⁰⁵Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, I, 66.

³⁰⁶Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 594.

tanıdıkları gibi tanyorlardı. Kur'ân'da hiç şüphe olmadığını sağlam bir şekilde biliyorlardı. Lakin kibirleri ve inatçılıkları yüzünden Kur'ân'ı arkaya attılar, yani görmezden geldiler. Onunla amel etmediler. Helalini helal, haramını haram saymadılar. Tevratteki hükümleri de gerçeğe aykırı tevil ederek Kur'ân-ı Kerîm'deki bilgileri insanlardan gizlediler.³⁰⁷

C. İliklerine Buzağı Sevgisi İşleyenler

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِنَسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, "Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin" demiştik. Onlar, "Dinledik, karşı geldik" demişlerdi. İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti. Onlara de ki (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!” (el-Bakara, 2/93)

Âyette Yahudilerin Allah'ın sevgilisi olduğunu iddia ettikleri bir buzağıya karşı kalplerinde besledikleri aşırı sevgi temsilî bir üslupla tasvir edilmektedir. Buna göre Yahudiler ibadeti olması gereken yerin, makamın dışında bir yere yani buzağıya yaptılar. Buzağı sevgisi, tutkusu o kadar ileri bir seviyede idi ki âyette “buzağı sevgisi kalplerine sindirilmişti” denildi. Yani o buzağının sevdası, âdeta boyanın elbiseye karışması veya suyun bedene dokunması gibi kanlarına karıştı, oradan da kalplerine ulaştı. Bu durum onların küfür ve isyanları sebebiyle olmuştu.³⁰⁸ Aslında âyetle, yanlış olsa da, inanç işinin insanı ruhsal yönden ne kadar sarıp sarmaladığına ve körü körüne inanmaya olsa gerektir.

D. Karınlarına Ateş Dolduranlar

إِنَّ الدِّينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

³⁰⁷Zemahşerî, Keşşâf, I, 16.

³⁰⁸Zemahşerî, Keşşâf, I, 165-166; Sâbûnî, Safvetu't-Tefâsir, I, 70-71.

“Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”(el-Bakara, 2/174)

Menfaat kaynaklarının kuruyacağı kaygısıyla, kendi kutsal kitaplarında Hz. Muhammed hakkındaki bilgileri kendi insanlarından saklayan, bu konuyla ilgili dinî metinleri gerçek anlamından ve amacından saptıracak şekilde te'vil eden yahudi din bilginlerini eleştiren bu âyetlerde dolaylı olarak, dinî metinleri çıkarları doğrultusunda açıklamak, yorumlamak suretiyle gerçekleri insanlardan saklayan, böylece din konusunu kazanç aracı gibi gören, bir nevi din ticareti yapan her kişi ve topluluğa karşı bir eleştiri söz konusudur. Yahudi din bilginlerinin Tevrat'ta Hz. Muhammet'in nübüvvetine delâlet eden metinleri gerçek anlam ve amacından saptırarak kendi çıkarları doğrultusunda te'vil etmek suretiyle insanlardan saklamaları ve bunun karşılığında aldıkları mal, para gibi dünyalıkların aslında çok acıklı bir azaba sebep olacağı âyette “onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir” şeklinde mecâzî bir ifadeyle anlatılmıştır. Bu şekilde bir ifade bir tehdittir.³⁰⁹ Bu ifadeyle onların çirkin ve korkunç halleri tasvir edilmektedir. Öte yandan karınlara ateş doldurulması, aç bırakılmaktan daha beter bir şey olup, dinleyenleri de çok ürküten bir ifadedir.³¹⁰

E. Taş Kalpliler

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”(el-Bakara, 2/74)

³⁰⁹Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 205.

³¹⁰Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 102-103.

Bu âyette yahudi ve münafıkların kalplerinin iman karşısında yumuşamamaları taşın sertliğine hatta ondan daha sert nesnelere benzetilmiştir. Böyle kalpler incelikten uzaktırlar. O kalplerin içine öğütler etki edemez. Kalplerin kasvetle yani sertlikle, kalınlıkla nitelenip te, taştan daha sert olan demir gibi cevherlerle nitelenmemesi taşın sertlikte mesel olmasıyla ilgilidir. Âyetin devamında ise Allah Teâlâ taşlarla ilgili örnekleri devam ettirerek; kimi taşların içinden ırmaklar aktığını, kiminden su fişkırdığını, kiminin de Allah korkusuyla yukarıdan aşağı yuvarlandığını ifade ederek mecâz yoluyla, bazı kalp sahiplerinin yumuşak kalpli olduğunu, çevresine faydasının dokunduğunu, Allah'ın emirlerine boyun eğerek O'nun tarafından emredilenleri yaptığını aktarmaktadır.³¹¹

F. Kitap Yüklü Merkepler

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَا يُحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.” (el-Cum’a, 62/5)

Âyette noksan sıfatlardan münezze olan Allah kitabı anlamadan, düşünmeden okuyup gerektirdiği gibi eylemde bulunmayanları; içeriğinde ne olduğunu bilmeyen ve dolayısıyla ondan nasiplenemeyen sırtında kitap taşıyan bir eşeğe kıyas etmiştir. Bu gibilerin Allah’ın kitabından nasibi o eşeğin payı kadardır.³¹² Yahudiler kendilerine indirilen tevrata okudular, ezberlediler, ancak Hz. Muhammet’in sıfatlarını ve geleceğini bildiren âyetlere iman edip ona göre hareket etmediler. Bununla da kalmayıp Hz. Muhammet’le ilgili beşâret âyetlerini yalanlama cihetine gittiler. Yahudiler içeriğini anlamadan Tevrat tomarlarını evden eve taşımanın kâfi olduğunu zannederek, ellerinde Tevrat bulunmayan kimselere üstünlük taslayıp onları tahkir ediyorlardı. İşte Yahudilerin bu durumu âyette, koca koca kitapları taşıyan, fakat içeriğinden bîhâber olan, onunla amel etmeyen merkeplere benzetilerek izah

³¹¹Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 155-156.

³¹²İbn Kayyim, *el-Emsâl*, 214.

edilmiştir. Merkez üzerinde taşıdığı yükten haberleri olmadığı gibi Yahudiler de mükellef kılındıkları Tevratı anlamıyorlardı. Ayrıca bu mesel, bilgisi olup ta bildiğiyle amel etmeyen bütün herkes için getirilmiş bir meseldir.³¹³

G. Üzerlerinde Ağırılık ve Zincir Bulunanlar

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (A'râf, 7/157)

Âyette geçen ağır yükler ve zincirler ifadesi bir mesel olup, Ehl-i Kitabın kendi kutsal kitaplarında belirtilen ve yerine getirilmesi istenen ağır yükümlülükleri ifade eder. Tevrat'ta mevcut hükümlerden, günah işleyen bir azanın kesilmesi, elbisenin necaset bulunan kısmın kesilip atılması, kasten veya hatâen öldürme eyleminde bulunana kısas yaptırımında bulunulması gibi uygulamalar, yerine getirilmesi ağır olan yükümlülüklerdir. İslâm dini ile bu ağır hükümler ya kaldırılmış ya da bir düzenleme yapılarak insanlar bir tür meşakkat zincirlerinden kurtarılmış, bunun yerine daha kolay ve uygulanabilir hükümler getirilmiştir.³¹⁴

V. İslam'ın Çeşitli Umdeleri Hakkında Meseller

A. Kur'ân'-ı Kerîm'in Dağları Paramparça Edişi

لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۗ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

³¹³Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 480-481; İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVIII, 213.

³¹⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 166; Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, II, 258, Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 419.

“ Eğer biz, bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşününler diye veriyoruz.” (el-Haşr, 59/21)

Âyet Kur’ân hakkında insanların kalplerinin katılığında dem vurarak onları paylamak maksatlı bir temsil içermektedir. Biz bu Kur’ân’ı onca büyüklüğüne ve azâmetine rağmen dağlara indirseydik ve o da manasına vakıf olup içindekileri anlasaydı, saygıyla boyun eğer, Allah korkusundan parça parça olurdu. Buna göre, Ey İnsanlar! Kur’ân tilâvet edildiğinde onu tedebbür edin, emir ve yasaklarına riâyet edin.³¹⁵ Bu meselle düşünmeye ve düşünce üretmeye sevk etmek üzere kalplerin uyarılması amaçlanmıştır.³¹⁶ Âyette geçen “bu misaller” ifadesiyle de Kur’ân’ın farklı yerlerindeki mesellere işaret edilmektedir.³¹⁷

B. Ağır ve Büyük Emanet Taşıyan İnsan

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” (el-Ahzâb, 33/72)

Âyet, insana bir takım konularda sorumluluk yükleyen Kur’ân’ı Kerîmi bir emanet olarak ifade etmekte ve o emanetin ağırlığını temsili bir yolla anlatmaktadır. Bu öyle büyük bir emanettir ki, kuvvet ve şiddette mesel olan göklere, yerlere ve dağlara faraza arz edilmiş olsa, kabulden kaçarlardı ve onun sorumluluğunu yüklenmekten sakınırlardı.³¹⁸ İnsan ise Kur’ân’a iman etmekle sorumluluğu çok ağır ve büyük bir yükün altına girmiştir. Ayet hakkında Elmalılı “Burada arz ve ibayı hakikati üzere mülâhaza eden müfessirler varsa da çokları emanetin azametini beyan için

³¹⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 509; İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’ân*, VIII, 78.

³¹⁶Kutub, *fi Zilâli ’l-Kur’ân*, VI, 3532.

³¹⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 509.

³¹⁸Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 565; Sâbûnî, *Safvetu ’t-Tefâsir*, II, 495.

istiârei temsiliyye suretinde bir tasvir olduğuna zâhib olmuşlardır.”³¹⁹ diyerek ayetteki teklif ve yüz çevirmeyi gerçek manası yanında temsili bir anlatımı hâvi olduğu görüşünde olan âlimlerin bulunduğuna dikkat çekmiştir.

C. Kopmayan Sağlam Kulpa

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (el-Bakara, 2/256)

Âyette temsilî bir tasvirle İslâm dinine sarılmak sağlam, güvenli bir kulpa tutulmaya benzetilmiştir. Âyette geçen “sağlam kulpa” ifadesiyle İslâm dininin delilleri kast edilmiş olup, bu delillerin çok açık, duru ve kuvvetli olması nedeniyle bu delillere yapışan kimsenin sağlam bir ipe, sebebe yapışmış olacağı temsil tarikiyle anlatılmaktadır.³²⁰ Bu temsilî işiten kimse bizzat güvenli ve kopmaz bir ipe sarılmışçasına İslâm dinine inanacak, onun en büyük delili Kur’ân’a güvenecek ve onunla hüküm verecektir.³²¹

D. Allah’ın İpi ve O İple Cehennemden Kurtulanlar

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.” (Âl-i İmran, 3/103)

Âyet içerisinde iki temsilî barındırmaktadır. Birinci temsil “Hep birlikte Allah’ın

³¹⁹Yazır, *Hak Dîni*, V, 3935.

³²⁰Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 407.

³²¹Zemahşerî, *Keşşâf*, 1, 304.

ipine (İslam'a) sımsıkı yapışın” bölümüdür. Bu bölümde yer alan “Allah’ın ipi” ifadesi istiâre olup burada Allah’ın dini, Allah ile olan sözleşme veya Kur’ân anlamında kullanılmıştır. Böyle bir ifadeyle müslümanların Allah’ın dinine, kitabına topyekün sarılmaları, ayrılığa düşmemeleri kast olunmaktadır. Adeta kuyuya veya çukura düşen birinin oradan iple kurtulduğu gibi Kur’ân’a tutunan müslümanlarında kurtuluşa erecekleri bildirilmektedir.³²² “Allah’ın ipi” ifadesi Allah tarafından belirlenen hayat tarzıdır. O ip müminlerin Allah ile ilişkilerini sağlam tutar ve aynı zamanda onları birbirlerine bağlayıp bir toplum halinde cem eder ve bir arada tutar. “Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın” ifadesi, müslümanların Allah’ın dinine en büyük önemi vermeleri, dini tüm ilgilerinin merkezi yapmalarını ve onu her tarafa ulaştırmak için bütün güçleriyle sonuna kadar işbirliği içerisinde bulunmaları gerektiği anlamına gelir.³²³ Bu ipin gevşemesi durumunda yani Kur’ân’ın ana prensiplerinden uzaklaşılması durumunda araya bölücülük girecek ve bu durumda şikâyet etmeye başlayacaklardır.³²⁴

Âyetteki ikinci temsil de “Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı” ifadesidir. Bu temsilde Evs ve Hazrec kabilesinin küfürden çıkıp imana girdikleri kast edilmektedir. Şâyet onlar küfür hali üzere ölselerdi cehenneme gideceklerdi. İşte onların içinde buldukları bu durum âyette cehennemin kenarına benzetildi.³²⁵ O kenardan yani imansızlıktan cehenneme düşmekten Allah’ın ipi, yani vahyi sayesinde kurtuldular. Her ne kadar bu âyet Evs ve Hazrec kabilesiyle ilgili olsa da âyetin manası umumidir. Temsil bu kabilelerin üzerinden verilmiştir. Allah böyle belîğ meselleri insanlara doğru yolu buldurmak ve müslümanların hidâyetini artırmak için getirmektedir.³²⁶ İnsanların bu dünyada tutunacağı tek sağlam ip Allah’ın ipidir. Yani Kur’ân’dır. Onun dışındaki tüm ipler ve bağlar güvensizdir, kopmaya mahkûmdur.

³²²Kurtûbî, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, IV, 158-159; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 200.

³²³Kurtûbî, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, IV, 158-159.

³²⁴Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1.bs., Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, I, 250.

³²⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 395-396; Kurtûbî, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, IV, 164-165.

³²⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 396.

E. Bir Kandil Gibi Etrafı Aydınlatan Peygamber

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا

“Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.” (el-Ahzâb, 33/45,46)

Âyet-i Kerîmede Hz.Peygambere ait beş sıfat zikredilmektedir. Bu sıfatlar Peygamberlik görevinin ana çizgilerini ve halkı irşat etmenin metot ve yöntemini belirtmektedir. Âyette geçen bu beş sıfat; Şahit, Mübeşşir, Nezir, Dâî ve Siracı Munir'dir. Bu sıfatlar arasında bulunan siracı munir yani ışık saçan kandil sıfatı aynı zamanda bir edebi üslup olarak teşbîhî belîğ'dir.³²⁷ Nasılki bir kandille karanlık delinir, yol aydınlatılır ise Hz. Peygamberde yaptığı tebliğle insanları şirk karanlığından aydınlığa çıkarması ve sapıtılmışların yolunu aydınlatması durumu itibariyle etrafı aydınlatan bir kandil misali gibidir.³²⁸ Peygamberler aldıkları vahiyle beşeri Allah, varlık, ruh, ölüm, âhiret, iman, ibadet, helâl ve haram gibi konularda doğru bilgi sahibi yaparlar. Onlar Allah'ın lütfu ve izniyle âdeta bir ışık gibi insanoglunun hem dimağını hem de yolunu aydınlatırlar. Temsil bunu vurgulamaktadır

Neticede talebe göre kimine ışık ve aydınlık saçan Hz. Peygamberin davetini yaptığı nurlu yol, kimine de zulumat ve karanlık dolu şeytanın çağrısını yaptığı bulanık yol açılmıştır.

F. Filizlenip Kuvvetlenen Sahabe

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

³²⁷Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 489.

³²⁸Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 547.

“Muhammed, Allah’ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta ve İncil’de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcuları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir.”(el-Fetih, 48/29)

Bu âyet İslâm’ın bidâyet döneminde İslâm’ın üslümanlar, kuvvetlenip, yerleşmesine yönelik süreçle ilgili Allah’ın darb ettiği bir mesel’dir. Peygamber (sav) İslâm’ın ilk yıllarında yalnız idi. Daha sonra tıpkı bir filizden çıkan ürünün etrafını sarması, onu kuvvetli kılması gibi, Allah’ta müminlerle peygamberin etrafını sardı, onlarla onu takviye etti.³²⁹ Başlangıçta birkaç kişinin imanı ile başlayan İslâmlaşma süreci kısa zamanda büyük yol katetmiş, önceleri başkalarının destek ve himayesine muhtaç olan müslümanlar güçlenmiş ve kendi ayakları üzerinde durmaya ve giderek daha da gelişmeye başlamış; bu gelişme, inkârla şartlanmış olanların kin ve nefretlerini de arttırmıştır.³³⁰

G. Genişliğine Rağmen Dünya Başına Dar Gelenler

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّى إِذَا ضَافَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَافَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış, böylece Allah(ın azabın)dan yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.” (Tevbe, 9/118)

³²⁹Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 348; Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, III, 344; Kâsımî, Cemalettin, *Tefsîru’l-Kâsımî (Mehâsinu’t-Tefsir)*, 1.bs., Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, h.1418. XVI, 296; Mâturîdî, *Tefsir-i Mâturîdî*, IX, 316.

³³⁰Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur’ân Yolu*, V, 82-83.

Âyet Tebük Seferi'ne katılmamaktan ötürü pişmanlık duymakla beraber hemen özür dilemeyen ancak daha sonra tövbe eden Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî' adlı üç kişinin yaklaşık elli gün süren çileli bir bekleyişini anlatmaktadır. Bu kişilerin iç dünyalarında yaşadıkları sıkıntılı durum âyette “Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar geldi” şeklinde bir benzetmeyle tasvir edildi. Bu kişiler yaşadıkları zor günlerin ardından tövbe ettiklerinde Resûlullah'ın ve müslümanların arasına döndüler. Adeta hayat onlar için yeniden başlamış oldu. Ebu Bekir Varrak'ta kendisine tövbeyi nasuhtan sorulunca: “Yeryüzü genişliğine rağmen tövbe edene dar geliyor, canı da kendini sıkıyorsa bu durumda yaptığı tövbe Kâ'b b. Mâlik ve arkadaşlarının yaptığı tövbe gibidir”³³¹ Türkçemizde “dünya başına dar olmak (veya gelmek)” deyimini de temsildeki ifadeyle aynı kabildendir.

H. Allah'ın Canını ve Malını Satın Aldığı Müminler

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ ۚ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ
وَعَدَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ ۚ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ ۚ فَاسْتَبَشِّرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ۚ
وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürlür. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğumuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.” (Tevbe, 9/111)

Bu âyette belâgat ve beyânın zirvesinde bir temsil vardır. Allah Teâlâ kendi yolunda canlarını ve mallarını sarf edenlerle alım satım akdinde olduğu gibi bir sözleşme yaptı. Bu akitte satıcı mümin'dir. Müşteri Rabbü'l-İzzet'tir. Semen yani bedel cennet'tir. Çek semâvi kitaptaki beyandır. Alım satımdaki aracı olan ise Muhammed aleyhisselâm'dır. Hâlbuki canın yaratıcısı, rızkın sahibi Allah'tır. O canı

³³¹Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 320.

ve malı insana hibe edende Allah'tır. Onları cennet karşılığında satın alması onun keremindedir.³³²

VI. İnfak ve Hayırla İlgili Meseller

A. Birden Yediyüze Katlanan Ürün

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır.” (el-Bakara, 2/261)

Âyet-i kerîme infakta bulunanların infaklarına karşılık Allah'ın onlara vereceği dünya ve ahiret mükâfatlarının katlanacağını bildirmeye yönelik tasviri bir temsil içermektedir. Bu temsille zihinlerde soyut ve manevi bir mefhum olarak bulunan ecir ve sevap kavramları, maddi bir unsura benzetilerek hatta özdeşleştirilerek âdeta insanların gözlerinin önüne serilmiştir. Âyette geçen yedi, yedi yüz gibi sayılar kesinlik ifade eden rakamlar olmayıp çokluktan kinâyedir. Bunlarla Allah yolunda yapılan her bir küçük harcamanın bile değerli olduğu ve Allah'ın dilediğine yaptığı infak anlamındaki harcamalarının karşılığını kat be kat fazlasıyla vereceği kast olunmaktadır.³³³ Böyle bir işlem manevi yönden getirisi ve kazancı bol bir işlemdir.

B. Yağmurun Çıplak Bıraktığı Kaya Parçası

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve

³³²Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 526; Cebeci, Mehmet, *Kur'ân'da Meseller*, DYİEM Bitirme Tezi, Trabzon, 2011, 114.

³³³Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 310.

maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.” (el-Bakara, 2/264)

Bu âyet-i kerîme, insanları inciterek ve murâî davranarak infakta bulunanlar hakkında Allah’ın verdiği bir meseldir. Malını gösterişle ve başa kakarak, inciterek harcayan böyle kişiler âdeta üzerinde toprak bulunan bir kaya parçası gibidirler. Bu gibi kişilere dışarıdan bakanlar bunların mümbit ve verimli bir arazi gibi olduğunu zannederler. Hâlbuki bunlar, üzerine yoğun bir yağmur yağdığına toprağı giden ve çıplak bir şekilde cascavlak kalan bir kaya gibidirler. Allah’a ve ahirete inanmayanlar ile inanıyormuş gibi yapan münafıkların durumu böyledir. Bunlar hayır hasenat adına yaptığı amellerin salih olduğunu zannederler. Ancak kıyamet gününde o amelleri yok olur, gider. Ahirette amellerinden bir fayda görüp te sevabına erişemezler. Bu gibi kimseler âdeta boşa kürek çeken kimse gibidirler.³³⁴ Bu misalde yağmurun düştüğü çıplak kaya infak yapılırken güdülen kötü niyeti temsil etmektedir.³³⁵

C. Her Hâlukârda Ürün Veren Bahçe

وَمَثَلِ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا
ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Allah’ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” (el-Bakara, 2/265)

Bu âyet inananak Allah’ın rızasını gözetip malını infak eden mümin için Allah’ın darb ettiği bir temsildir. Bu temsile göre mallarını kalben mutmain olarak harcayanların durumu, yüksekçe bir yerde bulunan ve bol yağmur alan ve de diğer bahçelere nispetle iki kat ürün veren bahçe gibidir. O bahçeye bol değil de az bir yağmur veya çisenti bile düşse, her hâl-u kârda o bahçedeki ürünlerin olgunlaşmasına

³³⁴Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, I, 154.

³³⁵Mevdûdî, Ebu’l-A’la, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1.bs., (çev. Muhammed Han Kayani), İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, I, 320.

ve toprağının mümbit olmasına yeter. İşte infakta bulunan müminin durumu da böyledir. Yani tamamen ihlâsla malını Allah rızası için az veya çok harcayan müminin bu harcamaları bahçeye düşen kuvvetli veya hafif yağmur gibidir. O infakları her zaman neticesini verir. Bu meselle müminleri Allah yolunda ihlâs ile mal sarf etmeye teşvik vardır.³³⁶

Bu misaldeki bol yağmur, samimiyetle ve cömertlikle yapılan harcamayı yani infakı temsil etmektedir. Yağmur çisentisi ise samimi olmasına rağmen, birincisindeki gibi duygu derinliği ve yoğunluğu olmayan bir infakı temsil etmektedir.³³⁷

D. Bir Kasırğa ile Kül'e Dönen Bahçe Durumunda Olanlar

أَيُّدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ
وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءٌ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırım) bir kasırğa vursun da orası yanversin? Allah düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor.” (el-Bakara, 2/266)

Bu âyet Allah'ın rızasını gözetmeyerek başka bir maksatla güzel ameller işleyen kimseler için getirilmiş bir meseldir. Böyle kimseler kıyamet gününde amelleri boşa gittiğinden üzüntü içerisinde kalır. Âyette geçen çeşitli ürünlerin bulunup bir kasırğanın isabet etmesiyle kül'e dönen meyveli bahçe bu kişilerin sadakasıdır, verilen parasıdır, infak edilen malıdır. Bunları başkasına vermek suretiyle bu gibi kişilerin mallarında eksilme gerçekleşmiş, ancak sahibine herhangi bir ecir ve sevap kabilinden bir getirisi olmamıştır. Böyleleri tıpkı gençlik döneminde, yaşlılık yılları için hazırlamış olduğu serveti yanıp kül olan ve neticede ihtiyarladığında eli boş kalan bir ihtiyarın eli boş kalması misali amelleri boşa gidecektir.³³⁸

³³⁶Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 153-154; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 320.

³³⁷Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 320.

³³⁸Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 313-314.

Bu âyetin mesel yönüne ilişkin İbn-i Abbâs'la. Hz. Ömer arasında şöyle bir konuşma geçmiştir. Hz. Ömer İbn-i Abbâs'a "Bu âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu düşünüyorsun" demiş. İbn-i Abbâs'ta "Bu konuda bildiğim bir şey var ey müminlerin emiri" deyince Hz. Ömer, "Söyle yeğenim, kendini küçümseme" demiş. Bunun üzerine İbn-i Abbâs "Bu, bir amele yönelik darp edilmiş bir meseldir" deyince Hz. Ömer "Hangi amel" demiş. Bunun üzerine İbn-i Abbâs "Allah'a itaatle amel eden, sonra kendisine Allah'ın şeytan gönderip nihâyetinde amellerini batırıncaya kadar günah işleyen zengin bir adam için" şeklinde cevap vermiştir.³³⁹ Böylesine eşsiz bir meseli Allah tefekkür edilsin, ibret alınsın diye kitabında açıklamaktadır.³⁴⁰

E. Hayırda Yarış

لَقَدْ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمَنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ فَأَسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

"(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'an'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir." (el-Mâide, 5/48)

Âyette istiâre yoluyla, Allah'a itaat etmeye, onun hükümlerine uymaya, özellikle hayır işlerinde yer almaya teşvik vardır. Bu teşvikte müsâbakalardan misal verilmiştir. "İyi işlerde birbirinizle yarışın" denilerek âdeta bir at sırtında yarışan kimse gibi bu konularda müsâbaka yapılması istenmiştir.³⁴¹

³³⁹Buhârî, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahih*, Hadis No 4538.

³⁴⁰İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 695; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 153.

³⁴¹Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 320.

VII. Dünya, Dünya Hayatı ve Dünya'ya Saplanıp Hevâsına Uyanlarla İlgili Meseller

A. Ay ve Güneş Tarafından Aydınlatılan Dünya Evi

وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا

“Onların içinde nasıl ayı, bir ışık, güneşi de bir kandil yapmıştır?’ ‘Allah, sizi (babanız Adem'i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı.)’ ‘Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi (yeniden) çıkaracaktır.’ ‘Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır ki, oradaki geniş yollarda yürüyorsunuz.’” (Nûh, 71/16-19)

Âyetlerde belâğ bir teşbihle ay, içerisinde ışık barındırması yönüyle bir ışıldakla, güneşte etrafı aydınlatması yönüyle bir lamba ile temsil edilmiştir. Lambanın insanları evlerinde aydınlattığı gibi güneşte dünya ve içindekileri aydınlatmaktadır. Ayrıca âyetteki temsilde yeryüzü; uzunluğu, genişliği ve insanların içerisinde ikamet etmesi yönleriyle bir sergiye benzetilmiştir.³⁴² Bu benzetmeyle âdetâ dünya bir eve, gökyüzü bu evin damına, ay ve güneş bu evi aydınlatan lambalara, yeryüzü de evin tabanında serili duran bir yaygı veya sergiye benzetilmiştir.

B. Ziyet Takımı Süslenen Yeryüzü

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَارْبَتْتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبْ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hali gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihâyet yeryüzü (o bitkilerle) bütün ziyet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökiinden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.” (Yûnus, 10/24)

³⁴²Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 428-429.

Teşbih-i mürekkep olan bu âyet-i kerîmede, gökten yağın yağmur sonucunda, yeryüzünün yemyeşil olup rengârenk çiçekler açması, âdeta ziynetlerini takınan süslü bir geline benzetilmiş ve bu olay “Nihâyet yeryüzü ziynetini takınıp (rengârenk) süslendi” ifadesiyle temsilî bir anlatıma dökülmüştür.³⁴³

Dünya hayatının hali ve ondan istifadenin kısalığı, onun bu kısa müddette sahibine yönelişi, süsü ve yıldızıyla sahibine Allah’ı unutturmaya sebep oluşu ve çok kısa zamanda da elden çıkışı; Allah’ın gökten su indirmesi, bu su ile yeryüzünün yeşillenmesi ve dünyanın bütün süslerini takındıkları tam bu sırada Allah’ın emriyle sönüp gitmesi hepsi temsilin aktarmak istedikleri arasındadır.³⁴⁴

C. Oyun ve Eğlence Dünyası

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” (el-En'am, 6/32)

Âyette teşbih-i belîğ sanatıyla inkârcıların dünya hayatının dışında bir hayatı tanımadıkları “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir” ifadesiyle aktarıldı.³⁴⁵ Bu ifadeyle onlar, ahirete yönelik bir kaygılarının olmadığına ve mâlâyânî şeylerin peşinde koştuklarına dikkat çekildi. Âyetin devamında da muttaki olanların, yani yaptıkları işlerin hesabını Allah’a vereceklerini düşünerek yaşayanları ayrıca zikredilmesi, bunların dünyayı oyun ve eğlence dünyası olarak görmediklerine delâlet etmektedir.³⁴⁶ Öte yandan dünya hayatının ahiret hayatına nispetle oyun ve eğlenceden ibaret olması âyetin müminleri de kapsayıp kapsamadığı konusunda çeşitli görüşlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁴⁷

³⁴³Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 340.

³⁴⁴Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 16; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 540-541.

³⁴⁵Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 359.

³⁴⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 17.

³⁴⁷Hâzin, *Lubâbu't-Tevil*, II, 108.

D. Bir Su Misâli Dünya Hayatı

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ
وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ
أَمَلًا

“Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgarın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir. Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”(el-Kehf, 18/45-46)

Teşbih-i temsil bulunan bu âyetlerde Allah Teâlâ bir misalle dünya hayatının geçiciliğine işaret etmektedir. Dünya hayatı tıpkı semadan inen bir suyun serüveni gibidir. Su toprağa karışır, üzerinde çeşitli bitkiler çıkartır, bu bitkiler çoğaltır, sonra rüzgarın esmesiyle sağa sola savrulur, kırılır, kurur ve bir çer çöp halini alır. Dünya hayatının durumu da bir su misali gibidir. Önce aldatici parlaklığıyla ortaya çıkar, câzibesiyile insanı kendine çeker, sonra zevale uğrar, yok olur gider. Esas hayat ahiret hayatıdır.³⁴⁸

E. Sararıp Kuruyan Hayatlar

إِعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهُوَ وِزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ
نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ
الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihâyet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfîret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.” (el-Hadîd, 57/20)

³⁴⁸Zemahşerî, Keşşâf, II, 752; Sâbûnî, Safvetu't-Tefâsir, II, 177, 179.

Bu meselde Allah Teâlâ, dünya hayatının bir oyun, eğlence, mübâhât, soy sop, çocuk ve mal çokluğuyla övünmeden ibaret olduğunu, bütün bunların tıpkı bol yağmur aldığında yeşilliğini seyreden sevindiren bir kimse gibi sevindirdiğini, ancak az bir zaman sonra ise sararıp kuruyarak rüzgârın savurduğu kırılğan bir saman misali yok olup gideceğini sade bir benzetmeyle anlatmaktadır. Dünya hayatı da içindekiler de fanidir. Mevsimi bittiğinde hepsi zâil olacaktır.³⁴⁹ Temsilin içeriği özetle budur.

F. Sabahın Nefesi

فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ

“Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara, Andolsun, yöneldiği zaman geceye, Andolsun, aydınlandığı zaman sabaha.” (et-Tekvîr, 81/15-18)

Âyetler içerisinde geçen ve nefes aldığı diye çevirisi yapılan “تَنَفَّسَ” kelimesi peş peşe nefes almaktır. Âyetlerde tan yeri ağarırken, ışığın ardından sabahın gelişi temsîlî bir anlatımla nefes alan bir insana benzetilmiştir. Tıpkı yaşamak ve rahatlamak için havadaki oksijeni teneffüs ederek bir insan gibi nefes alan sabah vakti, gecenin ardından azar azar ortaya çıkan güneş ışıklarıyla, esen meltem ve esintilerle nefes almaktadır.³⁵⁰

VIII. Ahlakî Konularla İlgili Meseller

A. Kıl Kadar Zulüm Görmeyecekler

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُونَ أَنفُسَهُمْ بِاللَّهِ يَزْكِي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا

“Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Hayır! Allah dilediğini temize çıkarır ve kendilerine kıl kadar zulmedilmez.” (en-Nisâ, 4/49)

Âyette insanların kendi kendilerini temize çıkardıkları anlatılmakta, ancak bütün işlerin hakikat ve esrârını Allah bildiği için gerçek temize çıkaran merciinin Allah olduğu vurgulanmaktadır. Bununla beraber nefsi temiz olan bir kimsenin en ufak bir

³⁴⁹İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ân*, VIII, 24; Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, III, 309.

³⁵⁰Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 711; Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, III, 501.

haksızlığa uğramayacağı da “kıl payı kadar benzetmesiyle” ifade edilmiştir.³⁵¹ Böyle bir ifade azlık, enderlik anlamını belirtmek için kullanılır. Bununla, kişinin sevabından herhangi bir eksiltme yapılmadan, en az veya en küçük iyi bir amelinin bile karşılığının verileceği, kesinlikle görmezden gelinmeyeceği, herkese adaletli davranılacağı kast olunmaktadır.³⁵² Bu mesel, ilâhi adeletin çok hassas bir şekilde tecelli edeceğinin en ileri düzeyde bir ifadesi olup, hesap gününde her şeyin kılı kırk yarararak inceden inceye hesap edileceğini göstermektedir.

B. Dalları Göğe Ulaşan Güzel Ağaç ile Ayakta Duramayan Kötü Ağaç

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ

“Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.” (İbrâhîm, 14/24-26)

Bu temsilde Allah Teâlâ güzel sözü güzel ağaca benzetiyor. O güzel ağacın kökü yerde sabittir. Yeryüzünde damarları vardır. Onun gövdesi, dalları vardır, başı da göğe ulaşır. Güzel söz kelime-i tevhittir, tesbihtir, tahmiddir, istiğfardır, tövbedir, kendisiyle davet yapılan her güzel kelimedir. İbn-i Abbâs ise güzel sözün ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ anlamındaki kelime-i şهادet olduğunu söylemiştir. Temsilin devamında kötü söz kötü ağaca benzetiliyor. Kötü ağacın yerde sabit bir kökü yoktur. Onun durduğu belli bir yeri de yoktur, belli bir düzeni de. Bu kötü ağaçla temsil edilen kötü kelimedeki Allah’a şirk koştur. Derinlerde sabit bir kökü olmayan ağaç gibi şirk içeren her kötü söz de bâtil içerdiği için ayakta duramaz, yok olur gider. Ne yerde, ne de gökte

³⁵¹İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 332.

³⁵²Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 626; İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, V, 84; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefsîr*, I, 258.

kendisine bir yer bulur, sahibi de boynunda asılı bir halde kıyamette karşılığını görür.³⁵³

C. Takva Üzerine Kurulan Bina İle Uçurumun Kenarına Kurulan Bina

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شِقَاٍ جُرْفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Binâsını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez. Kurmuş oldukları binaları, (ölüp de) kalpleri paramparça olmadıkça yüreklerinde sürekli bir kuşku olarak kalmaya devam edecektir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”(Tevbe, 9/109,110)

Âyet-i kerîmede mescit binasının temeli mescidi yapanların amaçlarına benzetildi. Bundan dolayı temel üzerine kurma anlamına gelen üssise fili istiâre şeklinde kullanıldı.³⁵⁴ Âyetlerde temsil yoluyla, ihlâsla ve ihlâssız yapılan işlerin neye benzediği ve neticesi mukayeseli olarak anlatılmaktadır. İşlerini ihlâsla yapanlar müminler, ihlâssız yapan ise münafıklardır. Müminler işlerini samimiyetle ve Allah korkusuyla ve onun rızasını gözeterek yaparlar. Bu cihetle binalarını muhkem ve sağlam yapmış olurlar. Münafıklar ise işlerini ihlâssız yaparlar ve Allah korkusu, rızası gibi yüce değerlerden mahrumdurlar. Bu nedenle onların binası son derece zayıftır ve uçurumun kenarında her an yıkılmaya hazır durumdadır.³⁵⁵

O halde müslümanlar yaptığı her işin temeline ihlâs tohumlarını ekmeli, başladığı her hayırlı işe samimiyetle başlamalıdır.

³⁵³Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 552-554; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 423; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 171-172.

³⁵⁴İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 34.

³⁵⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 312; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 711; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 522.

D. Bina Gibi Birbirine Kenetlenenler

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ

“Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.” (Saff, 61/4)

Bu âyet-i kerîmede yüce Allah, müminlerin harp zamanındaki hallerinin nasıl olması gerektiğini tasviri ve temsilî bir üslûpla beyan etmiştir. Buna göre âyette, müminlerin düşmana karşı savaş esnasında sebatlı olmalarını, niyetlerini, düşüncelerini düzgün tutmalarını ve aynı söz üzerinde bir birliktelik içerisinde hareket etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu birliktelik âdeta birbirine kenetlenmiş, sarılmış bir binanın tuğlaları gibi olmalıdır. Bir boşluk dahi bırakılmamalıdır.³⁵⁶

E. Kuş Gibi Kanat Germek

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا

“Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."” (el-İsrâ 17/24)

Âyeti kerîmede anne ve babaya karşı ilgili davranılması, onların korunması, bakımı gibi hususlara istiâre yoluyla dikkat çekilmiştir. Kuşlar yavrularının bakımında ve dış etkenlere karşı korunmasında nasıl kanat geriyorsa insan da, anne ve babasına karşı aynı şekilde gerekli ihtimamı gösterip onlara karşı ilgi ve alakasını esirgememesi gerekmektedir.³⁵⁷ Zira cennete kavuşmanın yolunun onların rızasından geçtiğini kişi iyi bilmelidir.

F. Karınlarında Ateş Bulunanlar

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını dolduraya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.” (en-Nisâ, 4/10)

³⁵⁶Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 475; Şahinler, *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar* s. 298.

³⁵⁷Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 252; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 149.

Bu âyet Kur'ân'ın yetimlere ve yetim haklarına verdiği önemi göstermekte olup yetim mallarını haksızlıkla yiyenlerin ateş yemek kadar tehlikeli bir iş yaptıklarını ve tehdit yollu bunlardan uzak durulması gerektiğini anlatmaktadır. Âyette haksız bir şekilde yetim malını yemenin kişiyi ateşe götüreceği ifadesi temsili ve kelâmı açmaya yönelik bir ifadedir. Yani böyle bir eylemde bulunmak kişiyi cehenneme götürür demektir. Nitekim âyetin devamı da bunu teyit etmektedir.³⁵⁸ Âyetin konusunu oluşturan yetimin korunması, doyurulması hadis-i şeriflerde de övülmüş olup bununla ilgili Hz. Peygamberin temsil içeren bir hadisi şöyledir: “Ben ve yetime arka çıkan, cennette şu iki parmağım gibi yan yana olacağız.”³⁵⁹ Bütün bu âyet ve hadisler, müslümanları birlik ve beraberlik içerisinde olmaya teşvik eden naslardır. Bunlarla Allah müslümalara, harpte yenilgiye uğramamaları için bir yöntem öğretmektedir. Aksi takdirde yenilgi kaçınılmaz olabilir.

G. Birbirlerine Örtü Olanlar

أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى الْيَلِّ وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لِّلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara

³⁵⁸Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, I, 345.

³⁵⁹Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Edep, Hadis No: 6005.

yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar.” (el-Bakara, 2/187)

Âyet erkek ve kadınların birbirleri için yaratıldıklarını, meşru beraberlik kaydıyla oruç gecesinde birlikte olmaları hususunun herhangi bir sakınca içermediğini ifade etmek için temsîlî bir anlatıma başvurmuş ve bu hususu: “onlar (kadınlar) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz” şeklinde eşsiz bir istiâreyle, çiftlerden her birini vücudu saran ve kaplayan bir elbiseye benzetmek suretiyle ifade etmiştir.³⁶⁰ Bu ifadeyle ayrıca, meşru bir nikâhla bir araya gelen çiftlerin birbirlerine sırdaş olduklarına ve birbirlerinin kusur ve ayıplarını örtmeleri gerektiğine de işaret vardır. Zira elbise insan fitratının ve dinin mahzurlu saydığı mahrem yerleri örtmeye yarayan bir nesnedir. Bu nedenle eşler, dışarıya karşı birbirlerinin mahrem hallerini saklayan kişilerdir.

H. Burnu Damgalanmak

إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ سَنَسِمْهُ عَلَى الْخُرْطُومِ

“Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der. Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.” (el-Kalem, 68/17)

Âyette mecâzî bir anlatım olup, güç ve zenginliğinden dolayı şımararak Allah, peygamber ve kitap tanımayan kimseyi yüce Allah’ın zelil ve perişan edeceği, kibir ve gururunu kıracağı temsili olarak ifade edilmektedir.³⁶¹ Nitekim “Burnu büyümek” , “Burnu Kafdağı’na çıkmak (varmak)” , “Burun şişirmek” gibi ifadeler kibir ve gururdan kinâyedir.³⁶² Burnuna damga vurulması ifadesi, Arapların kibirli insanlara yönelik sarf ettiği “Allah burnunu sürtsün” deyimiyile de benzerlik göstermektedir.³⁶³ Burnun yere sürülmesi deyimiyile, meşakkat çektikten sonra daha önce beğenmediği bir pozisyonun kabullenilmesi ve gururdan vazgeçilmesi kastolunmaktadır.

³⁶⁰Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 230; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 110.

³⁶¹Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, V, 431.

³⁶²Yazır, *Hak Dînî*, IX, 5278; Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN, vd., TDK, *Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü*, 2009.

³⁶³Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 588; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 541.

İ. Deve İğne Deliğinden Geçerse Cennete Girecekler

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

“Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız.” (A’raf, 7/40)

Âyette geçen “deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyecekler” ifadesi, olması imkânsız şeyler için kullanılan bir darb-ı mesel’dir. Bu mesel ile Allah’ın âyetlerini tekzip eden ve âyetler karşısında büyüklük taslayanların asla cennete giremeyecekleri kast edilmektedir.³⁶⁴ Âyette geçen deve diye çevirisi yapılan cemel (الْجَمَلُ) kelimesini İbn-i Abbâs’tan nakille cümmel (الْجُمَّل) şeklinde okuyup halat manasını veren müfessirler de vardır.³⁶⁵ Hangi mana verilir veya tercih edilirse edilsin âyet gerçekleşmesi muhal olan şeyler için bir temsil’dir.

K. Bir Bağın Sahibi Kibirli ve Mütevâzi İki Adam

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا كَلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا ...

“Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk. Her iki bağı da meyvelerini vermiş ve ürünlerinden hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Bu iki bağın arasından bir de nehir fıskırtmıştıktık...” (el-Kehf, 18/32,44)

Kısa bir bölümü verilen ancak uzun bir kıssa olan mesel tarzındaki bu âyetler, dünya hayatı ile içindeki aldatıcı nimetlere karşı dikkatli olunması hususunda öğüt ve ibret içeren bir darb-ı meseldir. Âyetlerde bir bağ sahibi mütevâzi diğeri kibirli iki kişi üzerinden dünya malının geçici şatafatının insanı böyle gururlandırıp, etrafındakilerini küçük görmeye sevk edebileceği ve Allah’ın dininden de çıkmaya götürebileceği müthiş bir örnekle anlatılmaktadır. Bütün bunlara bu âyet çok müthiş bir örnektir.

³⁶⁴Zemahşerî, Keşşâf, II. 122; Hâzin, Lubâbu’t-Tevîl, II, 200.

³⁶⁵Taberî, Câmiu’l-Beyân, XII, 431-433; İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’ân, III, 415.

Bu temsilin hakikati şöyledir: Birbirine kardeş olan iki adam vardı. Bunların babaları öldü, ardında bolca mal bıraktı. İki kardeşte terekeden haklarını aldı. Kardeşlerden inançlı olan babalarından kalan bu malla ihsan ve infaklarda bulunarak gelen bu malın Allah'tan olduğu bilinciyle hareket ederek kendini Allah'tan müstağni görmedi. Diğer kardeşte kendisine kalan bu serveti kendinden bildi ve kendini Allah'a karşı ihtiyaçsız gördü. Hatta diğer kardeşine karşı böbürlenerek, mal ve eleman yönünden ondan daha çok imkânlarla sahip olduğunu ona söyledi. Sahip olduğu varlıklara şükretmek bir tarafa, malının hiç yok olmayacağına, kıyametin de kopmayacağını, kopsa bile sahip olduğu varlıkları sebebiyle Allah katında dünyadaki durumundan daha iyi bir durumda olacağını iddia ederek inkârda ileri gitti. Diğer taraftan tasviri yapılan kıssada anlatılan olayın yaşanıp yaşanmadığı konusundaki farklı görüşler bir yana, darb-ı mesellerin vücudu gerekmez.³⁶⁶

Bu temsilde servet sahiplerinin, Allah'ın verdiği imkânları kendilerinden bilerek O'na pek şükretmedikleri, hatta bu durumları nedeniyle, hem diğer insanlar arasında hem de Allah'ın nezdinde üstün bir konumda buldukları, dolayısıyla mallarının devamlı kendilerini koruyacağı anlayışı içerisinde olduklarına işaret vardır. Hâlbuki Allah katında üstünlük, çok mala, çok adama sahip olmak değil, çok takvalı olmaktır.

L. Emniyetli Huzurlu Bir Ülkeden Açlık ve Korku Elbisesi Giydirilen Bir Ülkeye

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.” (en-Nahl, 16/112)

Âyet Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek isyan ve inada düşen Mekke halkı ve diğer ülkeler için Allah'ın darb ettiği bir meseldir. Meselde geçen kent halkı önceden güven ve istikrar, huzur ve imkânlar içerisindeydiler. Kendilerine her taraftan

³⁶⁶Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 260; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 176, 178-179.

bolca mal ve erzak gelirdi. Ancak onlar buna şükretmedikleri gibi nankörlük edip nimeti gönderen Allah'tan yüz çevirdiler. Allah ta onlardan güven ve huzur nimetini çekti, aldı. Onlara korku, açlık ve mahrumiyeti tattırdı. Tıpkı bir elbise gibi korku ve açlığı onlara giydirdi, neticesindeki elem ve acıyı onlara hissettirdi. Bu âyetin, Hz. Peygamber gibi büyük bir nimeti gönderene nankörlük etmelerinden dolayı sadece Mekke halkı için gönderildiğini söyleyen müfessirler de vardır. Öte yandan kendisine nimet ve imkânlar verilen bir ülke halkının nimetlere nankörlük etmesine karşın böyle bir azapla yani açlık ve korkuyla cezalandırılacağına bir yol olduğunu belirten âlimler de vardır.³⁶⁷ Dolayısıyla insan en başta iman nimeti olmak üzere elindeki sağlık, mal, mülk, makam ve daha başka imkânların kıymetini bilmeli, onların şükürünü yerine getirmekten uzak kalmamalıdır.

M. Şükretmeyen Bahçe Sahipleri

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَلَا يَسْتَثْنُونَ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ
مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ...

“Şüphesiz biz, vaktiyle "bahçe sahipleri"ne belâ verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkârcılara) da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi (Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. ("İnşaallah" demiyorlardı.) Nihâyet onlar uykuda iken Rabbinden bir afet (ateş) bahçeyi sardı Böylece bahçe, (anızı) yakılmış toprağa döndü...”(Kalem, 68/17-32)

Bu âyetlerdeki kısca Mekke inkârcıları için Allah'ın darb ettiği bir meseldir.³⁶⁸ Uzun âyetlerden oluşan ancak âyet ve meâlinin kısaltılarak verildiği bu mesel ile bir bahçe olayı örnek gösterilmiş, Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyen Mekke müşrikleri uyarılmıştır. Âyetin başlangıcında yer alan belvâ kelimesinin gerçek anlamı denemek'tir. Ancak burada, denemeye tabi tutulmuş başka bir deyişle belaya mübtele olmuş kimselerin halinin temsili manasında kullanılmıştır.³⁶⁹ Rivâyete göre geçmişte

³⁶⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 638; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 135.

³⁶⁸Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 404-405.

³⁶⁹İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX, 307.

dindar bir adamın her türlü meyve, ekin ve hurma ağaçları bulunan bir bahçesi vardı. Hasat zamanı geldiğinde fakirleri çağırır, bahçenin ürünlerinden onlara ikramda bulunurdu. Adam ölünce oğulları, aile fertlerinin çokluğunu ileri sürerek yoksulların payını kesmeye ve bahçenin ürününü sabahleyin erkenden gizlice toplamaya karar vermişler, ancak gece gelen bir âfet ürünü imha etmişti. Yüce Allah Kur’ân’da birçok yerde, verdiği nimete şükredenlere daha fazla nimet vereceğini, nankörlük edenleri de cezalandıracağını haber vermiştir (meselâ bkz. Nisâ 4/147; İbrâhim 14/7; Lokmân 31/12). Nitekim Hz. Peygamber’i yalancılıkla itham edip getirdiği mesajı reddeden Mekke müşrikleri de peygamber aralarından ayırdıktan sonra eski refahlarını, özellikle ticarî imkânlarını giderek kaybetmişler, sonunda müslümanlar karşısında varlıkları son bulmuştur.³⁷⁰

Bu âyet dünya hayatı ve sahip olunan mallar hakkında iki türlü bakış açısı sunmaktadır. Bunlardan biri müminin bakış açıdır ki, o dünya hayatı ve malının geçici olduğunu, onların yegâne sahibinin Allah olduğunu, bunlarla mağrurlanmanın beyhude olduğunu bilen mümin perspektifidir. Diğeri ise, mal hırsıyla gözü dönen, bunun her şey olduğunu sanan, o malların kendisine sahip olduğu ilim ve yetenek sayesinde verildiğini sanan ve kendisini Allah’tan mustağni gören kâfir bakış açısıdır. Mümin ahreti de düşünüp elindeki nimetlere şükrederken, inkârcı kimse hayatın sadece bu dünya hayatından ibaret olduğu zannıyla azgınlık ve taşkınlık sergileyerek nimetlere nankörlük eder. Temsil bu tür davranışlar içerisinde bulunanlara bir hatırlatmada bulunarak onları kurtuluş yoluna çağırmaktadır.

N. Ölmüş İnsan Eti Yiyenler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin giybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte

³⁷⁰Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 607; Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur’ân Yolu*, V, 433-434.

bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (el-Hucurât, 49/12).

Allah Teâlâ bu âyette arkadan çekiştirme, yerme, kötüleme anlamına gelen gıybeti ölü insan etinin yenmesine benzetti. Manevi bir durum hissedilebilir maddi bir duruma teşbih edildi. Yüce Allah bu benzetmeyle gıybet konusunda müslümanlarda bir tiksinti meydana getirip bu davranıştan sakınmalarını teşvik etmektedir. Böyle bir benzetme gıybetin çirkinlik ve iğrençliğinin tasvirine yönelik bir mübalağa içermektedir. Yani artık çirkinlikte üzerine söylenecek söz yok demektir. Bir kimse bir insanın, hem de dinde kardeşi olan birinin etini yemeyi sever mi? Hem de ölü bir halde iken! İnsan o eti yemekten tiksindir. Çünkü fitrat bundan istikrah eder.³⁷¹ Öyle ise nasıl ki bir insan tabiatı bunu kabul etmez, dinde bunu kabul etmez, hoş görmez. Dolayısıyla gıybet, ölmüş bir kimsenin etini yemekten daha kötü bir eylemdir. Bu nedenle kişi gıybeti kerahet yönünden daha çirkin bir şey olarak görmesi icap eder.

O. İpliğini Büküp Bozan Kadın

وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ
وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ
إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلِيُبَيِّنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.” (en-Nahl, 16/91-92)

Âyeti kerîmeler yapılan antlaşma ve yeminlere bağlı kalmayı vurgulamakta, ardından da bu durumu bir darb-ı meselle pekiştirmektedir. Bu âyeti kerîme, Arapların “خرقاء تعزل غزلاً ثم تنقضه” (Harkâ yününü eğirir sonra bozar) anlamındaki deyimlerini

³⁷¹Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 355; Yazır, *Hak Dîni*, VI, 4447; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 218, 221.

hatırlatmaktadır. Kureyş'den Ümmü Rayta binti Ka'b adlı bir kadın bulduğu yünü eğirip tekrar geri bozarmış. İşte Onun bu hali Araplar'a mesel olmuştur. Âyette de Yüce Allah yeminlerin bozulmaması gerektiğini o günkü toplumun tanıdığı bir kadının davranışını örnek vererek temsilî bir yolla anlatmıştır. Hem deyim hem de âyet-i kerîme, boşuna oyalanan ve bir şey elde edemeyen anlamsız, içi boş şeylerle uğraşan kimseler için kullanılır.³⁷² Mümin yalan yere yemin etmeyen, verdiği sözde duran, abesle işigal etmeyen ve iki günü birbirine eşit olduğunda kayıpta olan kimsedir.

P. Alev Almış Saç

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

"Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır. Hani o Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı. O şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım." (Meryem, 19/2-4)

Âyetler Hz. Zekeriya'nın, Cenâb-ı Hakk'a içli yalvarışından tablo içeren bu âyetlerde Hz. Zekeriya, yakarışında saçlarına akların düştüğünü "Baş bembeyaz alev aldı" şeklinde istiâreli bir ifadeyle dile getirmektedir. Çünkü alev almak ifadesi ateşin bir vasfıdır. Bununla saçındaki beyazların ateşin tutuşup yayıldığı gibi her tarafa yayıldığını, dolayısıyla ihtiyarladığı temsilî olarak anlatmak istemektedir.³⁷³ Burada eşsiz bir îcâz vardır. Hz. Zekeriya, önce zikredilen kapalı bir ifadeyle duasına giriş yapmış, ardından yaşlılığından dolayı çocuğunun olamayacağını söylemek suretiyle duasındaki kapalılığı açmıştır.³⁷⁴

Yüce Allah Hz. Zekeriya'nın bu yalvarışını Kur'ân-ı Kerîme almak suretiyle müminlere bir dua adabı öğretmektedir. Buna göre önce duaya giriş anlamında acizliğini ortaya koyacak, rahmet ve merhameti celbedecek sözlerle başlanması

³⁷²Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 130; Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 230-231; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 130, 133.

³⁷³Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 325-326; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 198.

³⁷⁴İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 307.

gerekmektedir. Böyle yapılması dua umulur ki kabul olmaya daha yakındır. Zira böyle davranan Hz. Zekeriya duasının neticesini almış, Allah teâla bu duasının karşılığı olarak ona Hz. Yahya'yı evlat olarak hibe etmiştir.

IX. Ahiret Hayatıyla İlgili Meseller

A. Birbirine Dolanan Bacaklar

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ تَتَطَّنُ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَّ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ
وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ

“O gün bir takım yüzler de asıktır. Bel kemiklerini kıran bir felakete uğratılacaklarını anlarlar. Hayır, can boğaza dayandığı, "Kimdir (bunu) iyi edecek?" dendiği, (ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevkediliş Rabbinedir.” (el-Kiyâme, 75/23-30)

Bu âyet-i kerîmelerde insanın ailesinden, malından ve dünyadan ayrılışına sebep olan ölümünün başlangıcı, ruhunun bedenden ayrılışı ve nihâyetinde Allah'ın huzuruna sevkedilişi temsili bir yol ve hayret verici bir üslupla anlatılmaktadır. Ruhun göğsün en üst kısmında bulunan köprücük kemiğine ulaşması aynı zamanda ahiret merhalesinin de başlangıcıdır. O anda başka bir boyuta geçen ruh, ölüm sarhoşluğu ve ağırlığı içerisinde ölümü tatmaktadır. Bu durum âyette bacakların birbirine dolaşması şeklinde temsili bir üslupla tasvir edilmiştir. İbn-i Abbâs bacakların birbirine dolaşmasından maksadın, dünyadan ayrılışın ağırlığı ile ahiret sıkıntılarının bir araya gelmesi olduğunu söylemiştir. Nitekim savaşın sıkıntılı ve zor bir iş olduğu istiâre yoluyla belirtmek için ‘harp için bacaklar (paçalar) sıvandı’ denir.³⁷⁵

O gün meydana gelen korkunç olaylar insana her şeyi unutturuyor. Anneler emzirdiği çocuğu unutuyorlar, hamile kadınlar çocuklarını düşürüyorlar, insanların akılları başlarından gidiyor ve sarhoş olmadıkları halde sarhoşmuş gibi görünüyorlar.

³⁷⁵Âlûsî, Şihabüddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesâni*, (thk. Ali Abdulbari Atiyye), 1.bs., nşr.Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1415, XV, 163; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 462, 463.

İşte bütün bunlar kıyamet sahnesinin insanı acze düşüreceğini göstermeye yönelik birer tasviri anlatımlardır.³⁷⁶

B. Katlanıp Dürülen Güneş ve Dökülen Yıldızlar ve Yürütülen Dağlar

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ

“Güneş, dürüldüğü zaman, Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman, Dağlar, yürütüldüğü zaman,..” (et-Tekvîr, 81/1-3)

Âyette ifade edilen güneşin bir bohça gibi dürülüp sarılması, yıldızların dökülmesi, dağların yürütülmesi birer mecâzî tasvirler olup bunlarla kıyamet gününün dehşeti temsilen anlatılmak istenmektedir. Bu tür temsillerle insanları dehşetli o güne hazırlık yapmaya teşvik vardır.³⁷⁷

Serdedilen âyetlerle ilgili Elmamlılı Hamdi Yazır, Kur'anda tefsîr ve te'vilinde olduğunu, güneş ve yıldızları kendi hakîkî manalarıyla anlamaya mani hiç bir karîne olmadığı için bunlara zâhir ve hakikatiyle inanmanın gerekli olduğunu belirttiikten sonra “tekvîr ve inkidarın sureti vukuuna nazaran manalarındaki hakîkî ve mecazi ihtimalleri mülâhaza etmek bu imana münafî olmayacağı gibi aynı zamanda şems ve nücumdan mecaz ihtimali üzerine daha umumî bir mana ve işaret mülâhaza etmek de o imana münafî olmaz” demiştir.³⁷⁸ Böylece âyetlerin hakiki manalarının yanında mecâzî bir mana da içerebileceğini dikkat çekmiştir.

C. Korkudan Sarhoş Olanlar

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تُدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları

³⁷⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 143; Şahinler, *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar*, s. 160.

³⁷⁷Hâzin, *Lubâbu't-Tevîl*, XV, 253.

³⁷⁸Yazır, *Hak Dînî*, VIII, 5614.

sarhoş görürsün; halbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.” (el-Hâc, 22/1-2)

Bu âyeti kerîmelerde yüce Allah kıyamet vaktini çok ürpertici bir şekilde ve insanları dehşete düşüren ifadelerle tasvir ve temsil etmektedir.³⁷⁹ Akılları gideren, temyizleri izale eden o kıyametin koptuğunu görenler, sarhoşluk edici bir şey almadıkları halde korkudan sarhoş olacaklardır. Bu durum kıyametin kopmasının ne denli zor olacağını temsilîdir.³⁸⁰

D. Ateşin Etrafını Saran Kelebekler ve Yün Gibi Savrulan Dağlar

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

“O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.” (el-Kâria, 101/4-5)

Kıyamet günü insanların bir çağırıcıya doğru gitmeleri hali, ateşe doğru uçan kelebeklerin durumuna teşbih edilmiştir. Yine âyetlerde kıyametin kopması anında dağların yerinden kopuşu da temsilî bir ifade kullanılarak savrulan yünlere benzetilmiştir.³⁸¹

E. Ölü Toprağın Kabarması Gibi Ölü İnsanın Dirilmesi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بَهِيحٍ

“Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra

³⁷⁹Hâzin, *Lubâbu't-Tevil*, III, 247.

³⁸⁰Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 257.

³⁸¹Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 789, 790; Hâzin, *Lubâbu't-Tevil*, IV, 462..

güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.”(el-Hâc, 22/5)

Allah Teâlâ bu âyette insanın öldükten sonra diriltilmesini vecîz bir şekilde temsîlî bir üslupla izah etmektedir. Bu temsilde insanın nutfe, yani sperma halinden başlayarak dünyaya gelişine kadar ki yaratılış seyri ile ölü toprağın bir su damlasıyla cana gelip tekrar yeşermesi yeniden dirilme durumuna benzetilmiştir. Kupkuru ve ölü bir toprak yağmurla kıpırdanır, kabarır, bitki açarsa insanda ölü bir haldeyken tekrar diriltilecektir. Sizin aslınız da topraktır, o halde Allah bitkileri yeryüzünde çıkardığı gibi ölüleri de kabirlerinden çıkaracaktır. Bu Ona zor değildir. Bu âyet aynı zamanda öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriklere yönelik istidlâlî bir âyettir. Buna göre bir tertip, sıra içerisinde yoktan yeniden yaratma eyleminde bulunan Allah, öldükten sonra da yeniden inşâ etmeye kâdirdir.³⁸² Dolayısıyla bu âyetle insan, hem meydana geliş sürecindeki aşamaları iyi kavramakta hem de yeniden dirilme olayını zihninde canlandırmaktadır.

F. Bitki Gibi İnsanın Çıkışı

وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

“Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.”(Kâf, 50/9-11)

Bu âyet benzer diğer birçok âyet-i kerîme gibi öldükten sonra yeniden diriltilemeyle ilgili bir mesel içermektedir. Allah ölü bitkilere hayat verdiği gibi ölmüş bedenlere de hayat verecektir. Kurumuş, âdeta ölmüş bir topraktaki bitkilerin gökten

³⁸²İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, VII, 198-199; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 257-258.

inen su ile bir yerden çıkması gibi insanlarda kabirlerinden öylece çıkarılacaktır ve yeniden dirilme olayı kesinlikle gerçekleşecektir.³⁸³

G. Boynu Bükük Kuru Toprak

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتِ
إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu dirilten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz o, her şeye gücü hakkıyla yetendir.” (Fussilet, 41/39)

Temsil içinde temsil bulunan bu âyette kuru toprağa can veren gücün insanı yeniden diriltmeye de muktedir olduğu hatırlatılmaktadır.³⁸⁴ Bu hatırlatma için bir doğa olayı temsilen kullanılmıştır. Yeryüzünün kuru ve kuraklık halindeki durumu, zelil ve perişan haldeki bir kimsenin boynunun bükük haline benzetilmiştir. Yüce Allah'ın vahdâniyetinin delili ve kudretinin kemâlinin bir işareti olmak üzere, kuru ve çorak bir toprağın yağmur suyu ile canlanması, kabarması, kendisinden değişik mahsul ve ekinlerin çıkarılması gibi öldükten sonra da ölüler diriltecek ve kabirlerinden çıkartılacaktır. Âyetteki benzetme bir yönüyle secde etmekten imtinâ eden kibirli insanların, nihâyetinde toprak olup yok olduklarını hatırlattığı gibi, diğer bir yönüyle de mütevâzi kimselerin yükseleceklerine de işaret etmektedir.³⁸⁵

H. Bir Yığın Kemik

وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنْآ لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا

“Dediler ki: "Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?" De ki: "(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!"” (el-İsrâ 17/49-50)

³⁸³Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 225-226.

³⁸⁴Karaman, Hayretin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, IV, 714.

³⁸⁵Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 115; Yazır, *Hak Dîni*, VI, 4209.

Bu âyetin öncesindeki âyette müşrikler, Hz. Peygamber için bir takım benzetmelerle darb-ı meseller icat ve irad ediyorlardı. Bu âyette de aynı yöntemle, yaptıklarının hesabını verecekleri ahireti inkâr etmeye yönelik misaller veriyorlar; akıllarınca öldükten sonra artık yeni bir var oluşun imkânsızlığını bir takım benzetmelerle kanıtlamaya çalışıyorlardı.³⁸⁶ “Kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak olmuş iken, yeniden mi diriltileceğiz” gibi kendilerince bir misal getirerek öldükten sonra diriltilmeyi kuvvetli bir şekilde inkâr etme cihetine gittiler. Ancak Allahu Teâlâ da “ister taş olun, ister demir” şeklinde daha kuvvetli bir benzetmeyle cevaplama da bulunarak onların yeniden yaratılışı inkâr etmelerinin imkânsızlığını ortaya koydu. Yani beden ne halde olursa olsun, canlılık malzemelerinin dışında taş ve demir gibi cansız, sert ve katı malzemelerden de oluşsa, Allah öldükten sonra tekrar diriltmek suretiyle bedenlere can vermeye kesinlikle kadirdir, bunda hiç şüpheniz olmasın.³⁸⁷

İ. Ölmüş Merkebe Et Giydirilmesi

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جَمْرِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Bu âyet yüce Allah’ın hidâyetini murat ettiği kimse için darb ettiği bir meseldir.³⁸⁸ Bu mesel Allah’ın insanları öldükten sonra diriltmedeki kudretinin kemaline ve ahiretin varlığına delâlet eden bir delildir. Bu meselde öldükten sonra dirilme konusu, tefsirlerde adı net belirtilmeyen birinin şahsında, insanların gözünde ve hayâlinde canlandırabileceği bir olay ile tasvir edilmektedir. Bu tasvir içerisinde en dikkat çeken ölmüş bir merkebin kemiklerine etlerin giydirilip tekrar diriltilmesi olayıdır.³⁸⁹ Olayın insanların aşına olduğu nesnelere üzerinden örneklendirilerek

³⁸⁶Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 87-87; 88; Karaman, Hayretin ve Diğerleri, Kur’ân Yolu, III, 490.

³⁸⁷Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 151.

³⁸⁸Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 149.

³⁸⁹Hâzin, *Lubâbu't-Tevil*, I, 193.

anlatılması, dinleyeni olayın içine çekmekte âdeta içinde canlı canlı o sahneyi görüyormuş gibi bir his uyandırmaktadır.

K. Etrafa Yayılmış Çekirgeler

فَقَوْلَ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكْرًا خَشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ

“O halde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin (İsrafil'in benzeri görülmemiş) bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar. O halde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin (İsrafil'in benzeri görülmemiş) bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.”(el-Kamer, 54/6,7)

Âyetler insanların yeniden diriliş anındaki hallerini temsilî bir üslupla tasvir etmektedir.³⁹⁰ O dirilme zamanı geldiğinde insanların gözlerinde bilinmezlikten kaynaklı büyük bir korku olacak ve şaşkınlıktan ne yapacaklarını, nereye gideceklerini bilemeyeceklerdir. O andaki sayılarının çok oluşu ve etrafa yayılmaları durumu, çekirgelere benzetilerek açıklanmıştır. İnsanlar da ba's gününde tıpkı çekirgeler misali birbirlerine karışmış bir halde bir dalga gibi kabirlerinden çıkarak belli olmayan bir yöne doğru yürürler.³⁹¹

L. Ak Saçlı İhtiyarlara Dönen Çocuklar

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

“Hal böyle iken inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?” (el-Müzzemmil, 73/17)

Âyet hesap gününün şiddetini temsilî bir üslupla anlatmaktadır. Âyette ifade edilen “çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek” ifadesi o günün dehşetinden kinâyedir.

³⁹⁰Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, IX, 90.

³⁹¹Sâbûnî, *Safvetu't-Tefsîr*, III, 267.

Temsile göre ahiretteki hesap gününün ürpertici ve ağırlık derecesi, genç bir insanı hızla çökertip ihtiyarlaştıracak kadar ağır olacaktır.³⁹²

M. Ellerin Isıranlar

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا
لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا

“O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!” “Andolsun, Kur’ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir.”” (el-Furkân, 25/27, 29)

Bu âyetler zalim ve haksızlık yapan kimselerin kıyamette pişmanlıklarını dile getireceğine yönelik temsil içermektedir. Zalimler ahirette görecekleri kötü muameleler nedeniyle çok pişman olacaklardır. O gün zalim Kur’ân-ı, peygamberi bırakıp şeytan ve sapkın kimselere uymaktan pişman olup kendi kendine çok hayıflanacaktır. Pişmanlığın ne denli şiddetli olacağı ise ellerini ısırma ifadesiyle açıklanmıştır. Böyle bir ifade öfke ve hüzünden kinayedir.³⁹³

N. Başları Önde Gizli Bakış Atanlar

وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذَّلِيلِ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ

“Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azâp içindedirler.” (eş-Şûrâ, 42/45)

Âyet zalimlerin hesap günündeki durumlarını tasvir etmektedir. Bu tasvire göre Allah onları dünyada tercih ettikleri kötü eylemlerinden dolayı ahirette hor ve hakir kılacaktır. Pişmanlığın getirdiği zelillikleri âyette, başları öne eğik bir şekilde göz

³⁹²Yazır, *Hak Dîni*, VIII, 5436.

³⁹³Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2560; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 314.

uçlarıyla etrafa gizlice bakış atarlar şeklinde ifade edilmiştir. Böyle bakışları ya o günün korkunçluğundan, şiddetinden, ya da kötülük yaptığı insanlardan hayâ etmekten dolayı olacaktır. Çünkü birine bir kötülük yapan kimse başını kaldırıp o kişiye devamlı bakamaz, ancak gizli ve kaçamak şekilde bakışlar atar. İşte zalimlerin durumu da böyledir. Ayrıca başları öne eğik bir şekilde göz uçlarıyla etrafa gizlice bakış atanların cehennemliklerin, cehenneme girmeden önceki hallerinin bir temsilî olduğu da bazı müfessirler tarafından ifade edilmiştir.³⁹⁴

O. Günahlarını Sırtlarında Taşıyanlar

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ
أُوزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ إِلَّا سَاءَ مَا يَزُرُونَ

“Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır.

Nihâyet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatinca bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, "Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay halimize!" diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!” (el-En‘âm, 6/31)

Âyet, hesap gününe inanmayıp devamlı günah işleyenler için getirilmiş bir temsildir. Âyette zikredilen “günahlarını sırtlarına yüklenirler” ifadesi hesap gününe inanmayanların, ısrarlı bir şekilde günah işlemede direttiklerini ifade etmektedir. Bu temsilî, “kâfirin ameli çok çirkin bir şekilde temessül ederek onun üzerine biner” şeklinde gerçek manasıyla yorumlayanlar da vardır³⁹⁵

P. Sağdan Kitap Verilen Kişi ile Soldan Kitap Verilen Kişi

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَٰؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَهُ ۗ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهُ ۗ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ۖ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ۗ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهُ ۗ وَلَمْ أَدْر مَا حِسَابِيَهُ ۗ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ۗ مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهُ ۗ هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهُ ۗ

³⁹⁴Mâturîdî, *Tefsir-i Mâturîdî*, IX, 136; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 231; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 134.

³⁹⁵Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, II, 159; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, I, 358.

“İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: "Gelin, kitabımı okuyun!" "Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum." Artık o, hoşnut bir hayat içindedir. Yüksek bir cennettedir. Onun meyveleri sarkar (kolaylıkla devşirilebilir). (Onlara şöyle denir:) "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için." Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi." "Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim." "Keşke ölüm her şeyi bitirseydi." "Malım bana hiçbir yarar sağlamadı." "Saltanatım da yok olup gitti."” (el-Hâkka, 69/19-29)

Âyetlerde iyi işler yapanların durumu sağ kelimesiyle, kötü işler yapanların durumu ise sol kelimesiyle temsil edilmiştir. Buna göre iyilere sağ cihetten kötülere ise sol cihetten yaklaşılabilecektir. Âyette geçen “sağ” kelimesi sağlamlık, dürüstlük, uygunluk, temizlik, uğur, hayır ve kazanç ifade etmektedir. Devamındaki âyetlerde gelen “sol” kelimesi ise bunların aksini ifade eder. Kötülükten sakınmış olan kimse Allah'ın huzurunda yüzü ak olarak, hesabı dost tarafından görülmüş, hakkındaki hüküm ve karar belgesi, dürüst ve dost eliyle lehine sağdan verilmiş olacaktır. Aksine Allah'ı inkâr eden, hakkı ve hayrı sevmeyip nankörlük ederek aksine giden kimselerin hesabı, hükmü ve karar belgesi de aleyhine olarak soldan verilmiş olacaktır.³⁹⁶ Sağ kelimesi nimetten, hayırlı âkıbetten, sol kelimesi ise maruz kalınacak azaptan ve kötü sonuçtan kinâyedir. Yoksa bütün yönler Allah'ındır.

R. Yumurta Gibi Bembeyaz Olanlar

كَاتَّهَنَّ بَيَضٌ مَكْنُونٌ

“Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.” (es-Sâffât, 37/49)

Cennet kadınlarının anlatıldığı bu âyette kadınlar saflık, arılık hususunda âdetâ saklı kalmış bir yumurtanın beyazına benzetilmişlerdir. Bir başka âyette de bu kadınların saffetini belirtmek için saklı kalmış inciler benzetmesi yapılmıştır. Bu tür teşbihlerle cennet kadınlarının eşsiz güzellikleri kast olunmaktadır. Öte yandan böyle

³⁹⁶Yazar, *Hak Dîni*, VIII, 5328.

teşbihler Arapların anlayabileceği bir üsluptur. Zira Araplar kadınların saflığını ve beyazlığını ifade etmek için bu tür benzetmelerden yararlanırlardı.³⁹⁷

S. Saklanmış İnciler

وَلَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ وَخَوْرٍ عَيْنٍ كَأَمْثَالِ اللَّوْثِ الْمَكْنُونِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır. (Bütün bunlar) işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak (verilir.)” (el-Vâkıa, 56/21-24)

Âyetlerde eylemlerine göre insanların içinde yer alacağı gruplardan bahsedilmiş, bu gruplardan Allah’a en yakın grubun birçok nimetlerle naim cennetinde olacağı ifade edilmiştir. Bu gruba bahşedilen nimetlerden birisi de bu kişilere teslim edilmek üzere saklanmış, bekletilmiş güzel hurilerdir. Âyette bu hurilerin güzelliğini, temizliğini saffet ve parıltısını ifade etmek için bir benzetmede bulunarak saklı inciler tabiri kullanılmıştır. Yani bu huriler saklı inciler misali bütün yönleriyle güzeldirler, saklandıkları muhafaza edildikleri için de güzellikleri değişmekten çok uzaktır.³⁹⁸

T. Geniş Cehennem

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

“O gün Cehenneme, “Doldun mu?” deriz. O da, “daha var mı?” der.” (Kâf, 50/30)

Âyet temsil metoduyla cehennem genişliğini tasvir etmektedir. Buradaki temsille ifade edilmek istenilen, ne kadar çok olursa olsun cehennem tüm suçluları alabilecek kapasite büyük ve geniş olmasıdır. Yoksa burada söylenmek istenilen Allah’ın cehenneme soru sorması ve cehenneminde Allah’a cevap vermesi değildir. Ancak ifade etmek gerekir ki sual ve cevabın gerçek olduğunu söyleyen müfessirler de bulunmaktadır.³⁹⁹

³⁹⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 43; Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, III, 123; Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, III, 29.

³⁹⁸Kurtûbî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XVII, 205; Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, III, 290.

³⁹⁹Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 388.

U. Yedi Kapı Yedi Grup

وَأَنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ

“Şüphesiz cehennem, onların hepsinin buluşacağı yerdir. Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.” (el-Hicr, 15/43,44)

Âyetler, şeytana tabi olan azgınlara akıbetini beyan ederek bu azgınlara gideceği yerin cehennem olduğunu bildirmektedir. Yine âyette cehennemde yedi kapısının bulunduğu, azgınlara da kendi aralarında gruplara ayrıldığı, her bir gruba tahsis edilmiş ayrı birer kapı olduğu temsili bir tasvirle ifade edilmiştir. Cehennemde yedi kapısından maksat bazı tefsirlerde geçtiğine göre yedi tabakadır. “جُزْءٌ مَقْسُومٌ” da o kapılardan girerek yerlerini alacak olan her bir guruptur.⁴⁰⁰

V. Öfkesinden Çatlayan Cehennem

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَهِيَ تَفُورُ تَتَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

“Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar.” (el-Mülk, 67/6-8)

Âyetlerde cehenneme “الْغَيْظِ” ve “شَهيقًا” yani öfkeli, inilti ve hışıltılı sıfatlar nispet edilerek cehennemde ateşinin köpürmesi ve yanması sanki bir insanın düşmanına karşı çok öfkeli ve sinirli olması durumuna benzetilmiştir. Cehennemde kızgın ve sinirli bir insan gibi inilti ve uğultu çıkarıp âdeta bir öfke çatlaması yaşamaktadır.⁴⁰¹ Bu meselle, insanlara cehennemde çok korkunç bir yer olduğu hatırlatılmakta, oraya düşmemek için hayattayken Allah tarafından gönderilen

⁴⁰⁰Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 579; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 191; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 101.

⁴⁰¹Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 578; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 397.

uyarıcılara yani peygamberlere kulak verilip sözlerinin dinlenmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

Y. Cehennemın Görevlileri

عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا
هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ

“Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır. Biz, cehennemın görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve mü'minler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, "Allah örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi" desinler. İşte böyle. Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır.” (el-Müddessir, 74/30,31)

Âyet istiâre içeren bir darb-ı mesel'dir. Hiç duyulmamış ve kimileri tarafından yeni sayılacak, yadırganacak veya anlamsız bulunacak bir durumdan haber vermektedir. Allah, cehennemın üzerinde zebani isimli ondokuz bekçi meleğin olduğunu beyan ederek bu meleklerin, yani zebanilerin sayılarını düz yirmi olarak değil de, yirminin bir eksiği olan ondokuz sayısı ile zikretti. Burada Allah bu meselle diğer mesellerden farklı olarak herkesin kavrayamacağı bir misal vermektedir. Bu misal kâfirler için bir fitne vesilesi, müminler için ise bir iman meselesidir. Çünkü bu misalle müminler, Allah tarafından tarafından yapılan her şeyin doğru ve bir hikmete mebni olarak yapıldığına inanacak, şek ve şüpheden âri bir itikâtla Allah'tan indirileni kabul edecekler, bu da onların imanlarının ziyadeleşmesine sebep olacaktır. İnananların aksine inkârcılarda, Allah tarafından indirilenlere inanmayıp küfür ve şüpheye düşecekler, bu da onların içinde buldukları küfür ve daleletlerini daha da artıracaktır.⁴⁰²

⁴⁰²Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 652, 653.

Z. Şeytan Başlı Zakkum Ağacı

أَدْلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ (62) إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ
طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَا كَلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ

“Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Şüphesiz biz onu zalimler için bir imtihan aracı kıldık. O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır. Sonra zakkum yemeğinin üzerine onlar için, kaynar su karıştırılmış bir içki vardır.” (es-Sâffât, 37/62-67)

Âyetlerde zakkum ağacının tomurcukları, temsilî bir üslupla şeytanların başlarına benzetilmiştir. Her ne kadar şeytanın başının şekli, mahiyeti Kur’ân’ın muhataplarınca bilinmese bile, şeytan nefislerde ve zihinlerde çirkin olarak yer edindiğinden böyle bir benzetmede bulunulmuştur. Bununla birlikte zakkum ağacının tomurcuklarının şeytan başına benzetilmesi çirkinlikte ve iğrençlikte son noktayı ifade etmek içindir. Kur’ân bu tür benzetmeleri bir fitne ve imtihan vesilesi olarak kullanmıştır. Nitekim âyette de böyle denilmektedir. İnkarcılar ise genellikle bu tür misalleri anlamayarak derin bir dalâlete düşmüşlerdir. Âyette geçen teşbihi de anlamadıklarından, ‘Ateş içinde ağaç olur mu’ diyerek alaycı bir tavır takınmışlardır. Allah’ın böyle teşbihlerde ne kastettiklerini anlayamamışlardır. Dolayısıyla bu sözden kast edileni anlayamayıp iyice küfür bataklığına düşmüşlerdir.⁴⁰³ Cehennemliklerin yiyeceği olduğu ifade edilen zakkum ağacı, zıkkım ağacı veya ağu ağacı gibi değişik isimlerle de anılan boyu 5 metreye kadar ulaşan bir ağaçtır. bakla biçiminde meyve veren bu ağaç zehirli kısımları kullanılmaya çalışıldığında zehir saçan bir bitkidir. Cenâb-ı Allah dış dünyada mevcut bir nesneden örnekle insanlara, şeytanın tasvirini yapmakta ve cehennemliklerin yiyeceklerinden birisinin de bu zehirli ağaç olduğunu ifade etmektedir. Bu ağaçla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de başka âyetlerde bulunmaktadır. Zakkum ağacının ne kadar zehirli olduğu bir hadiste te şöyle ifade edilmiştir: “Cehennem zakkumundan bir damla yeryüzüne damlatılmış olsa, insanların

⁴⁰³Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, VIII, 566; Sâbûnî, *Safvetu ’t-Tefâsir*, III, 33.

hayatını zehir ederdi” (el-Müsned, Kahire 1313, I, 301) (Zakkum ağacı hk. diğer âyetler için Bkz. ed-Duhan, 44/43-46, el-Vakıa, 56/51-55)

AA. Saray Büyüklüğünde Saçılan Kıvılcıklar

إِنظَلُّوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ إِنظَلُّوا إِلَى ظِلِّ ذِي تَلْتِ شُعْبٍ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جَمَالَتٌ صُفْرٌ وَإِنَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

“Onlara şöyle denecek: "Yalanlamakta olduğunuz şeye (cehennem azabına) gidin." "Üç kola ayrılmış gölgeye gidin ki, o ne gölgelendirir ne de alevden korur." Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcıklar saçar. Bunlar sanki birer kızıl devedir. O gün vay yalanlayanların haline!" (el-Mürselât, 77/29,34)

Âyetler cehennem azabının büyüklüğünü ve vehâmetini ifade etmek için temsilî bir üslup kullanarak o cehennemden bir kıvılcımının saray gibi kocaman olduğunu belirtmiştir. Âyette geçen “Üç kola ayrılmış gölgeye gidin” ifadesiyle de, her nereye gidilirse gidilsin, cehennemden hararetinden, ateşinden kaçmanın imkânsız olduğu, kıvılcıklarının her tarafı saracağı ifade olunmaktadır.⁴⁰⁴Yine “Üç kola ayrılmış gölgeye gidin” ifadesinde de alay ve istihzâ yollu istiâre vardır. Çünkü bu gölge ateşin hararetinden koruyan gölge değil, bir başka âyette açıkça ifade edildiği gibi, cehennemden yakıtından yükselen dumanın gölgesidir.⁴⁰⁵

BB. Ateşten Biçilmiş Elbise Demirden Yapılmış Kamçılar

هَذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkâr edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür. Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. Onlar için bir de demirden topuzlar vardır. Her ne zaman cehennemden, o ızdıraptan çıkmak isteseler,

⁴⁰⁴Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, III, 478.

⁴⁰⁵Vâkıa, 56/ 43.

oraya geri döndürülürler ve onlara, "Tadın yangın azabını" denilir. "(el-Hâc, 22/19, 22)

Âyetler, inkârcıların pek çetin bir azapla cezalandırılacağına yönelik tasvirler içermektedir. Âyette iki gruptan bahsedilmektedir. Bu iki grup Allah ve dini hakkında ihtilaf ve tartışmaya girdiler. Birinci grubu Allah'ın dininin nusretini murat eden müminler, ikinci grubu ise Allah'ın dinini itfâ etmek isteyen inkârcılar oluşturmaktadır. İkinci grubu oluşturan inkârcılar sapık fikirleri yüzünden ahirette dehşet verici bir azapla karşı karşıya kalacaklardır. Cehennem ateşi onların her tarafını sarıverecektir. Âyette geçen "Ateşten biçilmiş elbiseler" ifadesi buna işaret etmektedir. Bu ifade, bir elbisenin giyenini sardığı gibi ateşinde müstahak olanı tümüyle ihata edeceğine yönelik bir istiareddir. Ayrıca âyette "Demirden kamçılar" şeklinde bir benzetmede de bulunarak cehennemdeki azabın çeşitliliğine vurgu yapılmıştır.⁴⁰⁶ İnsan aklının alamayacağı bütün bu cehennem tasvirleri, insanı doğru yola klavuzlamak içindir. O halde bir mümine düşen, bu ve benzeri âyetlerden gerekli dersleri çıkarmak ve aklı aşan cehennem azaplarına düşmemek için ona göre bir hayat seçmektir.

CC. Susamış Deve Gibi Su İçenler

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيْهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَأَكَلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ

"Sonra siz ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz. İşte bu hesap ve ceza gününde onlara ziyafetleridir." (el-Vâkıa, 56/52-56)

Bu temsilde yalancı dalâlet ehlinin, cehennemde düşeceği acıklı durum tasvir edilmiştir. Bu kimseler acıktıklarında bir ceza olarak susuzluğa neden olan zakkum denen bitkiden yemeye mahkûm olacaklar, susadıklarında ise kendileri için hazırlanmış kaynar suya koşacaklardır. Zakkum bitkisinden yediklerinde suya olan

⁴⁰⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 155; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 262-263; Cebeci, *Kur'ân'da Meseller*, , 133.

istek ve arzuları âyette susamış develerin suya koşması şeklinde ironi bir şekilde izah edilmiştir.⁴⁰⁷ (Zakkum ağacı hk. diğer âyetler için Bkz. *es-Sâffât*, 37/62-67, ed-Duhan, 44/43-46)

⁴⁰⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 463-464.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm hakikate dair birçok açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarını farklı yöntem ve üsluplarla yapmıştır. Bu yöntemlerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu dönemde yaşayan Arap toplumunun da aşına olduğu meselli anlatım üslubudur.

Meseller Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı önemli edebi unsurlardan olup beyan ve ifade şekillerinin mühim bir rüknüdür. Meseller ile Kur'ân-ı Kerîm, itikâdî, amelî ve ahlakî birçok konuyu, havass-ı selime denilen beş duyu organları ile veya şuur ve duygularla kavranıp algılanabilecek biçimdeki misallerle sühûletle izah etmiş, müphem ve çetin meseleleri açmış ve kuvvetlendirmiş, böylece bahsi geçen konuyu zihinlerde daha kalıcı ve etkili kılmıştır. Meseller birer tenezzülât-i ilâhiyedir. Onlarla Cenab-ı Hak kullarının idrak seviyelerine göre konuşur ve derin hakikatları onların anlayabilecekleri biçimde beyan eder. Meseller Kur'an'ın mesajının anlaşılmasına katkı yaparlar. Kur'ân'daki mesellerin bilinmesi, düşünmeye, akli geliştirmeye, önlem almaya, öngörüde bulunmaya yönelik faydalar sağlarlar. Mesellerle nasihatte bulunulur, hayra teşvik edilir, şerden tenfir edilir, iyi olan şey medh edilir, kötü olan şey ise zem veya tahkîr edilir.

Kur'ân Meselleri (Emsâlu'l-Kur'ân), benzetme veya deyim anlamı içermesinin ötesinde, âyetlerdeki manaları nefislerde etki bırakacak ve hayranlık uyandıracak bir şekilde vecîz ve özlü bir üslupla ifade eden yapılardır. Kur'ân'ı Kerîm'de yer alan meseller insanlar arasında yaygın olmayan teşbih ve temsiller içermektedir. Bu yüzden cahiliye dönemi Arapları böyle temsilleri anlamayıp garipsemiş, alışık olmadıkları bu üsluba itiraz etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin, toplumu bâtıldan arındırıp onun hilelerine ve aldatmacalarına karşı koruyup eğitmek, gönüllere İslâm ruhunu yerleştirmek, bürhan ve delillerle hakkı ayakta tutmak, nimetlere nankörlük etmekten sakındırmak, toplumun ders ve ibret almasını temin etmek gibi genel hedefleri barındırmasının yanı sıra; gaybî gerçekleri zihinlere yakınlaştırmak, mücerret imanî hakikatleri hissedilebilir sûretle tasvir etmek, gayb âlemini şehadet âlemiyle irtibatlandırmak,

inançsızların ve münafıkların hakikatlere karşı takındıkları tutum ve tavırlarındaki çelişkileri gün yüzüne çıkarmak, ibret alınması amacıyla geçmiş ümmetlere uygulanan ilahi kanunlara dair hatırlatmalarda bulunmak, cennete ve ona götüren salih amellere teşvik etmek, eğitim ve öğretimde bir metot öğretmek gibi özel hedefleri de vardır.

Kurân-ı Kerîm'deki meseller hem ahiret hem dünya, hem şahit hem gâip, hem âlim hem cahil gibi iki farklı durumu bir arada cem edebilir. Onlar mesel konusunu muhtasar bir şekilde ifade edecek nitelikte vecîz ve mu'ciz olup, mümesseli detaylarıyla sunacak biçimde ince tasvirleri hâvidirler. Farklı materyal ve sanatlar kullanmak suretiyle temsilî yapılan şeye zaman ve mekân boyutu katıp âdeta canlı ve hareketliymiş gibi mümesseli göz önünde canlandırırılar. Böylece onlar, bir yandan muhatabını eğitirken diğer yandan muhatabına yeni yöntemler öğretirler.

Netice olarak hidâyet kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, iman, küfür gibi itikâdî konulardan; mümin, münafık, müşrik gibi değişik inanç gruplarından; alım-satım, kâr gibi ticaret kavramlarından; kuş, deve, sinek ve çekirge türü hayvan sınıflarından; yağmur, yıldırım, bitki gibi tabiat olaylarından; toprak, su, ateş gibi elementlerden; taş, ip, boya gibi nesnelere; çocuk, kadın, erkek, köle gibi cins ve tiplerden; cennet cehennem, öldükten sonra dirilme, haşir gibi ahiret hallerinden; körlük, sağırlık, dilsizlik gibi engellilik hallerinden; zinet, cevher, hazine gibi estetik ve zenginlik sembollerinden; takva, kader, gayb gibi metâfizik konulardan; insan, cin, melek gibi türlerden; güneş, ay, yıldız gibi gezegenlerden; yüz, burun, bağırsak gibi insan organlarından; dünya ve hayatından, içindekilerden ve daha başka konulardan misaller sunmaktadır. Kısaca Kur'ân, inancın özünü oluşturan tevhit, nübüvvet ve ahiretle alakalı çarpıcı meseller sunmanın yanı sıra, dünya hayatının nüvelerini oluşturan insan, aile, ve topluma dair konularda eşsiz misaller aktarmıştır.

Son tahlilde Kur'ân-ı Kerîm akıl sahibi insanları kötü ve yanlış yönelmekten alıkoymak, sonsuz mutluluğa ulaşmalarını temin etmek, iyiye ve doğruya yönlendirmek için hemen hemen her türlü varlıklardan misaller vermiştir. Bu misaller, dinî, ahlakî ve toplumsal konularda topluma ışık tutan edebî yazınsal göstergelerdir. Bunlar vasıtasıyla insanlar sorularına ve sorunlarına kısa yoldan cevap ve çözüm bulabilirler. Zengin bir içeriğe sahip Kur'ân-ı Kerîm meselleri insanlara yeni ufuklar

açarak onların bakış açısını genişletip geliştirmektedir. Buna katkı sağlamak amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'de çokça bulunan mesellerin muhtevalarında gizli kalmış her bir mesajın ortaya çıkarılması veya üzerlerindeki örtünün kaldırması için konuyla ilgili daha başka çalışmalar yapılmasının da önemli bir gereklilik olduğunu hatırlatmak isteriz.

KAYNAKÇA

- ÂBÎDÎN, ‘Abdulmecîd, *el-Emsâl fi’n-nesri’l-‘Arabiyyi’l-kadîm ma’a mukâranetihâ binazâirihâ fi’l-âdâb’s-sâmiyyeti’l-uhrâ*, İskenderiye, 1989.
- ALTUNTAŞ, Halil, Şahin, Muzaffer, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*; 17.bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.
- ÂLÛSÎ, Şihabüddin Mahmud b. Abdullah; *Tefsîru’l-Âlûsî (Ruhu’l-Meâni)* (thk. Ali Abdulbari Atiyye), 1.bs., nşr. Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, h.1415.
- ÂSİM EFENDÎ; *el-Okyanusu’l-Basit fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhit*, (çev. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi), 1.bs., Pasifik Ofset, İstanbul, 2013.
- ASKERÎ, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Said b. Yahya b. Mihran; *Cemheretu’l-Emsâl*, 1. bs., nşr. Daru’l-Kutubi’l İlmiyye, Lübnan/Beyrut, 1988.
- BEKRÎ, EMİN; *el-Belâğatu’l-Arabiyye fi Sevbiha’l-Cedid, Ilmu’l-Beyân*, Beyrut, 2004.
- _____, *İlmu’l-Meâni*, Beyrut, 2005.
- BEYÂNÛNÎ, Abdulmecid, *Darbu’l-Emsâl fi’l-Kur’ân*, nşr. Daru’l-Kalem, Dimeşk, 1991.
- BEYDÂVÎ, Muhammet Şirâzî; *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, 1.bs., nşr. Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, h.1418.
- BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyin, *Şu’abul İman*, (thk. Muhammed Said), Beyrut, 1991.
- BOLELLÎ, Nusrettin; *Belâğat (Beyân-Meâni-Bedi’ İlimleri Arap Edebiyatı)*, 5. bs., Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul, 2009.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah; *el-Câmiu’l-Müsnedü’s-Sahih (Sahih-i Buhârî)*, nşr. Daru Davk’u-Necat, Dimeşk, h.1422.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı b. Mustafa, *Ruhu’l-Beyân*, nşr. Daru’l-Fikr, Beyrut, h. 1331.
- CÂHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyin*, I-III, Beyrut, 1958.

- CEBECİ, Mehmet, *Kur'ân'da Meseller*, DİB Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Bitirme Tezi, Trabzon, 2011.
- CERBŪÎ, Abdullah b. Abdirrahman; *el-Emsâlu'l-Kur'âniyyetu'l Medrûbetu li'l-Îmânî Billâh*, 1. bs., Suudi Arabistan İslâm Üniversitesi İlmî Araştırma Enstitüsü, Medine, 1424/2003.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1992.
- CEVZİYYE, Şemsu'd-din İbn Kayyim, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (thk. Said Muhammed Nemir el-Hatip) 1. bs., nşr. Daru'l-Marife, Beyrut, 1981.
- CŪRCÂNÎ, Abdŭlkahir; *Delâilu'l-Î'caz fi İlmi'l-Meâni*, (thk. Mahmud Muhammed Şakir), Matbaatü'l-Medine, 3. bs., Kahire, 1992.
- CŪRCÂNÎ, Seyyid Şerif; *Kitabu't-Ta'rîfât*, nşr. Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- (DİA), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İSAM, Ankara, 2004.
- EREN, Şadi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul, 2002.
- FADL HASAN ABBAS; *el-Belâğa Fununuha ve Efnanuha, İlmu'l-Meâni*, Amman, 2004.
- FEYYAZ, MUHAMMED CABİR; *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, nşr. Daru'l-Alemiyeti lil-Kitâbi'l-İslâmî, Riyad, 1995.
- GATÂMIŞ, Abdulmecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye, Dirâsetu Târîhiyye Tahlîliyye*, 1. bs., nşr. Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1988.
- GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, *Makasıdu'l-Felasife*, 1. bs., Matbaatu's-sabah, Dimeşk, 2000.
- GŪLLŪCE, Veysel, "Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Erzurum, 2006.
- HÂCIMŪFTŪOĞLU, Nasrullah; *Belâğat Deyimleri Sözlüğü*, İzmir, 1997.

- HALEFULLAH, Muhammed Ahmed; *el-Fennu'l-Kasasî (Kur'ân'da Anlatım Sanatı)*, (çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- HÂRİZMÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Abbas, *el-Emsalu'l-Muvellede*, nşr. el-Mecmau's-Sekâfi, Ebu Dabî, h. 1424.
- HÂŞİMÎ, es-Seyyid Ahmed; *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, (thk. Yusuf es-Sameyli, nşr. el-Mektebetu'l-asriyye), Beyrut, 1999.
- HÂZİN, Alauddin b. Ali; *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, 1.bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1415.
- HEYET, *el-Muncid fi'l-lugâti ve'l-a'lam*, nşr. Mektebetu'ş-Şarkıyye, Beyrut/Lüban, 1986.
- HÜSEYN B. FADL; *el-Emsâlu'l-Kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1.bs., (thk. Dr. Hüseyin Ali el-Bevvab), Riyad 1992.
- ISFÂHÂNÎ, Râğıb; *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, nşr. Daru'ş-Şamiyye, Dımeşk, 1992.
- İBN CEVZÎ, Cemaluddin, Ebu'l-Ferec; *Nuzhetu'l-A'yuni' n-Nevâzir fi ilmi'l-Vücûh-i ve' n-Nezâir*, (thk. Muhammed Abdulkerim er-Radî) 3.bs., Beyrut, 1987.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Kazvinî, (thk. Muhammed Fuat Abdu'l-Bakî), *Sunen-u İbn-i Mâce*, nşr. Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- İBN ÂŞUR, Muhammed et-Tâhir, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1. bs., nşr., ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN MANZÛR; Cemâluddin, *Lisânu'l-Arab*, 3. bs., nşr. Daru Sadr, Beyrut, 2000.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail; *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azim*, 1. bs, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1419.
- İBRAHİM, Mustafa, vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, 1992.

- KARAMAN, Hayretin, Dönmez, İ. Kafi, Çağrıcı, Mustafa, Gümüş, Sadrettin, Turgut Ali; *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4.bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2003.
- KASIMÎ, Cemaluddin, *Tefsîru'l-KAsimî, (Mehâsinu't-Tefsir)*, 1.bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1418.
- KATTÂN, Mennâ', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3.bs., Mektebetu'l-Maârif, 1421/2000.
- KAZVÎNÎ, Celâluddin, el-Hatib Muhammed b. Abdirrahman; *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâğa*, (thk.Muhammed Abdülmun'in Hafaci), nşr. Daru'l-Cebel, 3.bs., Beyrut, 1400/1980.
- KILIÇ, Sadık; *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İstanbul,1995.
- KIZILKAYA, Yakub, *Arap Dilinde Kâmin Meseller*, Basılmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 96.
- KURTÛBÎ, Ebu Abdillah; *el Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân-Tefsiri Kurtûbî*, (thk. Ahmed el-Berduni ve İbrahim el-Atfiş), 2. bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964.
- KUTUB, Seyyid; *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 17. bs., nşr. Daru's-Şuruk, Beyrut/Kahire, h. 1412.
- _____, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, (çev. İsmail Aslan), Ravza Yay., İstanbul, 1999.
- MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur; *Tefsiri Mâturidi (Te'vilat-ü Ehli's-Sünne)*, (thk. Mecdi Baseleum), 1. bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan; *el-Emsâl ve'l-Hikem*, (tahk. Dr. Fuat Abdu'l Mun'im), 1.bs., nşr. Daru'l-Vatan, Riyad/Suudi Arabistan Krallığı, 1420/1999.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'la, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1.bs., Çev. Muhammed Han Kayani, Ali ÜNAL, Hamdi AKTAŞ, İsmail BOSNALI, Nazife ŞİŞMAN, İnsan Yay., İstanbul, 1986.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke; *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1.bs., nşr. Daru'l-Kalem, Dimeşk, nşr. Daru's-Şamiyye, Beyrut, 1416/1996.

_____ , *Emşâlu'l-Ḳur'ân ve Suverun min Edebihi'-refi'*, 2.bs., nşr. Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1416/1996.

MEYDÂNÎ, Ebul-Fadl; *Mecmeu'l-Emsâl*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdul Hamid) nşr. Daru'l-Marife, Beyrut/Lübnan, tsz.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekat, Abdullah b. Ahmed; *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedevî), 1. bs., nşr. Daru'l-Kelimi't-Tayyip, Beyrut, 1419/1998.

ÖZCAN, Hanifi; “*Mâturidi'ye Göre Kur'ân'daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi*”, D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX. Sayı, 1995.

ÖZSOY, Ömer, ve Güler, İlhami; *Konularına Göre Kur'ân*, 9. bs., Fecr Yayınevi, Ankara, 2005.

RÂZÎ, Fahrudin, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer , *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, nşr. Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut, h.1420.

RAHİL CAGÎFÎ, Abbas, *el-Cuzur (d r b) beyne'l-istimâli'l-Mu'cemî ve Müsteviyâti'l-Hitâbi'l-Kur'ânî*, (www.alukah.net).

SÂBİR HASAN, Muhammed Ebu Süleyman; *Mevridu'z-Zamân fi-Ulûmi'l-Kurân*, 1. bs., nşr. Daru's-Selefiyye, Hindistan, 1984.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, 1. bs., nşr. Daru's-Sâbûnî Baskı ve Dağıtım, Kahire, 1417/1997.

SEÂLİBÎ, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail Ebu Mansur; *et-Temsil ve'l-Muhadara*, (thk. Abdu'l-Fettah el-Huluv), 2. bs., nşr. Daru'l-Arabiyyeti li'l-Kitab, 1401/1981.

_____ , Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail Ebu Mansır, *El-İ'câz ve'l-Îcâz*, Kahire, tsz.

SÂMÎ, Mustafa; *Ahter-i Kebîr, Osmanlıca Sözlük*, İstanbul, h.1356.

SÂMÎ, Şemseddin; *Kâmus-i Türkî*, 7. bs., Çağrı Yay., İstanbul, 1996.

SEKKÂKÎ, Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali; *Miftâhu'l-Ulûm*, (thk. Naim Zerzur, 2. bs., nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye), Beyrut, 1407/1987.

- SEYYİD, Âtîf; *et-Terbiyetü'l-İslâmiyyeti Usûluhâ ve Menhecihâ ve Me'lemehâ*, nşr. Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 2008.
- SUBHÂNÎ, Ca'fer; *el-Emsâl fi'l-Kur'ân'i-Kerîm*, Müessesetü'l-İmam Sadık, İran, 1420.
- SUYÛTÎ, Celâluddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr; *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), nşr., el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitab, Mısır, 1974.
- ŞAHİNLER, Necmettin; *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar*, 1.bs., Beyan Yay., İstanbul, 2013.
- ŞEHHÂTE, Abdullah Mahmud; *Ulûmu'l-Kur'ân*, 3.bs., nşr. Daru'l-Garip, Kahire, 2002.
- ŞERİF, b. Mahmud, *el-Emsâl fi'l-Kur'ân*, 2. bs., nşr. Daru Ukâz, Riyad, 1399/1979.
- TABERÎ, Ebu Ca'fer Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî; *Câmi'ul-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, (thk., Ahmed Muhammed Şakir), 1.bs., nşr. Müessesetür'r-Risale, Beyrut, 1420/2000.
- TAFTAZÂNÎ; Sadüddin, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, Matbaai Amire, İstanbul, 1309/1891.
- TİRMÎZÎ, Muhammed b. İsâ, *Sunen-u Tirmîzî*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, tsz.
- TRABLUSÎ, Tâhir Ahmet ez-Zâvî; *Muhtasaru'l-Kâmus*, 7. bs., nşr. Daru'l-Arabiyyeti'l-Kitâbiyye, Tunus, 1977.
- ULUTÛRK, Veli; *Kur'ân'da Temsilî Anlatım (Emsâlu'l-Kur'ân)*, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- UZUN, Taceddin, Arap Dilinde Meseller, Konya, 1996.
- YAZICI, Numan; *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimleri*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003.

- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Yazır, Elmalılı M. Hamdi; Eser Neşriyat, İstanbul, 1971.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murteza Vâsîtî; *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Mecmûatu'l-muhakkikin) nşr. Daru'l-Hidâye, Beyrut, 1994.
- ZEMAHŞERÎ, Carullah, Ebü'l-Kâsım Mahmûd el-Hârizmî; *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil*, 3. bs., nşr. Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, h. 1407.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır; *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 1.bs., nşr. Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, h. 1376/ 1957.
- ZEYN, Semih Âtîf, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. bs., nşr. Daru'l-Kitabi'l-Mısırî, Kahire/Beyrut, 1421/2000.
- ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa; *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akide ve's-Şerîatî ve'l-Menhec*, 2. bs., nşr. Daru'l-Fikr el-Muasır, Dımeşk, h.1418.